

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Παρασκευή 21 Νοεμβρίου 1997 • τεύχος 43 • δρχ 800

○
ΤΑΝΤΑΛΟΣ

ΥΠΟ

Κ. ΒΕΛΕΦΑΝΤΟΥ

Ανθολογ. της Φιλολογίας

ΕΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΙ.

1866.

ΤΟΙΣ Κ. Κ. ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΑΙΣ.

Οί συνδρομηταὶ δὲν μ' ἤλθον, ὅπου ἔγραψα κυκλόθεν
δὲν ἐτύπωσα κανένα, ἐπειδὴ δὲν εἶχα πόθεν,
τὴν τροφήν νὰ πορισθῶ
κὶ ἤθελα ν' ἀφανισθῶ.
ἐν τῷ μέσῳ δειψῆς πείνης
νέας λύπης καὶ οὐδείνης
Ἡ αἰτία δ' εἶνε αὕτη, ἂν περίμενα πολὺ
Ἡ γαστήρ μου, εἶχε μάθη, κλαρινέτο καὶ βιολί.

ΤΥΠΟΙΣ ΤΗΣ «ΠΑΤΡΙΔΟΣ».

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 21 Νοεμβρίου 1997
τεύχος 43 • τιμὴ 800 δραχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ἑλλάδα
Ἐτήσια (21 τεύχη): 15.000 δραχ.
Ἑξαμηνιαία (11 τεύχη): 7.500 δραχ.
Φοιτητικὴ (21 τεύχη): 10.000 δραχ.
Ὄργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δραχ.

Εὐρώπη
Ἐτήσια (21 τεύχη): 17.000

Ἄλλες χώρες
Ἐτήσια (21 τεύχη): 20.000

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Κέκροπος 2 Ἀθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ: Γράφει ὁ Κ. Βούλγαρης ... 6

Α. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ. Σέ τί χρησιμεύει
ἡ Νέα Δημοκρατία;» 8
ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ. Νεορατσισμός, μετανάστευση
καὶ ἴση κοινωνικὴ ἀξιοπρέπεια 11
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΝΔΡΑΝΙΣΤΑΚΗΣ. Τὰ «καταναλωτικά»
τραγούδια 18
ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ. Βασικὲς ἀρχές γιὰ τὴν
πανεπιστημιακὴ ἔρευνα σήμερα 20

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

ΤΖΙΝΑ ΠΟΛΙΤΗ, Στου κύκλου τὰ γυρίσματα 26
ΖΑΚΥ ΠΡΥΝΕΝΤΥ, Γιὰ μιά ἐκ προοιμίου δυσπιστία
ἀπέναντι στά Μήντια 28
ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ, Ἡ ἐπανάσταση ὡς ἐκδίχιση 32
WALTER BENJAMIN, Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἱστορίας 34
WALTER BENJAMIN, Ὑπερρεαλισμός 40
ΔΗΩ ΚΑΓΓΕΛΑΡΗ, Τὸ ἔκτο Φεστιβάλ
τῆς Ἑνώσεως Θεάτρων τῆς Εὐρώπης 48

Ἡ εὐθεία γραμμὴ θά 'ναι ἀπάνθρωπη

Ψηφισθέντος τοῦ «Καποδίστρια», ἡ μικρὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ νομοσχέδιο τελείωσε καὶ ὅλα δείχνουν νὰ βαίνουν καλῶς. Συμπολιτευόμενοι καὶ ἀντιπολιτευόμενοι, κεντροδεξιοὶ καὶ κεντροαριστεροί, ἀμετανόητοι ἀντιεσυχρονιστές καὶ μετανουῶντες ἐσυχρονιζόμενοι πασοκιστές, λαϊκιστές νεολαϊκιστές καὶ ἀριστεροὶ λαϊκιστές, καταμετροῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς στάσης τους, ἀπολογίζονται κέρδη καὶ ζημιές καὶ, κυρίως, ἀρχίζουν νὰ ὀργανώνουν τὴν παρουσία τους στὶς ἐπόμενες δημοτικές ἐκλογές. Τοπικοὶ παράγοντες, δήμαρχοι, κοινοτάρχες, σύμβουλοι καὶ ἐπίδοξοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἐπερχόμενα ψηφοδέλτια καὶ προσπαθοῦν νὰ προσαρμοστοῦν στὴ νέα πραγματικότητα. Πιὸ δίπλα, σιωποῦντες διανοούμενοι, χωροτάκτες καὶ χωροθέτες, ὑπηρεσιακοὶ παράγοντες καὶ σχεδιάσαντες τεχνοκράτες, κατ' ἐπάγγελμα ἢ κατὰ ἰδιότητα ἀποκεντρωτές, συγκεντρωτές καὶ μελετητές δείχνουν καὶ αὐτοὶ ἱκανοποιημένοι γιατί πιά τὸ «ἀντικείμενο» ἔπαψε νὰ εἶναι διάχυτο, λαβυρινθωδῶς ἀντιφατικό, χρονοβόρο καὶ τέλος πάντων χαμηλοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐπιστημονικοῦ, ἐπιχειρηματικοῦ καὶ ἐν τέλει κοινωνικοῦ. Ἐν συνόλῳ, ὁ «Καποδίστριας» θεωρήθηκε μιὰ ἀναγκαία καὶ πετυχημένη παρέμβαση, γι' αὐτὸ καὶ ἔγινε εὐκολὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, παρά τὸ μέγεθος τῶν ἀλλαγῶν πού ἐπέφερε.

Ἡ συζήτηση, ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, κρατήθηκε σὲ χαμηλοῦς τόνους, διανοιζόμενη, κάθε τόσο, ἀπὸ τίς φιγούρες ὀργανισμένων κοινοταρχῶν, πού ἔσπαζαν τὴ μονοτονία τῶν βραδινῶν δελτίων εἰδήσεων. «Κορυφώθηκε» στὴ Βουλὴ μὲ τίς ἀπαραίτητες κορόνες, μὲ πιὸ χαρακτηριστικὴ τὴν ἀποχώρηση τῆς ΝΔ, ἡ ὁποία ἔγινε κάτω ἀπὸ τὸ βῆρος τῶν ἐσωκομματικῶν ἀντιθέσεων καὶ δὲν μπόρεσε νὰ καλύψει τὴν ἀδράνεια καὶ τὴν ἀνοχή τῶν τελευταίων μηνῶν, τὴν ἀπουσία διαφορετικῆς πρότασης. Καὶ κάπου ἐκεῖ ἡ συζήτηση τελείωσε, ἔχοντας ἤδη δημιουργήσει τὴ σχετικὴ ἀνάγκη: νὰ τελειώσουμε ἐπιτέλους... Ἄλλωστε, ἦταν καὶ ἀνιαρὴ. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς περιορίστηκε στὴν ἀνταλλαγὴ αὐτονοήτων: ἡ εὐρωπαϊκὴ πραγματικότητα καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἰδιαιτερότητες, οἱ ἐπιταγές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καὶ τὸ μικρὸ πού εἶναι ὠραῖο, οἱ ἀναγκαστικὲς συνενώσεις καὶ ἡ ἀποτυχία τῶν ἐθελουσίων, οἱ χιλιάδες φθίνουσες μικρές κοινότητες καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς συνεργασίας, ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ προσαρμογὴ στὴν πραγματικότητα, ἡ μικρὴ ἱστορία τοῦ κάθε μικροῦ χωριοῦ

καὶ τὸ πρόσφατο ἱστορικὸ τῆς πραγματικότητας... Ἄν μὲ τὴν ὑπόσχεση νεκρανάστασης τῆς ὑπαίθρου τὸ ΠΑΣΟΚ στρίμωξε τὰ ἄλλα κόμματα καὶ ἀφαίμαξε (καὶ ἔτσι) τὴν Ἀριστερά, σήμερα, τὸ (ἐσυχρονιστικὸ) ΠΑΣΟΚ ἐξαλείφει τίς ἀμαρτίες (του) καὶ ξαναστριμώχνει τὴν Ἀριστερά, θέτοντάς τὴν μπροστὰ στὸ δίλημμα: Ὑπὲρ τοῦ «Καποδίστρια» ἢ μὲ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση; Μὲ τὸν ἐσυχρονισμό ἢ μὲ τὸν βουκολικὸ σοσιαλισμό; Ἡ μισὴ Ἀριστερὰ ἀπάντησε πῶς συμφωνεῖ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἡ ἄλλη μισὴ πῶς διαφωνεῖ. Τὸ μισὸ τοῦ πρώτου μισοῦ διαφωνοῦσε ἐπὶ τῆς συμφωνίας ἀλλὰ συμφώνησε διαφωνώντας. «Καποδίστριας», λοιπόν. Ἐρήμωση τῆς ὑπαίθρου καὶ ἀνάδειξη τῆς ἐρημιᾶς τοῦ ἀριστεροῦ τοπίου, συρρίκνωση τοῦ ζωτικοῦ χώρου ὄλων μας (καὶ τοῦ ἔθνικοῦ, παρατήρησε κάποιος) καὶ συρρίκνωση τοῦ ἀριστεροῦ λόγου. Ἡ γκρίνια καὶ ὁ βολικός μικρὸς θόρυβος ὑπὸ δύθηκαν τὸ διάλογο, τὸν ἀντίλογο καὶ τὴν ἀντιπαράθεσιν, ἐνῶ κάλυψαν (βολικά) τὴν ἀπουσία τους.

Ὁ Νίκος Κωνσταντόπουλος μίλησε γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀνακυττάρωσης τῆς ὑπαίθρου, μὰ ὁ λόγος του ἔπεσε στὸ κενό. δὲν ἦρθε κἀν στὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Συνασπισμοῦ Ὑπερκαλύφθηκε ἀπὸ τὴν κάθοδο ἢ ὄχι τῆς Μαρίας Δαμανάκη, ἀπὸ τὸ ἂν θὰ πρόκειται γιὰ κάθοδο συνεργασίας μὲ τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀπὸ τὸ κατά πόσο κάτι τέτοιο προωθεῖ καὶ μὲ ποιούς ὅρους τὴν ὑπόθεση τῆς Κεντροαριστερᾶς, ἀπὸ τίς φοβερὲς ἐσωκομματικὲς ψηφοφορίες, ἰσορροπίες καὶ ομάδες καὶ, ἐν ὀλίγοις, τὸ ΠΑΣΟΚ ἑτεροκαθόρισε τὴν Ἀριστερὰ γιὰ δευτέρη φορά. Ἀνακυττάρωση τῆς ὑπαίθρου. Μόνο πού αὐτὸ χρειάζεται ἀπόψεις, ἐπεξεργασίες, ἀνθρώπους, ὀργανώσεις (ὀργανώσεις, σύντροφοι, ὀργανώσεις...), δράσεις, στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ, πάνω ἀπ' ὅλα, Ἀριστερὰ μὲ καθαρὸ βλέμμα. Καθαρὸ δὲν σημαίνει πῶς μπορεῖ νὰ διαπεράσει τὸν γκριζοὶ ὀρίζοντα (αὐταπάτη μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, δραστικὴ βέβαια, ἀλλὰ πάντως αὐταπάτη) ἀλλὰ, τουλάχιστον, βλέμμα χωρὶς τὸν μόνιμο βραχνὰ τοῦ ἀλληθωρισμοῦ, τῆς αὐτοαναίρεσης, τῆς ἀκύρωσης προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνακυττάρωση τῆς Ἀριστερᾶς. Ἀνακυττάρωση τῆς ὑπαίθρου λοιπόν: ἡ μόνη ἀφετηρία καὶ ὁ τελικὸς στόχος μιᾶς ἀναγκαίας θεσμικῆς παρέμβασης. Αὐτὸ ἀκριβῶς πού δὲν κάνει ὁ «Καποδίστριας». Αὐτὸ ἀκριβῶς πού θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τῆς Ἀριστε

ρᾶς σέ ὅλες της τίς ἐκδοχές, ἔστω καί ἂν ὁ καθένας τήν ἐνεργήσῃ σέ μιά διαφορετική προοπτική. Καί μόνο ἔτσι μπορεῖ νά κερδηθεῖ ὁ ψηφισθεῖς «Καποδίστριας». Κατά τή γνώμη μου, ἐν ἑλίγα χρόνια ὀδεύουμε σέ ἕνα ἀκόμα σχέδιο νόμου, πού θά ἔρθει νά παγιώσει μιά ἀκόμα πιό «νέα» κατάσταση: οἱ μισοί τουλάχιστον ἀπό τούς δημιουργούμενους δήμους δέν εἶναι «βιώσιμοι», ἀφοῦ δέν μποροῦν νά ἐνσωματώσουν κάποιες στοιχειώδεις λειτουργίες, ἐκπαιδευτικές, οἰκονομικές, υγείας πολιτισμοῦ καί διοίκησης. Οὔτε καί τώρα οἱ μαθητές θά ἐπακοῦν γιά τή λειτουργία κάποιου λυκείου, οὔτε κἀν γιά ἕνα ἐξατάξιο δημοτικό — ἤδη τά ΕΛΤΑ ἐξήγγειλαν τόν δικό του «Καποδίστρια» καί ἔπεται συνέχεια. Ταυτόχρονα, στοὺς «βιώσιμους» δήμους, πού ἐν πολλοῖς ταυτίζονται μέ τίς μεχρι τώρα ἔδρες τῶν ἐπαρχιῶν τῶν νομῶν, θά ἐπιταχυνθεῖ ἡ εἰσροή καί συγκέντρωση πόρων καί ἀνθρώπων ἀπό τὰ γύρω χωριά, θά ἐνισχυθοῦν κάποιες οἰκονομικές δραστηριότητες — κυρίως οἰκοδομικές — καί θά δημιουργηθεῖ ἕνας πλουτέξοδος καί ἀπαιτητικός δημοτικός ἢ περὶ τόν δήμο μητροπολιτισμός. Οἱ μικρές αὐτές ἐπαρχιακές πόλεις θά κατατρέχοντο ἀπό τὰ μέχρι τώρα γνωστά προβλήματα τους, ἀλλά θά ἔχουν πλέον μιά σημαντική διαφορά: θά στεροῦνται ἐνδοχώρα. Ἔτσι, πλάι στοὺς προβληματικούς δήμους νέας γενιᾶς ἔχουμε καί τή νά γενιά προβληματικῶν πόλεων.

Εἶναι διαφορετικά πράγματα ἢ — χωρὶς ἐπιστροφή — ἡ δικαιοσύνη ἐξαφάνισης τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας, τῆς αὐτάρκειας, τῆς ἀπομόνωσης καί ἡ παράδοσή μας στίς ἀναγκαιότητες αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ὁ «Καποδίστριας» δέν ἐντάσσεται σέ ἕνα σχέδιο περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, δέν συνοδεύεται ἀπό τίς ἀπαραίτητες μελέτες (περιβαλλοντολογικῶν ἐπιπτώσεων γιά παράδειγμα, ἀφοῦ ἡ ἀποδοτικότητα τοῦ ἀνθρώπου τροποποιεῖ ὀλόκληρο τό οἰκοσύστημα δέν ἀναδεικνύει τήν ἀνάγκη γιά κάτι τέτοιο, ἀλλά διαχειρίζεται καί ἐπικυρώνει τήν ἤδη διανυμένη ἀπόσταση, ἐπιταχύνει τούς ρυθμούς καί — ἀνεπίστρεπτα — καταργεῖ δυνατότητες καί διαφορετικές προοπτικές. Τό ἐπόμενο σχέδιο νόμου πού θά ἔρθει νά διαχειριστεῖ τὰ «νέα» ἀδιέξοδα, θά πρέπει νά ὀνομαστεῖ «Κ. Καραμανλῆς» (ὁ «Ἐθνάρχης»...) γιὰ τὸ μόνον μέ τήν «ἀνοικοδόμηση» μποροῦν νά ἀντιστοιχηθοῦν οἱ αὐτά. Μόνον πού τώρα ὑπῆρξε ἡ μέγιστη δυνατή συναίνεση καί τὰ βολικά ὅσο καί ἀπαραίτητα ἄλλοθι θά εἶναι πρὸς τὸ σκοποῦν νά βρεθοῦν.

Κωστής Βουγιούκας

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΣΕΙΡΑ: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΟΣ

Θεωρίες για τον παγκόσμιο καπιταλισμό Κριτική προσέγγιση

Η άποψη ότι ο καπιταλισμός υπάρχει μόνο ως παγκόσμιο σύστημα, μορφοποιήθηκε με τον πιο συστηματικό τρόπο μεταπολεμικά, από το ρεύμα μητρόπολης-περιφέρειας. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η πεποίθηση για τον «παγκόσμιο χαρακτήρα» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μοιάζει να επεκτείνεται και σε «ορθόδοξους» χώρους οικονομολόγων και δημοσιογράφων: Πρόκειται για την απόφαση περί «παγκοσμιοποίησης» της οικονομίας, η οποία όμως δεν αποτελεί μια νέα θεωρητική προσέγγιση για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό», αλλά στερεότυπη αναφορά στην προφάνεια της διεθνοποίησης των οικονομικών διαδικασιών και κυρίως της λειτουργίας των μεγάλων χρηματιστηρίων.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζονται κριτικά οι σημαντικότερες θεωρίες για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό», σε σχέση με τις έννοιες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, του συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου, του καπιταλιστικού κράτους, της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και του διεθνούς κεφαλαιακού ανταγωνισμού.

Διδότου 10, 106 80 Αθήνα,

τηλ. 36 22 390, fax 36 21 367, e-mail kritiki@hol.gr

Βιβλιοπωλείο

Κωλέττη 25, 106 77 Αθήνα, τηλ. 38 36 460

ΣΕ ΤΙ ΧΡΗΣΙΜΕΥΕΙ Η ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ;

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

Οι έσωτερικές κρίσεις της Νέας Δημοκρατίας έχουν γίνει πλέον μόνιμο φαινόμενο στην πολιτική σκηνή. Δέν χρειάζεται, γι' αυτό, κάποια ιδιαίτερη περιοδολόγηση της μεταπολιτευτικής ακολουθίας για να έντοπισθούν. Πάντα κραυγάζαν και κραυγάζουν από μόνες τους, τά διαδοχικά έκλογικά άποτελέσματα τίς επικύρωναν μέ θαυμαστή «σοφία». Αντίθετα, αν αυτή ή περιοδολόγηση έχει κάποιο νόημα, είναι γιατί μπορεί να φέρει στην έπιφάνεια, σπάζοντας τήν κρούστα των προσωποποιημένων πολιτικών και των χωρίς αρχές έσωκομματικών ίσορροπιών, τήν άπουσία μιάς «καθαρής» γραμμής κυριαρχίας, έσωκομματικής ιδεολογικής ήγεμονίας, ενός «καθαρού» πολιτικού λόγου, πού μόνο ως τέτοιος, δηλαδή ήγεμονικός, θά μπορούσε να έπιτελει τόν συνθετικό και διαπραγματευτικό του ρόλο, τόσο ως προς τήν έννοποίηση της «παράταξης», όσο και ως προς τήν κοινωνική έπιχειρησιακότητά της.

Αν είναι άλήθεια ότι ή Νέα Δημοκρατία, κατά τή μεταπολιτευτική περίοδο, ποτέ δέν κατόρθωσε να συγκροτηθεί ως «πολιτικό κόμμα», αλλά πάντα θεαματοποιούσε μιά πολυκέφαλη και άκεντρη φυσιογνωμία, ένα άνέστιο πολιτικό περιβάλλον, πού μάλλον μέ μεθόδους παραδοσιακής πατρωνίας συσπείρωνε τήν κοινωνική της άναφορά, παρά μέ τή μετεξέλιξη της σε ένα τυπικό άστικό πολυσυλλεκτικό κόμμα, ή αίτία γι' αυτή τήν πορεία και τή σημερινή της κατάληξη όφειλεται άκριδώς στην ίδια τήν πολιτική κληρονομιά μιάς παράδοσης: του *καραμανλισμού*. Καλύτερα: αν ό *καραμανλισμός*, σε τελευταία άνάλυση, άποδύθηκε, κατά τή μεταπολίτευση, στο τίτάνιο έργο μετασχηματισμού του παραδοσιακού και ξενόφδου έλληνικού συντηρητισμού, έπιχειρώντας να τόν μπολιάσει μέ ίσχυρές δόσεις θεσμικού έκσυγχρονισμού, ή τροχιά αυτής της περιπέτειας ποτέ δέν πέτυχε να όργανώσει μιά σταθερή — συνθετική — μορφή, αντίθετα παγίωσε τήν έφήμερη μανιέρα της συγκόλλησης ως μοναδική διέξοδο διαφυγής από τά πρόβλήματα. Ο λόγος αυτής της άποτυχίας θά μπορούσε, ως ένα βαθμό, να έντοπισθεί και στά ίδια τά πυρηνικά στοιχεία του *καραμανλισμού*, μέ τήν έννοια ότι πολιτισμικά πάντα εξέπεμπαν μηνύματα άτόφιου συντηρητισμού, τήν ίδια στιγμή πού οί «καθαρά» προγραμματικές του έκδοχές προσέτρεχαν σε έναν — εκ των άνω — «αυταρχικό έκσυγχρονισμό». Αυταρχικό, μέ τήν έννοια ότι οί συναινέσεις πού οικοδομούσε ήταν ιδιαίτερα έπισημαλεις, έξαιτίας και του παραδοσιακού — μέ τή σκληρή έννοια του όρου — τρόπου μέ τόν όποιο έπιχειρούσε

νά τίς συστήσει (νόμοι 330, 815, για παράδειγμα, και ό,τι αϊτοί μπορούσαν να σημαίνουν ως προς τή μεταπολιτευτική άναδιαπραγμάτευση ενός κοινωνικού συμβολαίου).

Αυτή ή πολιτική κληρονομιά θάρυνε στους ώμους των έπιγόνων. Τό έδειξε ή δεκαετία του '80, αλλά και αυτή πού διανύουμε. Χρειάστηκε ή προσφυγή σε ένα κατ' έξοχήν έξωπολιτικό μέσον, ή μάλλον άντιπολιτικό, γιατί μόνο έτσι θά μπορούσε να έρμηνευθεί ό «άντιπολιτικός έξτρεμισμός» του '89, για να καλυφθεί ή πολιτική άναποτελεσματικότητα της ΝΔ και πίσω από αυτή ή ιδεολογική της καχεξία: ή «άναμόχλευση των παθών» τό '89 της χάρισε τήν τριετία 90-93, παράλληλα, όμως, έφερε στός φώς τίς καταστατικές της άντιφάσεις, τόν ιδεολογικό έμφύλιο μέσα στις γραμμές της, μέ τά παραλυτικά του άποτελέσματα.

Έντούτοις, αυτή ή άκυβέρνητη παράταξη δέν άντιμετώπιζε μόνο ένα πρόβλημα «σύνθεσης», ένα πρόβλημα «στρατηγικής» σε κάποιον ή σε μιά σειρά τομέων πού άποθάρυναν τήν ιδεολογική και προγραμματική της συγκρότηση. Τό νεόφυτο του 1974, αντίθετα, έμφανίστηκε αρκετές φορές «έπιθετικό» (κατάργηση άντικομμουνιστικού κράτους, ΕΟΚ, έπιχείρηση πολιτικής διεύθυνσης στο χώρο του Κέντρου μέσα από τή «διάλυση» του κλπ.) πού, σε συνδυασμό μέ τή «χαρισματοκότητα» του τότε άρχηγού και τή σχεδόν ύπερβατικού τύπου ύπόσχεση πολιτικής σταθερότητας πού κατέθετε (ό «Θεός»), παρουσίαζε σειρά συγκριτικών πλεονεκτημάτων στην πολιτική σκηνή. Η κεντροδεξιά *καραμανλική* όρθολογικότητα φάνταζε άξιόπιστη και έπιχειρησιακή, παρά τήν όποια χοντροκοπία της. Αυτή, ώστόσο, ή άξιόπιστία διακυβέεται όριστικά όταν σήμανε ή ώρα της άναπαραγωγής της: ό *καραμανλισμός* ήττήθηκε τή διετία 1977-1979 έξαιτίας της άνάδυσης άφ' ενός μέν μιάς συμπαγούς κοινωνικής κίνησης πού άρνεϊτο τή συγκεκριμένη πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία, άφ' έτέρου δέ από τήν έπιτυχημένη πολιτική άναδιοργάνωση του άντιδεξιού στρατοπέδου από τό ΠΑΣΟΚ.

Η διετία 1977-1979, έτσι, άποδεικνύεται κρίσιμης σημασίας πού μπορεί να έρμηνεύσει τίς μετέπειτα κομματικές και κοινωνικές ταυτότητες: τό ΠΑΣΟΚ πετυχαίνει τόν διπλασιασμό της έκλογικής του ίσχύος (25%), ό χώρος του Κέντρου διαμελίζεται σε σχεδόν ίσομεγέθη κομμάτια μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, ή πρώτη διαδβέποντας τόν κίνδυνο του νέου «ριζοσπαστικοποιημένου κέντρου» να έπέρχεται, έπιχειρεί να τό διεμβολίσει εισάγοντας τή διαίρεση «έυρωπαϊστών-άντιευρωπαϊστών».

Όσο, ή επέλαση δέν θά άποτραπεί, άφου τό έκλογικό άποτέλεσμα του 1977 έχει δείξει ότι μή εύκαταφρόνητο τμήμα του νεοδημοκρατικού άκροαηρίου του 1974 πέρασε — χωρίς καμιά τυπική κεντρώα μεσολάδηση — άπευθείας στην «άριστερά τής Άριστεράς». Έπιπλέον, όμως, ή διάκριση «εύρωπαϊστών-άντιευρωπαϊστών», έδραζόμενη σε μιά «άνουσια» πολιτική και μόνο έπιχειρηματολογία («ή ΕΟΚ μās προσστατεύει άπό τόν κίνδυνο νέας δικτατορίας»), όχι άπλως άφνδατώθηκε αλλά και έγινε μπούμεραγκ για τούς έμπνευστές της. Η ριζοσπαστικοποιημένη άντιπολίτευση — και έδω έγκείται όλη ή ούσία του «μεγαλειώδους» έργου της, του άνέκδοτου γιγαντισμού της — έδειξε (σε έναν μάλλον ήδη πεισμένο ή, έστω, ταλαντευόμενο κοινωνικό κόσμο) ότι ή έθνοκοινωνική προαγωγή δέν βολεύεται παρά μέσα άπό τήν άνάπτυξη μιάς άλλης «όρθολογικότητας», πού, χωρίς νά άμφισβητεί τις ταξικές προϋποθέσεις τής πρώτης, μπορεί νά πορευτεί άποτελεσματικά τόσο στο έπίπεδο τής πολιτικής έπένδυσης, όσο και σε αυτό τής ιδιωτικής άπόσβεσης. Έτσι, ή Νέα Δημοκρατία ύφίσταται τήν πρώτη και τελειωτική της ήττα έπί του στρατηγικού πεδίου. Οί «μή-προνομούχου» μέ τήν άποφασιστική έπικουρία του πολιτικού τους άντιπροσώπου συνθέτουν μιά άλλη περί έθνικου συμφέροντος πρόταση, εϋθέως άνταγωνιστική τής έπίσημης και, μέ κατάλληλους τακτικούς έλιγμούς, τήν καθιστούν πλήρως λειτουργική. Ο «άντιμπεριαλισμός» τών μή προνομούχων, ή ρητορική του «λαού και του τόπου», ό προσεκτικά μετεξελλισόμενος πολιτικός άντιευρωπαϊσμός τών ριζοσπαστών του Κέντρου «στέλνει» τόν Καραμανλή στην Προεδρία τής Δημοκρατίας, για νά προφυλαχθεί άπό τήν «ταπείνωση» του '81.

Ο «έθναρχης» — και ή πατριαρχική του ιδεολογία — ήττάται στο προνομοιακό του πεδίο. Οί αίτιες αυτής τής ήττας είναι πολλές, ή σπουδαιότερη, όμως, σίγουρα όφείλεται στην άδυναμία κατανόησης του ιδεολογικού άστερισμού πού προάγει ό αντίπαλος. Ο τελευταίος, έχοντας θεσπισθεί ίδρυτικά πάνω σε ένα έθνοκοινωνικό σχίσμα, υλοποιεί — άκόμα και αυθόρμητα — εκείνη τήν εκδοχή του έθνικισμού, πού θεωρεί τήν όμώνυμη ιδεολογική πρακτική ως άποφασιστικά στραμμένη προς τό έσωτερικό του κοινωνικού σχηματισμού. Ο έθναρχισμός, όμως, του έθναρχη έξαντλείται, στην καλύτερη περίπτωση, σε μιά άσφαιρη έξηγητική («έξω πάμε καλά, μέσα δέν πάμε»), άδυνατώντας έτσι νά προσβάλλει τό πανίσχυρο μυθολογικό αφήγημα του άντιπάλου. Σε καμία στιγμή, τήν περίοδο 1974-1981, δέν άντιμετωπίζεται τό ένδεχόμενο άνασγκρότησης τής Δεξιάς σε προοδευτικές κεντροδεξιές και ταυτόχρονα λαϊκιστικές βάσεις. Ο όποιος λαϊκισμός της περνά, εκτός άπό τή «χαρισματικότητα» του άρχηγού της, μέσα άπό παραδοσιακά «άντιλαϊκιστικά» δίκτυα πελατειακής-ταξικής ύπαγωγής και, γι' αυτό, έντελώς άνίκανα νά έμπνεύσουν κινηματικές μορφές άντίδρασης. Άλλά και μετά τό '81, όταν ό Εϋ. Άβέρωφ θά έπιχειρήσει μέ έναν όρισμένο τρόπο νά άνοίξει έναν τέτοιο δρόμο, θά συναντήσει άνυπέροχτα έμπόδια: μιά δεξιά λαϊκιστική κινητοποίηση θά φανεί καθαρά ότι είναι ιστορικά (προδικτατορικά...) ύπονομευμένη, άφου έδράζεται σε έναν άναχρονισμό, άποδεσμεύοντας μιά καταστατική άρνητικότητα, μέ τήν έννοια του ότι δέν άντιστοιχεί σε συγκαιρινά αίτήματα.

Στή δεκαετία όμως του '80, έξαιτίας και τών αλλαγών πού έπλήθαν στην κοινωνική δομή, έμφανίσθηκε στο έσωτερικό τής

νεοδημοκρατικής παράταξης ένα ιδιαίτερα δυναμικό φιλελεύθερο ρεύμα πού, μάλιστα, δρέθηκε τήν τριετία, '90-93 νά έλέγχει τήν πολιτική έξουσία. Άρνηση και κριτική, είναι άλήθεια όχι ιδιαίτερα έμφανής, του έσωκομματικού συντηρητισμού, αυτή ή τάση τελικά άπέτυχε — μέ τή σειρά της — νά κυριαρχήσει στο κόμμα και νά «έπιβληθεί» στην κοινωνία. Σε κάθε πάντως περίπτωση, οί δύο αυτοί πόλοι μπορεί νά είναι ιδεολογικά διακρινόμενοι, όχι όμως και διακριτοί. Οί έπί μέρους συμμαχίες άπό κοινού μέ τις «προσωπικές φιλοδοξίες» (διαρκές σύμπτωμα, άλλωστε, τής τελευταίας δεκαετιαίας), θολώνουν τό τούπιο και, έπιπλέον, νοθεύουν τήν προγραμματική τους καθαρότητα, άκόμα και τήν προβαλλόμενη άξιακή κλίμακα.

Σήμερα, ή Νέα Δημοκρατία, παρά τό φαινομενικό ήπιο ζήμα πού έπικρατεί στις τάξεις της, μόνο «έτοιμοπόλεμη μηχανή» δέν είναι, ή όποία νά πολιορκεί τήν κυβερνητική έξουσία. Τό 1993 για τή ΝΔ σήμανε, όπως φάνηκε άργότερα, έναν αιφνίδιο πολιτικό μεταμορφισμό της. Η υπό τήν ήγεσία του Μ. Έδερτ ΝΔ, ιδιαίτερα μετά τόν θάνατο του Α. Παπανδρέου, δρέθηκε νά άναζητά διεξόδους στη «λαϊκή της άναβάπτιση». Άν και χωρίς σχετική έμπειρία, ως προς τήν όργάνωση μιάς τέτοιας έπιχείρησης, προσπάθησε «νά πάει στο λαό», νά οικειοποιηθεί πλευρές τής παλαιότερης πασοκικής λαϊκιστικής κινητοποίησης. Η «προδοσία» του «έθνοκοινωνικού συμβολαίου» πού τό ΠΑΣΟΚ του Α. Παπανδρέου είχε συνάψει, άπό τόν Κώστα Σημίτη, θεωρήθηκε ως ή εύκαιρία για νά κατατεθεί μιά άλλη, άνταγωνιστική προς αυτή του «νέου ΠΑΣΟΚ», πρόταση περί έθνο-κοινωνικού συμφέροντος, στραμμένη προς τό «έσωτερικό». Η νεοδημοκρατική συμπεριφορά τόσο για τά Ίμια (τό γενικό ίσοδύναμο του «δυθίσατε τό Χόρα»), όσο και ή προεκλογική παροχολογία του '96 προς άρχότες και μικρομεσαίους (τό άλλο όνομα τών «μή προνομούχων») είναι ιδιαίτερα δηλωτική. Η εκλογική άποτυχία, όμως, του πειράματος έδειξε ότι ή άσύμμετρη σχέση τής παράταξης μέ τά πράγματα είναι μάλλον χρόνια. Γιατί ή «προδοσία» του Κ. Σημίτη δέν είναι τίποτα άλλο παρά ή «προδοσία» τής κοινωνίας άπό τόν ίδιο της τόν έαυτό. Μέ άλλα λόγια, ήδη άπό τά τέλη τής δεκαετίας του '80, ίσως και νωρίτερα, ή πασοκική ΕΛΕ είχε χασει τή συγκολλητική της ισχύ ως «στρατηγικής έξουσίας», για νά χρησιμοποιήσουμε τόν πασοκικό κώδικα. Η μή θεαματική της κατάρροπη έπιβραδύνθηκε και τελικά άνεστάλη έξαιτίας του '89 (κυρίως του έλληνικού, παρεμπιπτόντως ίσως και του παγκόσμιου). Η κοινωνία, λαϊκά στρώματα και νεομικροαστικές μερίδες, παρά τούς πρόδηλους φόβους και τις διάχιντες ασσφάλειες, ίσως όμως και έξαιτίας αυτών, συσπειρώθηκε, με τον έναν ή τόν άλλο τρόπο, «για μιά άκόμα φορά» στο ΠΑΣΟΚ, έστω και άν αυτό παρουσιαζόταν ως ένδοτικό, έθνικά και κοινωνικά. Φαίνεται ότι για δεύτερη φορά ή ΝΔ δέν κατανοεί τους όρους τής νέας κοινωνικής άναδιαπραγματεύσεως, ήμπεριφερόμενη έτσι ως εάν νά ήταν στο 1977, τότε πού ό κοινωνικός ριζοσπαστισμός βολευόταν στον ποικίλο «άνενδοτισμό». Ο σημερινός νεοκαρμανλισμός, κακέκτυπο τής πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, δρίσκεται έτσι στον στρωμένο (έδερτικό) δρόμο τών ύψηλών τόνων και τής επικίνδυνης λαϊκιστικής παρέκκλισης.

Άπό τήν άποψη αυτή, είναι παραδειγματική ή περίπτωση τής άντιμετώπισης του «νόμου Καποδίστρια» για τις συνενώσεις δήμων και κοινοτήτων άπό τήν νεοκαρμανλική ΝΔ. Η κορυφή τής ρήξης μέ τή φιλοσοφία του νομοσχεδίου άπό

τήν ηγετική ομάδα του κόμματος και την πλειοψηφία των δουλευτών του, με την αποχώρηση από τη Βουλή, εικονίζει παραστατικά αυτή την πάντα έλλοχεύουσα καταστατική του αρνητικότητα, την υστέρησή του, την καθολική, στα όρια ενός άτυπου ζηλωτισμού, προσκόλληση στο «αίωνο χωριό», τόπος μικρών και μεγάλων διαπλοκών, μικρών και μεγάλων συμφερόντων, πάντα συνώνυμων της μιζέριας, πνευματικής και ύλικής. Δείχνοντας, παράλληλα, την ύψη και τα όρια του νεοδημοκρατικού έθνοκοινωνικού προτάγματος (ό έλληνοτουρκικός διάλογος είναι ένα άλλο παράδειγμα).

Στό σημείο αυτό, ωστόσο, χρειάζεται να σταθούμε περισσότερο. Για τό λόγο ότι η κρίση της ελληνικής Δεξιάς απαντάται σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, λίγο-πολύ με τά ίδια χαρακτηριστικά. Χάνοντας ή Δεξιά την παραδοσιακή αντικομμουνιστική της στρατηγική, (ό κίνδυνος της δικτατορίας του κομμουνισμού), πού της επέτρεπε την σχετικά άνετη πρόσβαση στα λαϊκά στρώματα, βρίσκεται σήμερα χωρίς «έχθρο», χωρίς στόχο, ακόμα και χωρίς κατεύθυνση. Έπιπλέον, εξαιτίας της «παγκοσμιοποίησης» και της φαγοκνιτάρωσης του παραδοσιακού συντηρητισμού από νεοφιλελεύθερες αγοραϊκές λογικές, η Δεξιά βρίσκεται διχασμένη συχνά σε κόσμους ασυμφιλίωτους. Συντηρητική ή φιλελεύθερη και για να κάνει τί; Η δεύτερη διαθέτει «στρατηγική», παρουσιάζει έντονο όμως κοινωνικό έλλειμμα. Στο ναό της πρώτης εξακολουθούν να συγχάζουν πολλοί πιστοί, εντούτοις, ή εν τοις πράγμασι κατάργηση του κρατισμού της από την οικονομία την εύνοχίζει πολιτικά. Αδιέξοδο. Πώς μπορούν όχι μόνο να στεγασθούν στο ίδιο σπίτι δύο «κλασικές» πολιτικές και κοινωνικές τάσεις, αλλά και να δηματοδοτήσουν τη δημοκρατία, όπως με τον τρόπο τους κατά τό παρελθόν έκαναν; Η ελληνική —και όχι μόνο— περίπτωση δείχνει τό ασύμπτωτο της σχέσης. Ανάλογα είναι και τά προβλήματα πού αντιμετωπίζει αυτή την περίοδο και ή γαλλική ρεπουμπλικανική Δεξιά, ή βαθιά κρίση στην όποια έχει περιπέσει ό νεογκωλισμός...

Η Νέα Δημοκρατία φαίνεται ότι έζησε και εξακολουθεί να ζει τη «μετανεωτερική της στιγμή», τη «διάλυση» της, νορμότερα από όποιοδήποτε άλλο κόμμα, ελληνικό ή ευρωπαϊκό. Σίγουρα, ή μετεμφυλιακή κληρονομιά και ή συγκεκριμένη της διαχείριση από τόν καραμανλισμό διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο. Τήν έκαναν να βρίσκεται πάντα σε υστέρηση έναντι των εξέλιξεων, ένεγρασαν τόν πολιτικό-ιδεολογικό έτεροπροσδιορισμό της ως δομικό στοιχείο της θολής φυσιογνωμίας της. Όταν ό εθνικολαϊκισμός σάρωσε στο πέρασμά του, αυτή «επιτίθετο» εκκινώντας από τό σαθρό τότε έδαφος ενός άνευρετου «ευρωπαϊσμού». Τώρα πού ό τελευταίος γίνεται άπτη πραγματικότητα και όρίζει τίς προϋποθέσεις μιάς ανέκδοτης έθνοκοινωνικής ρύθμισης, αυτή επιλέγει μιά άτυπη και άνεπιχειρησιακή εθνικολαϊκιστική παρέκκλιση.

Μπροστά σε αυτόν τό διχασμό, ή ελληνική Δεξιά αντιμετωπίζει τό πρακτικό έρώτημα: Σε τί χρησιμεύει; Σε ποιές ανάγκες ανταποκρίνεται; Αν δέν μπορούμε πλέον να μιλάμε για μιάν ένιαία ουσιαστικά ΝΔ και αν οι άμυγως νεοφιλελεύθερες λογικές έχουν ήττηθεί και κοινωνικά, ποιό είδος πολιτικής συνθέσης προοιωνίζεται; Από μιά πρώτη προσέγγιση, κανένα, εκτός βέβαια από παροδικές ισορροπίες πού, ακόμα και αν έπαιρναν έναν μονιμότερο χαρακτήρα και οδηγούσαν σε ενδεχόμενη εκλογική έπιτυχία, πάλι δέν θα επέλυαν τό αφηρηματικό πρόβλημα, μάλλον θα τό όξυναν (όπως συνέβη με τό

τρίχρονη έμπειρία '90-93). Τό αίτημα, εκπορευόμενο για την ώρα από μικρό μέρος στελεχών, πού δέν ανήκουν αναγκαστικά στη σημερινή ηγετική ομάδα, για την αναθεμελίωση του συντηρητισμού κάνει τά πρώτα δειλά και άντιφατικά του δήματα: στο πρόσωπο και την πρακτική του Δημήτρη Άδραμόπουλου επιχειρείται να άπεικονισθεί ένας νέος, στα όρια του άμωμου, συντηρητισμός, άπαλλαγμένος από την άντικομμουνιστική άποκρουστικότητα του παρελθόντος, άποκαθαρμένος από την κοινωνικά άδικαίωτη προσφυγή στην καταστολή. Ένας συντηρητισμός με διπλή φύση: πρώτον, κοινωνικά νομιμοποιημένος, οικοδομώντας προς τόπο την ευρύτερη δυνατή συναίνεση σε μιά άλύτωση των «άρχαιτυπικών άξιών» (του έθνους) δεύτερον, προγραμματικά «έξυπνος», εύέλικτος και προσαρμοστικός, χωρίς πολιτικοϊδεολογικές άρχές, καθ' ότι «μονοδρομικός»: οι ιδιωτικοποιήσεις είναι μονόδρομος, όπως και ή φιλανθρωπία, ό «Καποδίστριας» είναι θετικό μέτρο, όπως και ή καθιέρωση της «Αθηναϊκής σημαίας» και ή θορυβώδης δράβευση του «Σπίθα» Γιώργου Θαλάσση. Οικονομικός φιλελευθερισμός και περι άλληλεγγύης παραμυθία, στρογγυλεμένη ρητορική αλλά και νεοκυνισμός, αυτή είναι ή άξιολογική κλίμακα του νεο-κοινοτιστικού μείγματος, πού θέλει να άνασυγκροτήσει πολιτικά τόν (νεοδημοκρατικό) συντηρητισμό, χωρίς να κατονομάζει κανέναν από τούς δύο, χωρίς να αυτοχαρακτηρίζεται.

Ός τέτοια, πέρα από πολιτικάντικη, είναι και στρατηγικής σημασίας αυτή ή άπόπειρα, πού, ως τό επαναλάβουμε, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει, κάνει τά πρώτα της δήματα. Γιατί άφεταιριάζεται από την κρίσιμη γνώση ότι ή λύση του νεοδημοκρατικού προβλήματος βρίσκεται εκτός ΝΔ, μέσα στην κοινωνία. Μόνο σε αυτή την τελευταία —και μέσα και από δημοψηφισματικού λαϊκιστικού τύπου λογικές (και προσωπικές καταδύσεις για τη μέτρηση των ποσοστών δημοτικότητας)— μπορεί να παρακαμφθούν έμπόδια και μηχανισμοί, να διαλιθθεί και όχι να επιδιορθωθεί τό παλιό έθνοκοινωνικό συμβόλαιο και να άντικατασταθεί από την παλιόρόμηση μεταξύ «άξιών» και «ρεαλισμού».

Για τη Νέα Δημοκρατία φαίνεται πως όλες οι προοπτικές είναι άνοιχτες. Από την κοινή μερική τη χειρότερη...

ΝΕΟΡΑΤΣΙΣΜΟΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΙΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ

Ἀπό τή συνταγματική σκοπιά

τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη

1. Ὑπάρχει ρατσισμός στήν Ἑλλάδα σήμερα;

Τό ἐρώτημα πού πλανᾶται συχνά στίς συζητήσεις γιά τόν ρατσισμό, πιστεύω, εἶναι τό ἀκόλουθο: Ὑπάρχει τελικά στήν Ἑλλάδα ρατσιστικό φαινόμενο; Τό ἐρώτημα αὐτό, πού ὑποδηλώνεται χωρίς νά ἀντιμετωπίζεται εὐθέως ἀπό τούς ὁμιλητές ἢ συζητητές, δέν μπορεῖ νά ἀπαντηθεῖ μονολεκτικά μέ ἕνα ναι ἢ μέ ἕνα ὄχι, οὔτε βέβαια εἶναι δυνατόν νά ἐξαρθηθεῖ ἡ ἀπάντησή του ἀπό δημοσκοπήσεις, πού μόνο διαθέσεις καταγράφουν καί αὐτές μέ τρόπο ὑποβολμαῖο, σχηματικό καί ἀποσπασματικό. Ἡ δημοσκοπική ποσοτικοποίηση τῶν διαθέσεων ἢ τῶν ἀπόψεων τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ, ἔστω καί ἂν ἀπεικονίζει κάποια κατάσταση, δέν εἶναι σέ θέση ἀπό μόνη της νά περιγράψει ἢ νά ἐξηγήσει ἕνα κοινωνικό φαινόμενο, τόσο σύνθετο ὅσο ὁ ρατσισμός, μέ ποικίλες κοινωνικές, πολιτικές καί ἰδεολογικές διαστάσεις καί προεκτάσεις.

Ἄν θέλουμε ἐπομένως νά ἀποφύγουμε γενικεύσεις, εὐκόλες σχηματοποιήσεις καί γενικόλογους ἀφορισμούς χρειάζεται, τουλάχιστον, νά καταλήξουμε σ' ἕναν συμβατικό, ἔστω, προσδιορισμό τοῦ τί ἐννοοῦμε μέ τόν ὄρο «ρατσισμός».

Ἐφόσον ὡς «ρατσισμό» νοήσουμε τήν ἰδεολογία ἐκεῖνη πού διαχωρίζει τούς ἀνθρώπους σέ κατηγορίες μέ βάση τή φυλετική καταγωγή τους ἢ μέ βάση κάποιο ἄλλο διολογικό χαρακτηριστικό, χρώματος, δέρματος, μορφῆς, φυσιογνωμίας, σωματικής κατασκευῆς κλπ., καί ἡ ὁποία δικαιολογεῖ ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ πράξεις βίας ἢ ἐκδηλώσεις ἐκδηλης περιφρόνησης ἀπέναντι στούς ἀνθρώπους πού φέρουν τό στίγμα τῆς διάκρισης ἀντιμετωπίζοντάς τους ὡς ἄτομα ὑποδεέστερης κατηγορίας, τότε θά πρέπει νά παραδεχτοῦμε μέ βάση τήν ἐμπειρική παρατήρηση πώς μιά τέτοια ἰδεολογία δέν κυριαρχεῖ στήν Ἑλλάδα οὔτε φαίνεται νά βρίσκει ἀπήχηση σέ εὐρέα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ.

Δύσκολα θά μπορούσε κανεῖς ἐξάλλου νά ὑποστηρίξει βάσιμα ὅτι μιά τέτοιου εἶδους ρατσιστική ἰδεολογία διαθέτει ἰσχυ-

ρά θεσμικά ἐρείσματα καί ὅτι ὁ ρατσισμός ἀποτελεῖ κρίσιμη ἢ ἔστω καλυμμένη διοικητική πρακτική, ἀποτέλεσμα μιάς ὑποκριτικής κρατικής πολιτικῆς. Τήν ἴδια δυσκολία θά συναντοῦσε κανεῖς καί στήν ἐρώτηση ἂν παρατηροῦνται στήν Ἑλλάδα φαινόμενα κοινωνικοῦ ρατσισμοῦ, κοινωνικές πρακτικές δηλαδή βίαιης περιφρόνησης ἢ ἐξευτελισμοῦ πού μποροῦν νά καταλήγουν ἀκόμη καί σέ ἐξολόθρευση κατηγορίας προσώπων ἀπό ὀργανωμένες ὁμάδες προσώπων, πού ἐμφοροῦνται ἀπό ρατσιστική ἰδεολογία.

Ἡ αἰσιόδοξη αὐτή διαπίστωση δέν λαμβάνει ὑπόψη της βέβαια μεμονωμένες ἢ καί διάσπαρτες — ὄχι ὅμως ὀργανωμένες, συνεχεῖς ἢ διαδεδομένες, ἐκδηλώσεις κοινωνικοῦ ρατσισμοῦ — καθῶς καί ὀρισμένες διοικητικές πρακτικές κρατικοῦ ρατσισμοῦ. Τέτοιες πρακτικές καί βέβαια ὑπάρχουν καί ἔχουν ἐπιβλητικῶς ἐπισημανθεῖ καί στιγματιστεῖ (εἴτε ἀφοροῦσαν τούς τοιγγάνους εἴτε τούς λαθρομετανάστες Ἀλβανούς) δέν συγκροτοῦν ὅμως, πρὸς τό παρόν τουλάχιστον, συνολικά κρίσιμες, μιά πολιτική κρατικοῦ ρατσισμοῦ, πού συστηματικά καί βάσει σχεδίου ἀκολουθεῖται ἀπό ὄργανα τῆς κρατικῆς καταστολῆς.

Τίποτε δέν ἀποκλείει ὡστόσο νά ἀναπτυχθοῦν στό μέλλον τέτοια φαινόμενα, ἐφόσον ἡ μετανάστευση συνεχίσει νά προσλαμβάνει ἐκρηκτικές διαστάσεις καί ἡ ἐγκατάσταση μεταναστών στή χώρα μας προκαλεῖ ἀντιδράσεις ξενοφοβίας καί κοινωνικῆς ἀνασφάλειας, γίνε δέ πολιτική καί ἰδεολογική ἐκμετάλλευση τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων πού θά ἀναπτυχθοῦν. Αὐτά, ὅμως, ἀφοροῦν τό ἄμεσο μέλλον καί ὄχι τό παρόν πού μᾶς ἀπασχολεῖ σήμερα.

2. Ἐθνολογικές καί πολιτισμικές διαφορές ὡς βάση τοῦ νεορατσισμοῦ.

Κάθε ρατσισμός ἔχει ἀνάγκη, κατ' ἀρχήν, ἀπό μιά θεωρία πού νά τόν δικαιολογεῖ, νά τόν στηρίξει ἰδεολογικά καί νά τόν συγκροτεῖ ὀργανωτικά καί προγραμματικά. Παράλληλα μέ τή θεωρία καί ἴσως περισσότερο ἀπό αὐτήν, τό φαινόμενο τοῦ ρατσισμοῦ, ἐνεργοποιώντας πρακτικές καί συμπεριφορές πού βασίζονται στό θυμικό καί στή συγκίνηση, στηρίζεται πολύ καί στήν ἐνεργοποίηση τοῦ φαντάσματος τῶν ἀνθρώπων. Καλλιεργοῦνται καί προβάλλονται ἀπό τούς φορεῖς τῆς ρατσιστικῆς ἰδεολογίας ἀναπαραστάσεις καί εἰκόνες καί πλάθονται ἀντα-

1. Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἐκτενή καί ἐπεξεργασμένη ἀπόδοση προφορικής εἰσήγησης πού ἐγίνε στήν Αἴθουσα Τελετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στίς 29 Μαΐου 1997, σέ ἡμερίδα «κατά τοῦ ρατσισμοῦ καί τῆς ξενοφοβίας» πού ὀργάνωσε ἡ Γενική Ἀστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης.

νακλαστικά ή στερεότυπα, πού προκαλούν αισθήματα φόβου, υπεροχής, συμπλέγματα άνωτερότητας, αισθήματα άνασφάλειας ή ανταγωνιστικότητας. "Όλ' αυτά μαζί συνθέτουν ένα φαινόμενο σύνθετο πού μόνο πολιτικά και ιδεολογικά μπορεί να αντιμετωπιστεί, αφού και τό ίδιο σε ιδεολογίες στηρίζεται και πολιτικούς στόχους επιδιώκει.

Οι διαπιστώσεις αυτές είναι χρήσιμες, διότι ενώ ο «άνθρωπολογικός» ρατσισμός, πού περιγράψαμε στην άρχή, και γνώρισε ιδιαίτερη έξαρση τόν Μεσοπόλεμο, φαίνεται να έχει ξεθωριάσει, όλα δείχνουν έντούτες ότι οι ευρωπαϊκές κοινωνίες δέν έχουν άπαλλαγει από ιδεολογίες πού διαχωρίζουν τούς ανθρώπους σε κατηγορίες κοινωνικά άνωτερες και κατώτερες: ένας νεορατσισμός άρχισε να εμφανίζεται κυρίως στην Εύρώπη και να προκαλεί διακρίνουσες, βίαιες και άπαξιωτικές συμπεριφορές τής ανθρώπινης άξιοπρέπειας.

Ο νεορατσισμός δέν στηρίζεται σε άνθρωπολογικούς διαχωρισμούς αλλά σε έθνολογικές-πολιτισμικές διαφορές ή ιδιαιτερότητες. Διακρίνει τούς πολιτισμούς και τά έθνη σε κατηγορίες ποιοτικά άνωτερες και κατώτερες, άρνείται να άναγάγει τίς πολιτισμικές (στίς όποιες κυρίαρχη θέση κατέχουν οι θρησκευτικές) διαφορές σε έναν κοινό παρονομαστή, να βρει ένα κοινό μέτρο ή μία κοινή άξία μεταξύ τους. Φροντίζει αντίθετα να όρίζει τούς πολιτισμούς με έναν άμετάλλακτο διαχωριστικό προσδιορισμό. Πρόκειται για έναν ρατσισμό χωρίς φυλές, χρώματα ή άνθρωπολογικά στίγματα, πού βασίζεται σε πολιτισμικούς διαχωρισμούς και τονίζει τούς διαφορετικούς τρόπους και επίπεδα ζωής, τίς διαφορετικές παραδόσεις ή θρησκευτικές πεποιθήσεις και ό όποιος δέν εύνοει τίς προομίξεις, αντίθετα τίς άπεχθάνεται και επιδιώκει πάση θυσία τή διατήρηση τής καθαρότητας και τής άκεραιότητας του «άνώτερου» πολιτισμού.

Ο «διαφοριστικός» αυτός ρατσισμός, όπως τόν άποκάλεσε ό Γάλλος πολιτικός φιλόσοφος Έτιέν Μπαλμπάρ, δέν προσβεί άναγκαστικά τήν άνωτερότητα κάποιων πολιτιστικών ομάδων άπέναντι σε κάποιες άλλες, αλλά έπισειεί τόν κίνδυνο πού διατρέχει ή τή βλάβη πού θα ύποστεί ό άνώτερος πολιτισμός από τήν άνεξέλεγκτη έπαφή του με πολιτισμικά κατώτερες ομάδες. Υποστηρίζει τήν άσυμβατότητα των τρόπων ζωής και των παραδόσεων μεταξύ όρισμένων πολιτισμών και διαβλέπει θανάσιμο κίνδυνο από τήν κατάργηση των συνόρων. Αντιτίθεται στίς πολιτισμικές έπαφές και στον πολιτισμικό ή θρησκευτικό διάλογο, θεωρεί ως τή μόνη έπιβεβλημένη πολιτική τόν πολιτισμικό άπομονωτισμό και τήν τόνωση και υπεράσπιση τής πολιτισμικής ταυτότητας κάθε λαού, τήν όποια εκλαμβάνει ως άμετάλλακτη.

Ο νεορατσισμός αυτός, πού είναι ό ρατσισμός τής έποχής μας, τρέφεται από τό πολύπλοκο πρόβλημα τής μετανάστευσης πού έχει προσλάβει στίς μέρες μας έκρηκτικές διαστάσεις. Τεράστιες μάζες έξαθλιωμένων Άσιατών και Άφρικανών άσκοϋν με τίς μετακινήσεις τους μεγάλη πίεση στην ευρωπαϊκή ήπειρο άναζητώντας άπεγνωσμένα τά στοιχειώδη μέσα έπιβίωσης και έπιφέροντας κοινωνικές άνακατατάξεις.

Στήν Ελλάδα ή μεταναστευτική πίεση έχει προσλάβει άνησυχητικές διαστάσεις μετά τήν κατάρρευση των καθεστώτων του κρατικού σοσιαλισμού και τή μαζική είσοδο έποχιακών λαθρομεταναστών Άλδανών, Πολωνών, Σέρβων, Βουλγάρων, Γεωργιανών και πολλών άλλων.

Τό μεταναστευτικό ρεύμα είναι πολύ έντονο και δρᾶ με τή δύναμη φυσικού φαινομένου, είναι δέ έξαιρετικά δύσκολο να έλεγθει με άστυνομικά ή βίαια μέσα. Είναι δυνατόν άπλως να

περιοριστεί και έν μέρει να άνακοπεί, όχι όμως να άνατραπεί. Η έφαρμογή άστυνομικών μέτρων με σκοπό τήν άποτροπή του φαινομένου δέν θα άποδειχτεί άπλως άναποτελεσματική ή περιορισμένης έμβέλειας, αλλά θα προκαλέσει βίαιες ή και αίματηρές κατασταλτικές παρεμβάσεις, ενώ δημιουργεί ένα κλίμα ξενοφοβίας και κοινωνικής έντασης. Τά άποτελέσματα πάντως τέτοιων παρεμβάσεων θα είναι πολύ πενιχρά σε σχέση με τήν κινητοποίηση του κρατικού μηχανισμού πού θα προκληθεί, καθώς και σε σχέση με τό πολιτικό κόστος μιάς τέτοιας έπιχείρησης.

Η μετανάστευση αντιμετωπίζεται κυρίως με μέτρα κοινωνικής πολιτικής και περιθάλψης καθώς και με μία τολμηρή πολιτική άπασχόλησης, ή όποια προϋποθέτει όμως τή «νομιμοποίηση» κάτω από όρισμένες προϋποθέσεις των λαθρομεταναστών και βέβαια τήν ένταση των μέτρων άσφάλειας, ώστε να αντιμετώπιστούν τό οργανωμένο έγκλημα, οι «μαφίες», ή «μαύρη άγορά» και ή άγρια έκμετάλλευση των λαθρομεταναστών από Έλληνες έμπόρους «λευκής σαρκός», ναρκωτικών και άδίστακτους εργολάβους.

Στό τόπο μας πιστεύω πως τό φαινόμενο τής μετανάστευσης αντιμετώπίζεται διατακτικά και άμήχανα. Στήν πράξη άκολουθείται από τίς κρατικές ύπηρεσίες κάποια πολιτική άνοχής, πού συνδυάζεται έπιλεκτικά με μέτρα δάναυσης καταστολής, χωρίς να διαγράφεται στον όρίζοντα κάποια μακροπρόθεση πολιτική αντιμετώπισης τής μετανάστευσης, ή όποια έτσι κινείται μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας. Μόνο άπέναντι στους Πόντιους όμογενείς άκολουθείται συνεκτική πολιτική ένσωμάτωσης στο κοινωνικό σύνολο.

Έν τώ μεταξύ ή μαζική, άνεξέλεγκτη και λαθραία είσοδος μεταναστών έχει άρχισει να προκαλεί σε άρκετά στρώματα του πληθυσμού, φαινόμενα κοινωνικής άνασφάλειας ιδίως σε όσα βλέπουν ανταγωνιστικά τούς εργαζόμενους μετανάστες και αισθάνονται ότι άπειλείται ή έργασία τους. Αισθάνονται ότι με τήν άθρόα είσοδο άλλοδαπών, πού ζητούν έργασία, κινδυνεύει ή άπασχόλησή τους, αφού πιέζεται τό ήμερομίσθιο τους από τόν άθέμιτο ανταγωνισμό των άνασφάλιστων μεταναστών. Δέν είναι δύσκολο να άποδοθεί κάτω από αυτές τίς συνθήκες ή άνεργία τους στους λαθρομετανάστες. Η άνασφάλεια και ό φόβος τής άνεργίας δέν χρειάζονται και πολλά για να προκαλέσουν στή συνέχεια αισθήματα ξενοφοβίας και να εκθρέψουν μία ιδεολογία άπειλής τής πολιτισμικής μας ταυτότητας, να καλλιεργήσουν δηλαδή άμυντικά αισθήματα, πού οδηγούν άναγκαστικά σε αντιδράσεις πολιτισμικής έσωστρέφειας και έθνικης περιχαράκωσης. Η μετανάστευση εκλαμβάνεται και διώνεται άποκλειστικά ως άπειλή για τόν πολιτισμό και την έθνική μας ταυτότητα, ενώ οι θετικές της πλευρές, όπως ή παραγωγή έργου, ή συμβολή στην αύξηση του κοινωνικού προϊόντος, ή άπασχόληση σε τομείς πού είχαν έγκαταλειφθεί και ύπηρε έλλειψη προσφοράς έργασίας, κυρίως όμως ό έμπλουτισμός τής κοινωνίας μας με νέα δυναμικά μέλη, ή γόνιμη έπαφή με άλλους πολιτισμούς, ή διεύρυνση του παραγωγικού και πνευματικού δυναμικού τής χώρας, ή ένίσχυση του έθνικού νομιματος καθώς και τής διεθνούς θέσης τής Ελλάδος κ.ά. όλ' αυτά άποσιωπώνται ή διαστρεβλώνονται.

3. Κρατικές πολιτικές αντιμετώπισης τής μετανάστευσης

Τρεις θα μπορούσαν να είναι οι δυνατές πολιτικές αντιμετώπισης τής μετανάστευσης:

α) ή πολιτική της αφομοίωσης, β) ή πολιτική της ενσωμάτωσης και γ) ή πολιτική της ένταξης.

Α. Η πολιτική αφομοίωσης συνεπάγεται τήν πλήρη, βίαιη, αναγκαστική ή και έγκουσια, τυπική έξομοίωση τών μεταναστών μέ τούς ίθαγενείς του τόπου υποδοχής και ή ολοκληρωτική άποδοχή του τρόπου ζωής, τών παραδόσεων και τών άξιων της νέας κοινωνίας μέ ταυτόχρονη άποβολή της έθνικης, θρησκευτικής ή πολιτισμικής ιδιαιτερότητάς τους.

Β. Η πολιτική της ενσωμάτωσης οδηγεί στη θεσμική ή νομική έξομοίωση τών μεταναστών μέ τούς ήμεδαπούς και στην ίση τυπικά μεταχείρισή τους χωρίς διακρίσεις φυλής, χρώματος, καταγωγής, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αλλά χωρίς τήν άναγνώριση της πολιτισμικής, έθνολογικής, θρησκευτικής ή κοινωνικής ιδιαιτερότητάς τους. Η έφαρμογή της ίδιας νομοθεσίας αλλά και της ίδιας εκπαιδευτικής, πολιτιστικής ή εργασιακής πολιτικής άπέναντι στους άλλοδαπούς μετανάστες είναι μέν αναγκαία τυπική συνέπεια της καθολικής ή οικουμενικής άναγνώρισης τών άτομικών δικαιωμάτων σε όλους τούς ανθρώπους χωρίς καμία διάκριση όμως έχει ή πολιτική αυτή ως άποτέλεσμα τήν άρνηση άναγνώρισης της πολιτισμικής ή θρησκευτικής ιδιαιτερότητας σε ομάδες ανθρώπων μέ ξεχωριστά γνωρίσματα. Έτσι ενώ τούς άναγνωρίζονται όλα τά άτομικά δικαιώματα, δέν τούς άναγνωρίζονται συλλογικά δικαιώματα ή δικαιώματα άπόλαυσης δημόσιων αγαθών.

Γ. Η πολιτική της ένταξης περιέχει μέν άρκετά κοινά σημεία μέ τήν προηγούμενη πολιτική, αλλά διαφοροποιείται άπό αυτήν κυρίως ως προς τήν άναγνώριση συλλογικών δικαιωμάτων ή δικαιωμάτων πού άρμόζουν στίς ιδιαιτερότητες της κοινωνικής ομάδας τών μεταναστών. Η πολιτική αυτή σημαίνει άναγνώριση και σεβασμό της πολιτισμικής, θρησκευτικής και κοινωνικής ιδιαιτερότητας τών μεταναστευτικών ομάδων. Η ένταξη τους στό κοινωνικό σύνολο γίνεται μέ πλήρη άναγνώριση τών θεμελιωδών δικαιωμάτων πού άνήκουν ούτως ή άλλως σε όλους τούς ανθρώπους μέ ταυτόχρονη, όμως, άναγνώριση και τών συλλογικών δικαιωμάτων, πού τούς επιτρέπουν νά άπολαμβάνουν τά συλλογικά αγαθά, πού τούς άνήκουν ως ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα μέ ξεχωριστά αίτήματα και μέ άνάγκες διαφορετικές άπό εκείνες της πλειοψηφίας.

Κλίνω υπέρ της τρίτης πολιτικής, χωρίς βέβαια νά άποκλειώ τή δεύτερη ή νά άπορρίπτω τή δυνατότητα συνδυασμού τών δύο τελευταίων άνάλογα μέ τά προβλήματα, τίς δυνατότητες έφαρμογής και τήν άποτελεσματικότητα της μίας ή της άλλης λύσης. Η πολιτική της ένταξης, μέ τή μία ή τήν άλλη παραλλαγή, είναι κατά τή γνώμη μου ή πιό ένδεδειγμένη άπό άποψη κοινωνικής και έθνικης πολιτικής αλλά και ή περισσότερο έναρμονισμένη μέ τό Σύνταγμα και μέ τίς συνταγματικές μας παραδόσεις.

Είναι λάθος νά πιστεύεται ότι κινδυνεύει ή πολιτιστική μας ταυτότητα άπό τήν είσοδή τών μεταναστών στην χώρα μας. Αυτό πού πρέπει νά αισθάνεται ότι άπειλείται είναι μία συγκεκριμένη αντίληψη περί της έθνικης και πολιτιστικής ταυτότητας. Κινδυνεύει μία στερεότυπη, άπαρχαιωμένη, προγονόπληκτη ή αρχαιολατρική και έθνοκεντρική αντίληψη, πού ενώ ταυτίζει τό έθνος μέ τήν όρθοδοξία δέν παραλείπει νά άνάγεται μέ τρόπο άφηρημένο και έπιλεκτικό στόν αρχαιοελληνικό είδωλολατρικό πολιτισμό γιά νά καταλήξει σε ιδεοληπτικούς προσδιορισμούς της έθνικης μας ταυτότητας χωρίς έπαφή μέ τήν ιστορική πραγματικότητα.

Η έθνική-πολιτισμική ταυτότητα ενός λαού δέν είναι στατική ούτε άναλλοίωτη, δέν όρίζεται μέ ταυτολογίες ή μέ άναγωγές σε άμετάλλακτους προσδιορισμούς. Είναι άνοικτη στην ιστορία και άνεκτική άπέναντι στην κοινωνία, πλάθεται και αναπλάθεται διαρκώς σε έπαφή μέ τή μεταβαλλόμενη πραγματικότητα έν όψει ενός άπρόβλεπτου μέλλοντος. Άς μή ξεχνούμε ότι στην τρισχιλιετή ιστορία μας, ή πολιτισμική μας ταυτότητα μεταλλάχτηκε πολλές φορές, αφομοιώνοντας νέα στοιχεία και γονιμοποιώντας τά παλαιά. Η φυσιολογία της άλλαξε πολλές φορές και προσαρμόστηκε στα νέα ιστορικά δεδομένα άλλες τόσες. Δέν φοβήθηκε τό ξένο ούτε άρνήθηκε τό νέο. Δέν είδε τόν άλλοδαπό ή μετανάστη ως αντίπαλο ή ξένο, αλλά άπλως ως διαφορετικό, άλλωστε ή έννοια του άλλοδαπού δέν ύπήρχε τότε.

Είμαστε ένας «λαός» ή καλύτερα μία πολιτισμική ένότητα κατ' έξοχήν μεταναστευτική, κοσμοπολίτικη, ένας λαός, έν πάση περιπτώσει, πού γνώρισε τά δεινά αλλά και τά όφέλη της μετανάστευσης, πού έπεσε θύμα ρατσιστικής συμπεριφοράς και δυσμενών διακρίσεων άπό κράτη πού δέχτηκαν μετανάστες. Πολλοί άπό μας είμαστε έξάλλου τέκνα ή έγγόνια προσφύγων άπό τή Μικρά Άσία ή τήν Άνατολική Θράκη, οι όποιοι είχαν ύποσσει κοινωνικές διακρίσεις άπό τούς «έλλαδικούς» λόγω της καταγωγής τους.

Ο αρχαιοελληνικός, ό έλληνοιστικός, ό βυζαντινός πολιτισμός επέζησαν γιατί μετασηματίστηκαν αφομοιώνοντας διαρκώς έργα και άξίες πολιτισμικές της έποχής τους, συμβιώνοντας άρμονικά μέ τόν «άλλο» και τό «διαφορετικό», τό όποίο δέν φοβήθηκαν αλλά συνομίλησαν μαζί του. Άντεξαν στό χρόνο και στην ιστορία γιατί παρήγαγαν άξίες μέ οικουμενική ισχύ πού ξεπερνούσε τά όρια της έποχής και της κοινωνίας πού τίς δημιούργησε.

4. Οι συνταγματικές έγγυήσεις της ισότητας δικαιωμάτων ή της ίσης κοινωνικής άξιοπρέπειας ήμεδαπών και άλλοδαπών.

Η προηγούμενη διαπίστωση μπορεί και πρέπει νά άποτελέσει τήν πολιτικοφιλοσοφική άφετηρία και τήν προεργαστική έπιλογή γιά τήν έρμηνεία του θεμελιώδους νόμου της χώρας μας πού είναι τό Σύνταγμα.

Η θεμελιωδέστερη άρχή του Συντάγματος πού άντιστέκεται και έμποδίζει ή δικαιολογεί τήν άρνητική άξιολόγηση πράξεων, κρατικών ή ιδιωτικών, πού συνεπάγονται δυσμενείς διακρίσεις σε βάρος κοινωνικών ομάδων, μειοτήτων ή προσώπων μέ βάση τή φυλετική καταγωγή τους, τίς θρησκευτικές τους πεποιθήσεις ή τήν έθνική τους προέλευση, είναι ή άρχή του σεβασμού της άξίας του ανθρώπου ως προσώπου (άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος). Η ίδια άρχή άντιστρατεύεται και άποτρέπει κάθε ένέργεια άτομική ή κρατική πού περιφρονεί ή έξετενλίζει τούς άλλοδαπούς και τούς αντιμετώπιζει μέ έκδηλα αισθήματα ξενοφοβίας.

Τό άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, πού επιβάλλει, λοιπόν, τό σεβασμό της άξίας του ανθρώπου, θά πρέπει νά έρμηνευεται έν όψει τών φαινομένων του νεορατσισμού και της ξενοφοβίας, σε συνδυασμό μέ μία άλλη διάταξη του ισχύοντος Συντάγματος, πολύ παλιά ως προς τό περιεχόμενό της, ή όποία και συμπυκνώνει τήν πεμπτουσία της συνταγματικής αντιμετώπισης τών άλλοδαπών άπό τήν έλληνική πολιτεία: πρόκει-

ται για τή διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος, πού όρίζει ότι «πάντες οι εύρισκόμενοι εντός τής ελληνικής Έπικρατείας άπολαύουν άπολύτου προστασίας τής ζωής, τής τιμής και τής έλευθερίας των». Μέ τό άρθρο αυτό καθιερώνεται ή ισότητα στην έλευθερία όλων των προσώπων πού συμβαίνει νά διαμένουν στην ελληνική έπικράτεια χωρίς διάκριση φύλου, χρώματος, γλώσσας, φυλής, πολιτικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων, έθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης. Η διεύρυνση του κανονιστικού πεδίου του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος είναι δυνατή χάρη στην έπικουρική έρμηνευτική συμβολή του άρθρου 14, τής Ευρωπαϊκής Σύμβασης Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τό όποιο άπαγορεύοντας τίς διακρίσεις, πού μόλις αναφέραμε, συμπληρώνει έρμηνευτικά τό κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος.

Η ισότητα στην έλευθερία, στην προστασία τής ζωής, τής τιμής και τής αξιοπρέπειας του καθένα καθιερώνεται, λοιπόν, ως γενική και θεμελιώδης άρχή τής ελληνικής έννομης τάξης, ή όποια, από τά πρώτα επαναστατικά Συντάγματα, έξομοίωσε, σέ ό,τι άφορά τήν έννομη προστασία, όλους εκείνους οι όποιοι «έξωθεν έλθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις τήν Έπικράτειαν τής Ελλάδος» μέ τους «Έλληνες οι όποιοι εισίν ίσοι ένώπιον των Νόμων άνευ τινός έξαιρέσεως». Για νά μήν υπάρξει δέ ή παραμικρή άμφιβολία ως προς τήν ίση προστασία τής έλευθερίας και τής προσωπικής ασφάλειας Έλλήνων και άλλοδαπών ό Νόμος τής Έπιδαύρου, ήτοι τό Προσωρινόν Πολίτευμα τής Ελλάδος κατά τήν έν Άστροι Έθνικην Συνέλευσιν διευκρίνισε ότι «ή ιδιοκτησία, τιμή και ασφάλεια έκάστου Έλληнос και παντός ανθρώπου εντός τής Έπικρατείας εύρισκομένου είναι υπό τήν προστασία των Νόμων».

Στό ιστορικό πλαίσιο ενός ουσιαστικού κράτους δικαίου, όπως είναι τό ελληνικό, ή θεμελιώδης φιλελεύθερη άρχή τής ίσης έλευθερίας συμπληρώνεται και όλοκληρώνεται μέ τήν άρχή τής ίσης κοινωνικής αξιοπρέπειας για όλους τους ανθρώπους. Όλοι «οί άνθρωποι γεννιούνται έλευθεροι και ίσοι σέ αξιοπρέπεια και σέ δικαιώματα», διακηρύσσει έξάλλου τό άρθρο 1 τής Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και πρέπει νά αντιμετωπίζονται άρα ως φορείς ίσης ήθικης και κοινωνικής αξίας. Η ιδέα τής ίσης αξιοπρέπειας, πού άπορρέει από τό άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, υπερβαίνει και συμπληρώνει ταυτόχρονα τήν ισότητα στην έλευθερία καθώς και τήν άρχή τής ισότητας ένώπιον του νόμου, διότι επιτάσσει τό σεβασμό τής προσωπικότητας του καθένα έτσι όπως αυτή αναπτύσσεται σέ συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις μεσα από τά κοινωνικά σύνολα στα όποια θρίσκειται κάθε άνθρωπος ένταγμένος.

Ός φορέας ίσης κοινωνικής αξιοπρέπειας ό κάθε άνθρωπος διεκδικεί δικαιώματα πού του άνήκουν όχι μόνο ως άτομον αλλά και ως μέλους ενός κοινωνικού συνόλου, του όποιου άποτελεί όργανικό μέρος. Τά δικαιώματα αυτά του επιτρέπουν νά ενεργεί συλλογικά, νά προασπίζεται συλλογικά άγαθά (τήν παιδεία, τή θρησκεία και τόν πολιτισμό πού του ταιριάζει) και νά διεκδικεί μεταχείριση άνάλογη και αντίστοιχη στις κοινωνικές ιδιαιτερότητες πού παρουσιάζει ή περίπτωση του.

Οι μετανάστες, νόμιμοι ή παράνομοι, λαθραίιοι ή μή, προστατεύονται από τά δικαιώματα και τίς άρχές πού καθιερώνουν τά άρθρα 5 παρ. 2 του Συντάγματος, 2 παρ. 1 του Συντάγματος σέ συνδυασμό πού από τό άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, πού έγγυάται τά δικαιώματα του ανθρώπου ως άτομου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου. Νομιμοποιούνται άρα

νά αξιώνουν, ως άτομα και μέλη του κοινωνικού συνόλου, τόν ίδιο σεβασμό, πού έχουν οι ήμεδαποί, όλων των δικαιωμάτων πού συνδέονται μέ τήν έλευθερία, τήν τιμή, τήν ιδιοκτησία, τήν ασφάλεια και τήν κοινωνική τους αξιοπρέπεια. Καμία διάκριση δέν δικαιολογείται ως προς τήν άπόλαυση των δικαιωμάτων αυτών, πού νά άπορρέει από τό γεγονός ότι είναι άλλοδαποί και μάλιστα παράνομοι.

Στό σημείο αυτό χρειάζεται νά γίνει μία έπισήμανση: τό γεγονός ότι μέ βάση τά άρθρα, πού προαναφέραμε, οι μετανάστες ή άλλοδαποί, παράνομοι ή νόμιμοι, έχουν τά ίδια δικαιώματα, όσον άφορά τήν έλευθερία, τήν τιμή, τήν περιουσία τους και τήν αξιοπρέπεια τους, δέν σημαίνει ότι τό ισχύον Συντάγμα καθιερώνει τήν ισότητα ένώπιον του νόμου και για τους άλλοδαπούς. Και τόυτο διότι σέ ό,τι άφορά ειδικά τήν ισότητα ένώπιον των νόμων, αυτή καθιερώνεται ρητά μόνο για τους Έλληνες (Άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος). Η ύποχρέωση άρα του κράτους για ίση νομοθετική μεταχείριση άφορά ρητά μόνο τους ήμεδαπούς και δέν επεκτείνεται ύποχρεωτικά και στους άλλοδαπούς, παρά μόνο άν τό θελήσει ή τό έχει επιτρέψει ό νομοθέτης.

Στήν κατηγορία αυτή δέν υπάγονται οι άλλοδαποί πού προέρχονται από τίς χώρες τής Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι όποιοι υπόκεινται σέ ένα ειδικό εύνοϊκό νομικό καθεστώς, πού διέπεται από τίς ευρωπαϊκές συνθήκες, γι αυτό και διαφοροποιούνται από τους άλλους άλλοδαπούς και δέν υπάγονται στό καθεστώς πού περιγράφουμε εδώ.

Για τους μή κοινοτικούς, λοιπόν, μετανάστες ή συνταγματική κατοχύρωση τής ισότητας ένώπιον του νόμου για τους Έλληνες πρακτικά σημαίνει ότι οι λαθρομετανάστες δέν έχουν συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην είσοδο, διαμονή και κυκλοφορία στή χώρα, παρά μόνο έφόσον και καθ' όσον τους τό επιτρέπει ό νόμος, μόνο δηλαδή έφόσον γίνονται νόμιμοι και άποκτήσουν άδεια παραμονής. Τό ίδιο ισχύει και για τά δικαιώματα στην εργασία, στην κοινωνική ασφάλιση, στή στέγη, στην πρόνοια, δικαιώματα πού έχουν οι άλλοδαποί, μόνο έφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις πού προβλέπει ό νόμος, άνεξάρτητα από τήν ιθαγένειά τους. Στήν ίδια κατηγορία ανήκουν και τά δικαιώματα συλλογικής δράσης, όπως τό δικαίωμα τής συνένωσης και τής συνάθροισης, πού συνταγματικά είναι κατοχυρωμένα μόνο για τους Έλληνες, αν και δέν άποκλείεται ή ισότιμη νομοθετική μεταχείριση και των άλλοδαπών.

Ετσι, ενώ, όπως είδαμε, οι άλλοδαποί, ως μετανάστες, νομιμοι ή παράνομοι, δικαιούνται νά διεκδικούν ίση μέ τους Έλληνες δυνατότητα άπόλαυσης τής έλευθερίας και τής αξιοπρέπειάς τους, δέν άπολαμβάνουν τήν ίδια νομοθετική μεταχείριση μέ τους Έλληνες σέ όλους τους τομείς, εκτός εάν ή ίση μεταχείριση προκύπτει ειδικά από τή νομοθεσία (εργατική, ασφαλιστική, άστική, έμπορική ή φορολογική). Τό Συντάγμα καθιερώνει άρα ως προς τους άλλοδαπούς —μή κοινοτικούς— τήν ισότητα στην έλευθερία και στην αξιοπρέπεια, ισότητα, δηλαδή, στα συνταγματικά δικαιώματα πού άφορούν τήν προσωπική έλευθερία και ασφάλειά τους, τήν περιουσία τους, τήν πνευματική τους έλευθερία, τή δικαιοσύνη τους προστασία κ.ά., όχι όμως και τήν ισότητα ένώπιον του νόμου ή τήν ίση νομοθετική μεταχείριση για όλα τά θέματα.

Τό Συντάγμα δέν άπαγορεύει ρητά, είναι αλήθεια, πράξεις ή εκδηλώσεις ή μέτρα, νομοθετικής ή διοικητικής φύσης, πού είναι έμποτισμένα από τήν ιδεολογία του ρατσισμού ή τής ξε-

νοφοβίας. Αποκλείοντας, ωστόσο, ρητά κάθε διάκριση ή μεταχείριση διακρίνουσα, δυσμενή, περιφρονητική ή προσβλητική, που βασίζεται στη φυλή, στη γλώσσα, στη θρησκεία ή στην εθνική καταγωγή των υποκειμένων που απευθύνεται, απαγορεύει έμμεσα, πλην όμως αναμφίβολα, κάθε πράξη που εκδηλώνει φυλετική ή ξενόφοδη περιφρόνηση ή αποστρέψη.

5. Τό Σύνταγμα ως κείμενο πολιτισμικά ουδέτερο και η κατοχύρωση της υποκειμενικότητας και της δυνατότητας αυτοπροσδιορισμού των πολιτισμικών κοινοτήτων.

Τό ερώτημα που τίθεται, μετά απ' όσα λέχθηκαν, είναι αν τό Σύνταγμα είναι πολιτισμικά ουδέτερο και αν επιτρέπει ή ανέχεται τή δυσμενή νομοθετική ή διοικητική μεταχείριση διαφορετικών από τήν ελληνική πολιτισμικών συλλογικοτήτων ή μειοψηφιών.

Είναι γεγονός ότι τά συντάγματα, αν και αποτυπώνουν ιδεολογίες ή αξίες των πολιτικών δυνάμεων που ήταν κυρίαρχες τήν εποχή τής θέσπισής τους, δύσκολα μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι οι αντιφατικές πολιτικά και συγκρουόμενες νοηματικά κατά τήν εφαρμογή τους συνταγματικές διατάξεις, γίνονται καλοί άγωγοί ορισμένων μόνον ιδεολογιών και ότι επιβάλλουν καθορισμένες πολιτισμικές αξίες σε βάρος κάποιων άλλων.

Τά συντάγματα καθορίζουν πριν απ' όλα διαδικασίες ή τρόπους οργάνωσης και δράσης τής εξουσίας καθώς και ευχέρειες ή δυνατότητες δράσης και αυτοπραγμάτωσης των πολιτών και των ομάδων. Είναι ή, έστω, πρέπει να ερμηνεύονται σαν να ήταν πολιτισμικά ή ιδεολογικά ουδέτερα. Δέν νομιμοποιούνται να θέλουν να επιβάλλουν κανενός είδους πολιτισμό και κανένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής ή συμβίωσης. Ίσες δυνατότητες ή ευχέρειες κοινωνικής και πολιτικής συμβίωσης όφείλουν να καθιερώνουν, τόσο σε άτομα όσο και σε ομάδες.

Είναι προφανές άλλωστε ότι τό ελληνικό Σύνταγμα δέν είναι πολιτισμικά ουδέτερο, αφού θεωρεί τήν ελληνονόρθοδοξη θρησκεία ως τήν επικρατούσα και προνοεί υπέρ τής ορθόδοξης Έκκλησίας, ενώ επιβάλλει σκοπούς στήν εκπαίδευση και παιδεία των ελληνοπαιδών (άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος). Τό σύστημα, ωστόσο, των δικαιωμάτων που καθιερώνεται συνταγματικά, χωρίς να προνοεί ειδικά ή να δικαιολογεί ή να επιβάλλει ιδιαίτερη μεταχείριση και σεβασμό ομάδων ή μειοψηφιών με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή με ξεχωριστές συλλογικές ταυτότητες (όπως άτομα με ειδικές ανάγκες, γλωσσικές ή θρησκευτικές μειονότητες, Τσιγγάνοι, όμοφυλόφιλοι, μετανάστες κ. ά.), δέν επιτρέπει, ωστόσο, δυσμενείς διακρίσεις σε βάρος τους και καθιερώνει μιά ίση τυπική προστασία, ίσες τυπικές δυνατότητες συλλογικής διαβίωσης των ομάδων ή των συλλογικοτήτων αυτών καθώς και συλλογικού αυτοπροσδιορισμού τους (θρησκευτικού, φιλοσοφικού εκπαιδευτικού, εθνικού ή γλωσσικού). Η έλλειψη επομένως ειδικής αναγνώρισης από τό Σύνταγμα των διαφορών «συλλογικών ταυτοτήτων» ή ομάδων δέν δικαιολογεί κανενός είδους δυσμενή ή περιφρονητική μεταχείρισή τους.

Τό Σύνταγμα δέν μπορεί, εξάλλου, να θεωρηθεί τυφλό ή εντελώς αδιάφορο απέναντι στον τρόπο ζωής και στις συλλογικές μορφές διαβίωσης των διαφορών κοινωνικών ομάδων, που διαθέτουν μιά συλλογική πολιτισμική ταυτότητα, όπως είναι

οί διάφορες κατηγορίες μεταναστών, οί Τσιγγάνοι, οί γλωσσικές ή θρησκευτικές μειονότητες κλπ. Είναι αντίθετα άνεπιτικό απέναντι στον τρόπο πραγμάτωσης απόκάθε κοινότητα των πολιτισμικών της αναγκών και αξιώσεων. Στήν κάθε πολιτισμική κοινότητα ενάποκειται, μέσα στο πλαίσιο τής δημόσιας ή ιδιωτικής αυτονομίας που διαθέτει, να βρει τρόπους νόμους και θεμιτούς πραγμάτωσης ή αυτοπραγμάτωσης των αξιώσεών της. Μπορεί έτσι τό Σύνταγμα να μήν αναγνωρίζει ρητά τήν ύπαρξη ξεχωριστών πολιτισμικών κοινοτήτων εντός του κράτους ή τής κοινωνίας, έγγυάται εντούτοις τή δυνατότητα του πολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού των κοινοτήτων αυτών, με άλλες λέξεις τή δυνατότητα αυτοπραγμάτωσης των τρόπων συλλογικής ζωής που προκρίνουν μόνες τους με βάση τήν άρχή τής συλλογικής αυτονομίας τους.

Σέ ένα κράτος δικαίου, όπως είναι ή Έλληνική Δημοκρατία, κάθε πολιτισμική κοινότητα απολαμβάνει όλων των τυπικών έγγυήσεων μιάς αυτοδύναμης πολιτισμικής αναπαραγωγής της. Η πολιτισμική της επιβίωση δέν είναι βέβαια θέμα του κράτους, τό όποιο περιορίζεται στο να έγγυάται άπλώς τίς δυνατότητες τής αυτοαναπαραγωγής της μέσα από τήν κατοχύρωση τής ελευθερίας τής έκφρασης και τής ελεύθερης πολιτισμικής επικοινωνίας. Οί πολιτισμικές παραδόσεις και οί τρόποι ζωής των διαφορών κοινοτήτων, ό πολιτισμικός τους βίοκοσμος δηλαδή, αναπαράγεται μόνος του μέσα από τήν ελεύθερη έκφραση και δημιουργική επικοινωνία με άλλους τρόπους ζωής και παραδόσεις. Τό κράτος δέν όφείλει να προστατεύσει τή μοναδικότητα και τήν ιδιαίτερη φυσιογνωμία κάθε πολιτισμικής κοινότητας, έγγυάται άπλώς τίς ελάχιστες προϋποθέσεις τής άνεμπόδιστης αναπαραγωγής της. Όποιαδήποτε έγγυηση ύποχρεωτικής επιβίωσής τους θα στερούσε άναγκαστικά από τίς κοινότητες τήν ελευθερία να αποφασίζουν μόνες τους για τή διαφύλαξη ή μή τής πολιτιστικής τους κληρονομιάς αλλά και για τή δυνατότητα άπόλαυσης τής μοναδικότητάς τους.

Η ελληνική κοινωνία δέν είναι πολυπολιτισμική, δέν χαρακτηρίζεται από πολιτισμική πολλαπλότητα, αντίθετα είναι από τίς πιο όμοιογενείς πολιτισμικά (γλωσσικά, θρησκευτικά, εθνολογικά) κοινωνίες. Η μετανάστευση ενδέχεται, ωστόσο, να εισαγάγει ρωγμές στο οικοδόμημα αυτό και εν πάση περιπτώσει ή ελληνική κοινωνία θα είναι ύποχρεωμένη να συνυπάρξει με πολλαπλές πολιτισμικές μεταναστευτικές μειονότητες. Η συνύπαρξη διαφορετικών τρόπων ζωής δέν μπορεί να γίνει παρά με βάση τή συνταγματική άρχή τής τυπικά ίσης μεταχείρισης και τής πολιτισμικής ουδετερότητας του κράτους. Στίς κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από πολιτισμική πολλαπλότητα, όπως συμβαίνει με πολλά κράτη, π.χ. τίς ΗΠΑ ή πολλά βαλκανικά κράτη, Βοσνία, Αλβανία, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία τής Μακεδονίας, τό κράτος παραμένει και όφείλει να παραμείνει πολιτισμικά ουδέτερο, έξασφαλίζοντας στον κάθε πολίτη τή δυνατότητα να αναπτυχθεί χωρίς περιορισμούς και κρατικούς πολιτισμικούς στόχους.

Οί πολιτισμοί δέν επιβιώνουν, άλλωστε, στή μοναξιά, είναι άναγκασμένοι να ζήσουν σήμερα σε μιά άνοικτή κοινωνία, ή όποία δέν γνωρίζει σύνορα πολιτιστικά ούτε έμπόδια επικοινωνίας, όφείλει αντίθετα να άναμετριέται καθημερινά με άλλους τρόπους ζωής, με άλλες παραδόσεις. Η δυνατότητα τής επιβίωσής τους θα έξαρτηθεί από τή δύναμη και τήν ικανότητα να μετασχηματίζονται διατηρώντας τήν ιδιαιτερότητά τους μέσα από τήν επαφή και τήν επικοινωνία. Οί συνταγματικές

έγγυήσεις ενός κράτους δικαίου περιορίζονται να διασφαλίζουν αυτή τη δυνατότητα αυτοαναπαραγωγής τους μέσα από την ανταλλαγή, τό διάλογο και την επικοινωνία με τους άλλους, με τό ξένο, με τό διαφορετικό.

Ζούμε μία εποχή, ειδικά στην Ευρώπη, πρωτοφανών πολιτισμικών προσμίξεων και μετασχηματισμών. Τά έθνικά σύνολα στό συμβολικό επίπεδο υποχωρούν και αντικαθίστανται από νέους σχηματισμούς, πού παίρνουν τήν μορφή τών πολιτισμικών έννοτήτων. Η πολιτισμική μας επιβίωση θά έξαρτηθεί από τήν ικανότητά μας να συμμετάσχουμε δημιουργικά χωρίς συμπλέγματα εθνικής ύπεροχής και άνωτερότητας στίς κοσμογονικές διεργασίες πού συντελούνται. Χρειάζεται γιά τόν σκοπό αυτό να συνειδητοποιήσουμε τόν δυναμικό και δημιουργικό χαρακτήρα τής πολιτισμικής μας ταυτότητας και να αντίληφθούμε ότι δέν είμαστε άπλώς φορείς μιās μακροαιώνης και πολύμορφης πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και λαμπαδηφόροι οίκουμενικών άξιών, κυρίως όμως δημιουργοί νέων πολιτισμικών άξιών.

Υπάρχουμε πολιτισμικά και θά έξακολουθήσουμε να υπάρχουμε όχι διότι κάποτε υπήρξαμε, αλλά γιατί σήμερα δημιουργούμε και μετασχηματίζουμε αυτό πού κληρονομήσαμε, συμμετέχοντας με τήν πολιτισμική μας ιδιαιτερότητα στό οίκουμενικό γίγνεσθαι τής ανθρωπότητας χωρίς ξενοφοβίες, πολιτισμικές ανασφάλειες, εθνικούς άπομονωτισμούς. Ο τόπος αυτός υπήρξε γέφυρα τού δυτικού με τόν ανατολικό πολιτισμό και λειτούργησε ως χωνευτήρι πολιτισμών. Η πολιτισμική μας ταυτότητα δέν υπήρξε στατική ούτε παραμένει αναλλοίωτη. Τή δημιουργούμε καθημερινά σμιλεύοντάς την με παλαιά και νέα ύλικά, με φαντασία και αυτοπεποίθηση, με άνοιχτό μυαλό και κυρίως με φιλόξενη καρδιά.

Βιβλιογραφία ειδική πού βασικά χρησιμοποιήθηκε.

Ετιέν Μπαλιμπάρ-Ίμμανουέλ Βαλλερστάιν, *Φιλή. Έθνος. Τάξη. οι διαφορούμενες ταυτότητες. Ο Πολίτης*. Αθήνα 1991.

J. Habermas, *Άγώνες άναγνώρισης στό δημοκρατικό κρατος δικαίου*. Νέα-Σύνορα, Λιδάνης, Αθήνα 1994.

Ch. Taylor, *The Politics of Recognition* σ. 25-73. in *Multiculturalism, examining the politics of recognition*. (ed. A Gutmann), Princeton, New Jersey 1992. Στόν ίδιο τόμο θρίσκειται μεταφρασμένη στά άγγλικά και ή μελέτη τού J. Habermas πού παραθέσαμε πιο πάνω.

R. Bonetti, «Prime note sulla tutela costituzionale contro il razzismo e la xenofobia», *Rivista Trimestriale di Diritto Pubblico*. 1994, σ. 4-83.

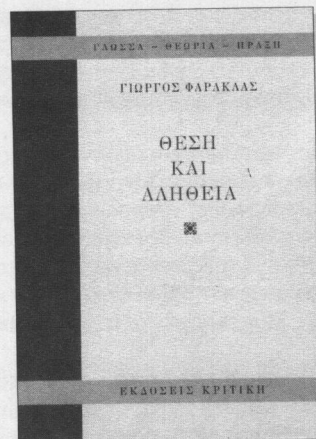
Th. Douraki, «Le role des droits de l' homme des immigrés face au racisme, a la xenofobie, aux prejuges, dans l' Europe des douze», *Annuaire de la Haye de Droit International*. 1994, σ. 95-112.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 16

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΣΕΙΡΑ: ΓΛΩΣΣΑ ~ ΘΕΩΡΙΑ ~ ΠΡΑΞΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ
Θέση και αλήθεια

Τό βιβλίο τού Γιώργου Φαράκλα, δέν απευθύνεται σε ειδικούς, δέν είναι όμως ούτε ένα σύγγραμμα όπως πολλά έργα πανεπιστημιακών. Τά δοκίμια αυτού τού τόμου προσπαθούν να προσεγγίσουν τό πρόβλημα τής κοινωνικής χειραφέτησης από τήν άποψη τής φιλοσοφίας και ειδικότερα τής θεωρίας τής γνώσης. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι τό κεντρικό γνωσιθεωρητικό πρόβλημα τής άριστερής σκέψης είναι ή σχέση μεταξύ θεωρίας τών κοινωνικών φαινομένων και αποκλίσεων τής πραγματικότητας. Η προσέγγιση λοιπόν αυτού τού έρωτήματος είναι άναγκαία προϋπόθεση γιά τήν κατανόηση τού φαινομένου τού «ύπαρκτου σοσιαλισμού».

Μολονότι όγκώδες τό βιβλίο αυτό διαβάζεται με εύκολία, αν βέβαια ό άναγνώστης συμμερίζεται τήν διάγνωση και ανάγκη τού συγγραφέα γιά έναν άνανευμένο στοχασμό τών συνθηκών πραγμάτωσης τής κοινωνικής δικαιοσύνης.

Διότου 10, 106 80 Αθήνα,
τηλ. 36 22 390, fax 36 21 367, e-mail kritiki@hol.gr

Βιβλιοπωλείο

Κωλέττη 25, 106 77 Αθήνα, τηλ. 38 36 460

ΤΑ «ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΑ» ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

του Γιώργου 'Ανανδρανιστάκη

Μέ τον έν πολλοίς άδόκιμο αλλά άπαραίτητο για την οικονομία του κεμένου όρο «καταναλωτικά» έννοούμε συνήθως τά τραγούδια πού άκούγονται στους διάφορους χώρους υπερχρηνητικής διασκέδασης (σκαλάδικα, μπουζουξίδικα, έλληνάδικα κλπ.) πού κοσμούν τίς πρωινές ζώνες των τηλεοπτικών καναλιών, πού γεμίζουν τά προγράμματα ραδιοσταθμών μέ όνόματα όπως «Λάμψη», «Σφαίρα» κλπ. κλπ. Τραγούδια του στύλ

«Μπάμ και κάτω/έτσι άπλά μωράκι μου φευγάτο/
ήρθες και έφερες τά πάνω κάτω/μπαμ και κάτω»

ή

«Σώμα μου φτιαγμένο από πηλό/κάνεις ό.τι θέλεις τό
μναλό μου».

τά όποία εκπροσωπούνται από «καλλιτέχνες» όπως ή Κ. Γαρμπή, ό Λ. Πανταζής, ό Ν. Σφακιανάκης, ή Α. Βίση, ό Ν. Καρέβας, ό Σ. Ρουβάς, ή Α. Δημητρίου και άλλοι. ών ούκ έστιν άριθμός.

Κύρια άποστολή των «καταναλωτικών» τραγουδιών είναι ή συντήρηση της άχόρταγης δισκογραφικής διομηχανίας. Σύμφωνα μέ έπίσημα στοιχεία, κάθε χρόνο κυκλοφορούν πάνω από διακόσιες καινούργιες συλλογές τραγουδιών αυτού του είδους, πράγμα πού σημαίνει ότι κάθε χρόνο διοχετεύονται στην άγορά πάνω από 2.000 «φρέσκα» κομμάτια. Είναι λοιπόν προφανές ότι έχουμε νά κάνουμε μέ συνθήκες υπερεντατικής παραγωγής, πού εκ των πραγμάτων καταλήγουν σε προϊόντα άθλιας ποιότητας.

Συνταγές έπιτυχίας

Αυτά τά 2.000 τραγούδια έγγυώνται μέν τή συντήρηση του δισκογραφικού κυκλώματος, όχι, όμως, και τήν προκοπή του. Γιατί ένα τραγούδι αυτού του στύλ, για νά είναι έπιτυχημένο, δέν άρκει μόνο νά ύπάρχει, αλλά πρέπει νά πληροί και κάποιες μη διαπραγματεύσιμες προϋποθέσεις:

Πρέπει νά μήν δημιουργεί προβλήματα στον άκροατή, νά μήν τον στενοχωρεί, νά μήν τον προβληματίζει, νά μήν τον κουράζει, νά μήν τον κάνει νά άμφιδάλλει για πράγματα πού έως τότε τά θεωρούσε αυτονόητα.

Πρέπει, είτε δρμώντας κατά πάνω του είτε σέρνοντάς τον διά της βίας κοντά του, νά τον άπαλλάσει από τον διανοητικό και συναισθηματικό κόπο πού χρειάζεται νά καταβάλει για νά τό προσεγγίσει.

Πρέπει νά του είναι όσο τό δυνατόν πιό χρήσιμο, νά κάνει λιγότερο έπίπονη τή δουλειά του, πού εύκολοχώνευτο τό φαγητό του, πού εύχάριστη τήν όδήγησή του, πού έντονη και έκτονωτική τή βραδινή του διασκέδαση.

Περισσότερο, όμως, από ότιδήποτε άλλο, πρέπει νά ύποδαυλίξει τά έρωτικά του πάθη, νά άπαλύνει τούς πόνους τής καρδιάς του, νά συμπάσχει μέ τούς νταλκάδες του. Γιατί τό «καταναλωτικό» τραγούδι είναι όριστικώς και άμετακλήτως συνδεμένο μέ τον έρωτισμό και ειδικά μέ δύο πολύ συγκεκριμένες όψεις του: Μέ αυτή τής καψούρας, του άνεκπλήρωτου πόθου, του άπιαστου έρωτικού άντικειμένου:

«Κοίτα μέ πού κλαίω σαν παιδί/κι ή αίτία μάτια μου
είσαι έσύ»

και μέ τήν άλλη τής διαρκούς σεξουαλικής ύπόσχεσης,

του καμακιού:

«Εσύ τί λές/θά γίνουμε έπιτέλους έραστές;».

της πρόκλησης, του γαργαλήματος του μαλακού ύπογαστρίου
«Εκεί πού καίγομαι πολύ/θέλω νά νιώσω τό φιλί/κάν
τό κορμί μου νά μιλά/πιό χαμηλά, πιό χαμηλά, πιό χαμηλά».

Ή κοιλάδα των δακρύων

Ή σκοτεινή-καταστροφική πλευρά του έρωτικού πάθους
(«Δώσε μου τώρα νά πιώ/πλάι σου νά σκοτωθώ/
τό δηλητήριο πού κράτησες για μένα»)

συνυπάρχει μέ τήν πλέον έξωστρεφή και άνάλαφρη σωματική εύωχία

(ρίξε στό κορμί μου σπίρτο νά πυροποληθώ/
αυτή ή άγάπη στ' άστρα μ' άνεβάζει»)

σε ένα έντελώς ιδιότυπο και άκρως έκρηκτικό μείγμα πόνου και ήδονής. Μείγμα κατασκευασμένο βάσει αυστηρά μελετημένων συνταγών, πού επιδιώκουν τήν έξαψη των παθών και των όρξέων, μέσω μιας διαρκώς ύπονούμενης έπαγγελίας έρωτικών παραδείσων

(«κι άν ξεπόλητη χορεύω μέ σημαία μου μιά φούστα/
είναι γιατί σε λατρεύω και σου κάνω όλα τά γούστα»),

ή όποία ένισχύεται από τή συνήθως προκλητική εμφάνιση των τραγουδιστών.

Άκούγοντας κανείς αυτά τά τραγούδια σχηματίζει τήν έντύπωση ότι ή Έλλάδα είναι μιά άπέραντη κοιλάδα έρωτικών δακρύων

(«έχω κλάψει/για πολλές γυναίκες έχω κλάψει/
μά για σένα πιό πολύ»)

και συγχρόνως ένας χώρος σεξουαλικής άσυδοσίας και έλευθεριότητας

(«είμαι άστατος πολύ/κι από δω κι εκει γυρνάω/
μήν κολλās σ' ένα φιλί/γιατί εύκολα ξεχνάω»).

Ο έρωτας γίνεται συνώνυμο της δυστυχίας και της καταπιεσμένης σεξουαλικότητας, πού ζητάει τυφλές διεξόδους εκτόνωσης. Οι πιό ήπιες, οι πιό έσωτερικές αποχρώσεις του έρωτισμού, απορρίπτονται ως αναποτελεσματικές, δηλαδή ως άνικανες νά δημιουργήσουν τίς εντάσεις πού άπαιτούνται ώστε ο άκροατής τραγουδιών νά μετατραπεί σε καταναλωτή λουλουδιών, αλκοολούχων ποτών, φανταχτερών ρούχων κλπ.

Δέν είναι λοιπόν διόλου παράξενο πού τό 90%-95% των τραγουδιών αυτών έχουν άμυγώς έρωτική ή μάλλον «έρωτιάριχη» θεματολογία. Καί εύτυχώς δηλαδή πού συμβαίνει αυτό, γιατί τίς ελάχιστες φορές πού τά «καταναλωτικά» τραγούδια ξανοίγονται σε άλλα, λιγότερο προσωπικά θέματα, εξαντλούνται σε μιά σχεδόν μηχανιστική άναπαραγωγή των πλέον άπλουστευτικών και λαϊκίστικων κοινοτοπιών

(«Όλοι τά παίρνουνε/κι όλοι βολεύονται/όλοι τά παίρνουνε χοντρά»),

καταλήγοντας έν τέλει στην άμπελοφιλοσοφία

(«Συνιστώ ψυχραιμία/ή ζωή είναι μιά/κι ένα λεπτό μόνο ζωής/δέν άγοράζεται μέ δισ.»)

ή σε προτάσεις φυγής από την όδυνηρή πραγματικότητα

(«Άλαλούμ, άλαλούμ/άλλη γλώσσα μιλάμε/μάζεψέ τα νά πάμε/πιό καλά στό Χαρτούμ»).

Άλλά κι αν άκόμη υίοθετούσαν τόν πιό άκραίο και καινοτόμο ριζοσπαστισμό, από τή στιγμή πού θά τόν ενέτασσαν στό αισθητικό τους πλαίσιο, ο ριζοσπαστισμός αυτός όχι μόνο θά καταντούσε γκροτέσκος, αλλά θά ειχε και τόση επικοινωνιακή άξία όση θά ειχε ή δημοσίευση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου στό κουτί ενός άπορρυπαντικού.

Οί άπόγονοι του Προκρούστη

Έκείνο, πάντως, πού είναι πραγματικά άξιοθαύμαστο στα τραγούδια αυτά είναι ή εκπληκτική τους ικανότητα νά άρπάζουν τά έπιτεύγματα, τίς τεχνολογίες και τά στυλ πού μέ μόχθο έχουν δημιουργήσει καλλιτέχνες πού υπηρετούν άλλα, πιό άπαιτητικά είδη τραγουδιού και νά τά προσαρμόζουν διά τής βίας στις δικές τους αισθητικές, ιδεολογικές και προπαντός έμπορικές στοχεύσεις. Έτσι, τά «καταναλωτικά» τραγούδια καταφέρνουν νά ένσωματώνουν τά πλέον έτερόκλητα μουσικά και ένορρηστροτικά στυλ (λαϊκά, πόπ, τέκνο, ρόκ, άκόμη και ηρωϊκά), άφου προηγουμένως, και μέ τή χαρακτηριστική άνεση πού τούς επιτρέπει ή άπειθείας καταγωγή τους από τόν Προκρούστη, τά έχουν κόψει και τά έχουν ράψει στα μέτρα τους. Τελικά, παρ' όλες τίς έπιφανειακές διαφορές τους, όλα τά «καταναλωτικά» τραγούδια είναι σχεδόν ίδια μεταξύ τους: μιά άτέλειωτη σειρά κλωνοποιημένων κατασκευών, πού έξυπηρετούν την άνάγκη του κοινού νά καταναλώνει προϊόντα πού του είναι γνωστά και οικεία, πού δέν τό ξενίζουν ούτε τό βάνουν στον κόπο νά άναζητήσει καινούργιους κώδικες κατανόησης και επικοινωνίας.

Κατ' αυτό τόν τρόπο, ή παραγωγή των «καταναλωτικών» τραγουδιών αυτοματοποιείται πλήρως, περιοριζόμενη στην όσο τό δυνατόν πιό πιστή έφαρμογή συνταγών που έξασφαλίζουν την έπιτυχία, δηλαδή την ικανοποίηση του πελάτη. Καταλήγουμε έτσι τό έξής παράδοξο (;) φαινόμενο: Ένώ τά «καταναλωτικά» τραγούδια άποτελούν την προσωποποίηση της

προκατασκευασμένης και άνωθεν έπιβαλλόμενης στις μάζες τέχνης, είναι συγχρόνως και άπολύτως έξαρτημένα από τή βούληση και τίς έπιθυμίες των ίδιων των μαζών πού επιδιώκουν νά προσελκύσουν. Έτσι, ο άκροατής των «καταναλωτικών» τραγουδιών γίνεται οίονει συνδημιουργός τους, μιά και σε τελική άνάλυση τά κατασκευάσματα αυτά δέν είναι παρά άντανακλάσεις των όρέξεών του.

Προσοχή, όμως: Στα «καταναλωτικά» τραγούδια δέν άντανακλάται τό σύνολο τής προσωπικότητας του άκροατή, αλλά μόνο τά στοιχεία εκείνα πού ταιριάζουν στην ήδη διαμορφωμένη ταυτότητά τους και έξυπηρετούν την έπιδίωση και την προκοπή τους. Δέν τά ένδιαφέρουν, ως πούμε, τά προβλήματα, οι σκέψεις, οι άγωνίες και οι άναζητήσεις του κοινού, αλλά ή ικανοποίηση τής άνάγκης του για φυγή από την πραγματικότητα, για καμάκι, για ξεδάμα. Έτσι, ένω θά ήταν παράλογο νά ύποστηρίξει κανείς ότι τά «καταναλωτικά» τραγούδια ευθύνονται για την «ήθικη τε και ιδεολογική κατάπτωση των καιρών μας», έντούτοις είναι σχεδόν βέβαιο ότι, μέσω αυτού του μηχανισμού άναπαραγωγής και ένίσχυσης των πλέον «χαμηλών» στοιχείων τής προσωπικότητας, βάζουν τό χεράκι τους αν όχι στην έπιδείνωση, τουλάχιστον στην συντήρηση πολλών σκοτεινών πλευρών του δημόσιου και ιδιωτικού μας βίου. Τό χειρότερο απ' όλα, δημιουργούν, για όσους τουλάχιστον δέν έχουν και παράλληλες καλλιτεχνικές έμπειρίες, έναν, ως πούμε, αισθητικό αυτοματισμό, πού αν δέν άπαγορεύει, σίγουρα πάντως δυσκολεύει την πρόσβαση σε άλλες, πιό γνήσιες και περίπλοκες δημιουργίες.

Τό μονοπώλιο τής διασκέδασης

Γιά νά συλλάβει κάποιος τή δυναμική των «καταναλωτικών» τραγουδιών πρέπει νά άντιληφθεί τό ρόλο τους ως «ναυαρχίδα» τής βιομηχανίας του έλευθερου χρόνου. Πρέπει νά τά δει σε συνάρτηση με τά έλληνάδικα, τά σκυλάδικα και τά μπουζουξίδικα, δηλαδή με τούς χώρους στους όποιους καταφεύγουν τή νύχτα οι συμπολίτες μας — πού όλη μέρα άσθμαίνουν στα γραφεία, στα εργοστάσια, στα σχολεία, στους δρόμους— για νά καταθέσουν την περίσσεια του χρήματος και τής ενέργειάς τους. Αν τελικά προσφέρουν κάποια ύπηρεσία τά τραγούδια αυτά, είναι ότι όντως δίνουν εύκαιρίες ξεδάματος, ξελαφρώματος, ξεσπάσματος, έστω και αν συχνά λαμβάνουν ως άντάλλαγμα την άποχαύνωση.

Η μεγάλη δύναμη των «καταναλωτικών» τραγουδιών όρίσκεται στο ότι έχουν καταφέρει σχεδόν νά μονοπωλήσουν τό ξεφάντωμα. Κι αυτό μέ τή συνυπευθυνότητα και των άλλων, των «σοβαρών» τραγουδοποιών, πού, πλην ελαχίστων έξαιρέσεων, μοιάζουν νά θεωρούν τή διασκέδαση ως δευτερεύουσα και παρακατιανή άποστολή τής τέχνης του τραγουδιού.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

του Κώστα Μ. Σταμάτη

Τό κείμενο πού ακολουθεί¹ ασχολείται στό πρώτο μέρος του μέ έκτιμήσεις γύρω από τήν έρευνα πού πραγματοποιείται στή χώρα μας καί διεθνώς από πανεπιστήμια καί έρευνητικά κέντρα. Στό δεύτερο μέρος του αποπειράται νά διατυπώσει όρισμένες σκέψεις γύρω από μερικές βασικές αρχές πού είναι καλό νά διέπουν τήν πανεπιστημιακή έρευνα έν γενεί. Τηρουμένων τών αναλογιών, οί ίδιες ή παρόμοιες αρχές μπορούν καί πρέπει νά ισχύσουν καί γιά τήν έρευνα πού συντελείται σέ έρευνητικά κέντρα καί ίνστιτούτα. Τό τρίτο μέρος του κειμένου καταπιάνεται μέ όρισμένες κριτικές παρατηρήσεις πού αυτό προκάλεσε, επιχειρώντας έναν αντίλογο.

Α. Από κομματικά έπιτελεία, διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς καί τήν εργοδοσία έδώ καί χρόνια έπαναλαμβάνεται μονότονα ότι ή πανεπιστημιακή παιδεία καί γενικότερα ή εκπαίδευση όφείλει νά εϋθυγραμμίζεται μέ τίς ανάγκες τής εθνικής οικονομίας, δηλαδή πρακτικά μέ τίς ανάγκες κερδοφορίας του κεφαλαίου. Σέ αυτή τή χυδαίως οικονομιστική αντίληψη, τό «άνθρώπινο δυναμικό» τών αποφοίτων καλείται νά προσαρμοσθεί σύμφωνα μέ τίς ανάγκες τών επιχειρήσεων (human capital market). Όσο γιά τήν έρευνα πού διεξάγουν τά πανεπιστήμια, όφείλει καί αυτή νά υπηρετεί τήν εξύψωση τής ανταγωνιστικότητας τών επιχειρήσεων.

1. Τό κείμενο αποτελεί βελτιωμένη έκδοχή ανακοινώσεως πού πραγματοποιήθηκε στά Χανιά, τήν 29η Αύγουστου 1997, στό πλαίσιο του συνεδρίου μέ θέμα «Τό Πανεπιστήμιο στήν κοινωνία πού αναδύεται», πού διοργανώθηκε από τό Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων καί τόν Δήμο Χανίων. Τό τρίτο μέρος του κειμένου τροφοδοτείται από παρατηρήσεις πού διατύπωσαν οί συνάδελφοι κύριοι Στέλιος Χιωτάκης, Δημήτρης Ρόκος, Θεόδωρος Γεωργίου, Εϋτύχης Μπιτσάκης, Διονύσης Κλάδης. Τά πέντε σημεία του τρίτου μέρους ανταποκρίνονται κατά σειράν καί άπαντούν στίς παρατηρήσεις τών συναδέλφων. Έξυπακούεται ότι τυχόν παρανόηση τών προφορικών παρατηρήσεών τους καί άθέλητη εί- ναι καί βαρύνει μονάχα έμένα.

Διόλου συμπτωματικά ό άγχωτικός αυτός στόχος διαπερνά μονίμως τό κεφάλαιο «έρευνα καί ανάπτυξη» τών έπίσημων κειμένων τής Ευρωπαϊκής Ένωσης, τουλάχιστον από τό 1985. Η έν λόγω τεχνοκρατική προσέγγιση διεκδικεί βεβαίως νά είναι «έκσυγχρονιστική», συντονιζόμενη μέ τό δημασιμό τής «σύγχρονης κοινωνίας καί οικονομίας». Παρενθετικά μόνο άς σημειωθεί ότι προϋπόθεση γιά τήν υλοποίησή της είναι βεβαίως ή πλήρης έναρμόνιση τής ίδιας τής πολιτικής στίς απαιτήσεις τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής καί ανταλλαγής. Κατά τήν άπερίφραστη δήλωση του προέδρου τής γερμανικής Όμοσπονδιακής Τράπεζας κ. Hans Tietmeyer, «στό έξής οί πολιτικές ήγεσίες θά δρίσκονται κάτω από τόν έλεγχο τών χρηματιστικών άγορών» (3 Φεβρ. 1996, Νταβός τής Έλβετίας).

Ειδικά στήν Ελλάδα, από διάφορες πλευρές, διαδίδεται ή ύποβολμαία γνώμη ότι τά δημόσια πανεπιστήμια τής χώρας έχουν προσκολληθεί μονομερώς στό εκπαιδευτικό έργο καθεντό. Η, άκόμη χειρότερα, ότι είναι άνίκανα νά πραγματοποιήσουν έρευνα άξια λόγου. Η άρνητική αυτή «έκτίμηση» συνοδεύεται συνήθως καί από κάποια δήθεν λυτρωτική πρόταση. Η πρόταση αυτή άνέχεται ή παρασιωπά τήν άπροθυμία του κράτους νά χρηματοδοτεί τά πανεπιστήμια ή τά υπάρχοντα έρευνητικά κέντρα ως ίδρύματα πού έπιτελούν μία καίρια δημόσια ύπηρεσία. Από τής άπόψεως αυτής είναι έντελώς

εὐγλωττη ἢ ἐν συνειδήσει ἀδιάφορη στάση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας π.χ. ἀπέναντι στοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν ἢ στοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν.

Ἄντι τὸ κράτος νὰ ἀναλάβει ἐπιτέλους τὶς εὐθύνες του, αὐξάνοντας δραστικά τὰ κονδύλια γιὰ τὴν ἔρευνα — τὰ ὅποια σημειωτέον ἀντιστοιχοῦν στοῦ χαμηλότερο ποσοστὸ μεταξὺ τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης ὡς πρὸς τὸ ἀκαθάριστο ἐθνικὸ προϊόν —, πράττει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο! Ἄπλά καὶ καθαρὰ ἀπεκδύεται τῶν εὐθυνῶν του, μειώνοντας ἀσφυκτικά τὰ σχετικὰ κονδύλια καὶ συνάμα καλώντας τοὺς ἐρευνητὲς καὶ τὶς ἐρευνητρίες νὰ προσελκύσουν κεφάλαια ἀπὸ τὴν περιφνημὴ «ἀγορά». Ἡ ἀγοραιοπληξία τοῦ συρμοῦ προτιμᾷ νὰ ὑποδεικνύει — στερεοτύπως καὶ ἀδιαφοροποίητα — τὰ δημόσια πανεπιστήμια, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐρευνητικὰ κέντρα, νὰ ἀνοιχθοῦν πρὸς τὴν «κοινωνία». Ὅπου ὡς «κοινωνία» ἐκλαμβάνεται ἐντελῶς αὐτόνομη ἢ ἀγορὰ καὶ τὰ κερδοσκοπικὰ κριτήριά της.

Εἰδικὰ στὴ χώρα μας ἡ στάση αὐτὴ τηρεῖ αἰδήμονα σιγὴ ὡς πρὸς τὶς πραγματικὲς δυνατότητες τῆς ἐγχώριας ἀγορᾶς νὰ ἀνταποκριθεῖ, ἔστω καὶ ὑποτυπῶδως, σὲ παρόμοιο ρόλο. Καμῶνεται πῶς ἀγνοεῖ τὴν ἱστορικὴ ὑστέρηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπιχειρηματικῆς τάξεως γιὰ δυναμικὴ καὶ μὲ μακροπρόθεσμες στοχεύσεις οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, μὲ τήρηση κάποιων βασικῶν κανόνων τοῦ κερδῶν παιχνιδιοῦ. Καὶ προσποιεῖται ὅτι ἀγνοεῖ τὶς ἄκρως περιορισμένους ἀνάγκες τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ ζήτησις πρωτογενοῦς ἔρευνας, ἀφοῦ οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτὲς οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι ἐξαρτημένες καὶ βολεύονται μὲ εἰσαγωγὴς ἀπὸ προηγμένες καπιταλιστικὲς μητροπόλεις, στοῦ θέματος τῆς τεχνογνωσίας καὶ τῶν τεχνολογικῶν καινοτομιῶν. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ ἀνάγκες τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ ἔρευνα — ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ ἀπὸ ἑλληνικὸ ἐρευνητικὸ προσωπικὸ — θὰ ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκτός ἀπὸ τελειῶς σποραδικῆς, προσανατολισμένες σὲ ὑποτυπῶδη καὶ ἐφαρμοσμένη ἔρευνα, ἄμεσα χρηστικῶν χαρακτήρα, καὶ ὄχι σὲ ἔρευνα γιὰ τὴν παραγωγή νέας γνώσεως.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ἂς ἀφεθεῖ ἐδῶ ἀνεξέταστο τὸ τεράστιο ἀξιολογικὸ ζήτημα τί εἶδους ἔρευνα ἄραγε εἶναι συμβατὴ σὲ ἕνα πρότυπο διεξαγωγῆς ἔρευνας βασισμένο πρωτίτως σὲ ζητήσεις τῆς ἀγορᾶς. Ἄς ἀρκέσουν, ἐντελῶς ἐπιγραμματικά, οἱ ἀκόλουθες, λακωνικὲς ἐκτιμήσεις. Ἡ ἀγοραία χρηματοδότησις τῆς ἔρευνας νοιάζεται πρωτεῶντως γιὰ ἔρευνα ἀξιοποιησιμὴ στὶς διαδικασίες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς. Προσδιορίζεται δηλαδὴ ἀπὸ τὸ στόχο τῆς ἀμεσοῦς ἢ ἀπώτερης ἐπιδίωξης κέρδους. Δὲν ἐνδιαφέρεται, παρὰ δευτερευόντως ἢ καὶ καθόλου, γιὰ τὴν βελτίωση τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου εὐημερίας, γιὰ τὴν διατήρησις τῆς ἀκεραιότητος τῶν οἰκοσυστημάτων, γιὰ τὴν προστασία τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας κ.ο.κ. Οὔτε καὶ κόπτεται γιὰ τὴν διατήρησις συνθηκῶν πολυφωνίας στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἢ γιὰ τὴν καλλιέργεια κριτικῆς συνειδήσεως καὶ ἀναστοχασμοῦ ὡς πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ὅρους καὶ τὰ ὄρια τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν. Π.χ. ἡ ἐλεύθερη διακίνησις ἰδεῶν προϋποθέτει νὰ μποροῦν νὰ συνυπάρξουν ὁπαδοὶ τοῦ ἀγνωστικισμοῦ καὶ ἰδαλγοὶ τῆς μεταφυσικῆς, θιασῶτες ἐνός ἀναρχοκαπιταλισμοῦ καὶ μαρξιστῆς ὑπέρμαχοι σχεδιοποιημένης οἰκονομίας, τεχνοκράτες καὶ κοινωνικὰ εὐαίσθητοι ἐρευνητὲς κάθε εἶδους κλπ.

Ἄραγε ἡ ἀγοραία χρηματοδότησις τῆς ἔρευνας εἶναι σὲ θέση νὰ διασφαλίσῃ ἕνα μετασυμβατικὸ πλαίσιο ἀκαδημαϊκῆς λειτουργίας πρόσφορο γι' αὐτὴν τὴν ἐλεύθερη διαπάλη ἰδεῶν καὶ ἐπιστημονικῶν θεωριῶν; Θὰ ἦταν διατεθειμένη, περὶ αὐ-

τοῦ, νὰ χρηματοδοτήσῃ, λόγου χάριν, ἔρευνα γιὰ τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς νεοφιλελευθέρης διαχείρισης τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν, γιὰ τοὺς κινδύνους ἀπὸ τὴν ἀδιάπρωτη συγκέντρωσις κεφαλαίου σὲ πολυεθνικὲς ἑταιρείες, γιὰ τὶς ἐκβλαστήσεις μορφῶν κρατικοῦ αὐταρχισμοῦ στὶς μαζικὲς καὶ συναινετικὲς δημοκρατίες, γιὰ τὴν ἀτελείωτη καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὸ παραγωγιστικὸ πρότυπο ὀργάνωσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς; Εἶναι περίπου πρόδηλο ὅτι ἡ ἀγοραία χρηματοδότησις τῆς ἔρευνας κατευθύνεται μεροληπτικὰ πρὸς συγκεκριμένους θεματικὲς περιοχάς, κατ' ἀποκλεισμοὺς ἄλλων, καὶ μάλιστα ἰδίως πρὸς ἐφαρμοσμένη ἔρευνα, εἰρησώφως ἐντάξιμην στὶς διαδικασίες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς.

Ἀπηχώντας ἐν πολλοῖς τὸ πνεῦμα αὐτό, οἱ κυβερνήσεις τῶν τελευταίων δέκα ἐτῶν στὴν Ἑλλάδα εἰνόησαν πραγματικὰ ἀνάλογο ἐσωτερικὴ μεταλλάξι τὸν δημόσιον Πανεπιστημίου. Τὸ ἐπιμόνο καὶ ἰδιοτελὲς αἶτημα ἐκπαιδευτικῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ ἱδρυσις «ἰδιωτικῶν» πανεπιστημίων στὴν Ἑλλάδα τῆς ἀρξικῆς παραπαιδείας εἶναι ἀπλῶς ἡ ὁρατὴ πλευρὰ τοῦ προβλήματος. Ἡ ἀθέατη πλευρὰ του εἶναι ἡ διαδρομὴ τοῦ δημοσίου πανεπιστημίου ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας. Ὁ σκέψεις πού ἀκολουθοῦν ἐπιθυμοῦν νὰ θέσουν σὲ ριζικὴ ἀμφισβήτησις τόσο τὸ περιγραφικὸ μέρος τῆς ἀνωτέρω τεχνογνωστικῆς προσέγγισης ὅσο καὶ τὸ ἀξιακὸ ὑπόβαθρο της.

Εὐθὺς ἐξαρχῆς, ἀρμόζει νὰ τονισθεῖ ὅτι τὰ λοιδορούμενα ἀπὸ τοὺς κήρυκες τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ δημόσια πανεπιστήμια τῆς χώρας μας διεξάγουσιν ἔρευνα. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ, σὲ γενικὲς γραμμὰς, δὲν εἶναι ἀμελητέα, εἴτε ποσοτικὰ εἴτε ποιοτικὰ. Τὸ κύριο πρόβλημα, ἐντούτοις, εἶναι τί εἶδους ἔρευνα, κατὰ ἀπὸ ποιὲς προϋποθέσεις καὶ μὲ ποιά ἀποτελέσματα. Ἀρμόζει νὰ ἀναγνωρίσουμε θαρρετὰ ὅτι στὰ ζητήματα αὐτὰ σημειώνονται τὰ τελευταῖα χρόνια ποικίλες στρεβλώσεις καὶ παρακλίσεις.

Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀντιμετώπισις τέτοιων φαινομένων οφείλει νὰ ἀναζητηθεῖ περίπου στὴν ἀντίθετη κατεύθυνσις ἀπὸ σὺν τὴν τοῦ ὑποβάλλοντος ἰδεολογίας τῆς «ἐλευθερίας τῆς ἀγορᾶς» καὶ τοῦ «ἐπιχειρηματικοῦ πανεπιστημίου» εἰδικότερα. Ἡ καθυποτάξις τῆς πανεπιστημιακῆς ἔρευνας σὲ κριτήρια ἰδιωτικῆς οἰκονομίας εἶναι μακροπρόθεσμα ὀλέθρια. Ἀναίρει τὸν ἴδιο τὸν θεμελιωτικὸν λόγον τῆς πανεπιστημιακῆς ἔρευνας, πού συνίσταται στὴν ἐλεύθερη ἀναζήτησις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας καὶ ἀσφθότητος. Καὶ μετατρέπει τὴν ἔρευνα σὲ ὄργανον στήν ἐπιχειρηματικὴν μερικῶν καὶ ἰδιοτελῶν συμφερόντων, πού ἀνταγωνίζονται λυσσώδως μεταξὺ τῶν ἀγορᾶ — τοπικῆ, περιφερειακῆ καὶ παγκοσμίου.

Ἡ πρόσδεσις τῆς ἔρευνας στους κερδοσκοπικοὺς ἐπιχειρηματικοὺς ἀνταγωνιζόμενων οἰκονομικῶν ὑποκειμένων οδήγει ἀπευθείας στὴν ἀναπαραγωγὴν ἀντίστοιχων συμφερόντων στο ἐσωτερικὸν τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου. Δὲν ἀποκλείεται εἰς τὴν ἀναίρεσιν τοῦ φαινομένου στοῦ ἴδιου πανεπιστημίου νὰ διεξάγονται ἔρευνες θεματικὰ ταυτῶσθαι ἀλλὰ γιὰ λογαριασμόν ἀνταγωνιζόμενων ἐπιχειρήσεων. Καὶ θεβαίως ἡ ἰδιοτελὲς σκοπιμότητα ὡς πρὸς τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα πιθανότατα θενοθεῖ τὴν ἴδια τὴν ἀναζήτησις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Ἰσοτιμία στὴν ἀγορὰ, ὡς γνωστὸν, «ὁ πελάτης ἔχει περίπου πάντα δίκιον». Καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ τὸ βρεῖ ἀπὸ ἕνα πωλητὴν, μεταστραφεί σὲ κάποιον ἄλλο, ἀνταγωνιστὴν τοῦ προηγούμενου.

Εἶναι ἀνόηλον νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ κίνδυνος ἀλλοίωσης τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας ἔχει ἐπαληθευθεῖ ἐπανεπιλημμένως

καί σέ παλαιότερες εποχές. Ἀκόμη καί ὅταν τά δημόσια πανεπιστήμια διέθεταν μεγαλύτερα περιθώρια αὐτονομίας σέ σχέση εἴτε μέ κυβερνητικές παρεμβάσεις εἴτε μέ τίς ζητήσεις τῆς ἀγορᾶς, στήν ἀναζήτηση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας ὑπεισέρχονταν συνηθέστατα προθέσεις χειραγωγικές καί προδιαθέσεις ἰδεολογικοῦ χαρακτήρα. Αὐτό εἶναι κάτι ἀπρόσμενο μονάχα γιά ὅσους ἐξακολουθοῦν νά πιστεύουν στήν ψευδαίσθηση τῆς ἀξιολογικά οὐδέτερης ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Ὡς ἐπί τό πολύ, παρά ταῦτα, σκόπιμες ἀλλοιώσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας ἔχουν συμβεῖ καί ἐξακολουθοῦν νά συμβαίνουν κυρίως κατά παραβίαση τῆς σχετικῆς αὐτονομίας τοῦ πανεπιστημιακοῦ χώρου. Αὐτή ἡ ἀξία ἀποτελεῖ οὐσιαστικό αἷτημα τῆς ἐκπαίδευσης, προκειμένου νά προφυλαχθεῖ, κατά τό δυνατόν, ἡ παραγωγή καί μετάδοση τῆς γνώσης ἀπό ἐξουσιαστικές παρεμβολές στήν ἀναζήτηση τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ ὀρθοῦ. Καί αὐτό ἰσχύει τόσο στίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου ὅσο καί στίς ἐπιστήμες τῆς φύσης. Τό ἀξιακό αὐτό αἷτημα καθίσταται ἀκόμη πιό ἐπιτακτικό σέ μία ἐποχή στήν ὁποία, ἀντί νά πραγματοποιηθεῖ κοινωνικοποίηση τῆς ἀγορᾶς, ἐκτυλίσσεται ἀντιθέτως ἡ ὑποταγή τῆς κοινωνίας — καί τοῦ πανεπιστημίου — στήν ἀγορά.

Κατά συνέπεια, τηρουμένων τῶν ἀναγκαίων ἀναλογιῶν, τό πρόβλημα τῆς ἐπιθυμητῆς ἔρευνας στά δημόσια πανεπιστήμια δέν εἶναι ἐν τέλει ποιοτικά διαφορετικό ἀπό τό πελώριο πρόβλημα τῆς ἐπιθυμητῆς Ἑυρωπαϊκῆς Ἐνοποίησης. Προσδίδουμε ἄραγε σέ μία εὐρωπαϊκῆ κοινότητα ποδηγετούμενη ἀπό τίς χρηματιστικές ἀγορές καί τίς ἐπιθυμίες τῶν τραπεζιῶν ἢ μήπως δεσμευμένη νά ἱκανοποιεῖ τίς πραγματικές ἀνάγκες τῶν κατοίκων τῆς; Καί γιά νά ὀμιλήσουμε στήν πολύ μικρότερη κλίμακα τῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων, προσδίδουμε ἄραγε σέ «ἐπιχειρηματικά» πανεπιστήμια τόσο στήν ἐκπαιδευτική ὅσο καί στήν ἐρευνητική λειτουργία τους ἢ μήπως σέ πανεπιστήμια ἱκανά νά διαφυλάττουν τά διαφωτιστικά κίνητρα στήν καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας; Ἀντιλαμβανόμεστε τούς φοιτητές καί τίς φοιτήτριές μας ὡς πελάτες καί καταναλωτές ἢ μήπως ὡς συμμετόχους στήν περιπέτεια τῆς κριτικῆς γνώσης;

Β. Ἀπέναντι στή σημεῖομένη τά τελευταῖα χρόνια κολοσσιαία ἱστορική ὀπισθοδρόμηση, ἀξίζει νά ἀντιτάξουμε τό ἀκόλουθο πλέγμα ἀξιών γιά τό δημόσιο πανεπιστήμιο. Ἡ ἐνεργητική ἀντίσταση ἀπέναντι σέ αὐτό τό πτωχό πνεῦμα προασπίζεται τήν ἔρευνα καί τήν διδασκαλία μέσα στό πανεπιστήμιο ὡς *res publica*, ὡς κοινό ἀγαθό καί γενικό συμφέρον τῆς κοινωνίας.

1. Ἐρευνα καί ἐκπαιδευτικό ἔργο. Ἀπαιτεῖται ἰσόρροπη ἀνάπτυξη ἀνάμεσα στήν ἔρευνα, ἀτομική καί συλλογική, καί συνάμα τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία, μέ ζωντανή ἐπαφή διδασκόντων καί διδασκόμενων. Ἡ μονομερῆς ἐνασχόληση τῶν πανεπιστημιακῶν μέ ἀμειβόμενη ἔρευνα πλήττει τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία σέ βάρος τοῦ καλῶς νοούμενου μορφωτικοῦ συμφέροντος τῶν φοιτητῶν καί φοιτητριῶν. Ἄν δέ ἡ ἔρευνα ἀπαιτεῖ καί ἀγῶνα δρόμου μεταξύ ἀνταγωνιζόμενων ἐρευνητικῶν ὁμάδων γιά τήν χρηματοδότησή της, τότε πρόκειται γιά κινήγι ἐπιδίωξης καί ὄχι φυσικά γιά ἀμίλλα.

2. Βασική καί ἐφαρμοσμένη ἔρευνα. Χρειάζεται ἰσόρροπη ἀνάπτυξη τῆς βασικῆς καί τῆς ἐφαρμοσμένης ἔρευνας. Ἡ ὑποβάθμιση τῆς βασικῆς ἔρευνας παραβιάζει τό ἐπίπεδο τῶν παρεχόμενων σπουδῶν στούς νέους ἀνθρώπους. Ἡ ὑποτίμηση τῆς ἐφαρμοσμένης ἔρευνας ἀποστεώνει τό γενικό ἐπίπεδο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

3. Ἐλευθερία τῆς ἔρευνας. Εἶναι ἀξεχώριστη ἀπό τήν ἀκαδημαϊκή ἐλευθερία. Ὅπως ἡ ἀκαδημαϊκή ἐλευθερία, ἔτσι καί ἡ ἐλευθερία τῆς ἔρευνας εἶναι ἀνεκτίμητη ἀρχή. Ἡ ἔρευνα διέπεται ἀπό τήν ρυθμιστική ἀρχή τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας καί τῆς ὀρθότητος. Ὡς πρὸς τό περιεχόμενο τῆς, ὁμως, ἡ ἐλευθερία τῆς ἔρευνας δέν νοεῖται ἀπεριοριστή. Οἱ ἐρευνητές καί οἱ ἐρευνητρίες ὀφείλουν ἔτσι κι ἄλλιως νά τηροῦν κανόνες ἐπιστημονικῆς καί ἐπαγγελματικῆς δεοντολογίας, καθὼς καί κανόνες ἀσφάλειας γιά τήν προστασία τῶν ἀνθρώπων, τοῦ φυσικοῦ καί ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος. Μέ μεγάλη περίσκεψη, ἡ ἐλευθερία τῆς ἔρευνας μπορεῖ περαιτέρω νά διατυπωθεῖ θετικά καί ἀρνητικά.

Θετικά τόσο ἡ βασική ὅσο καί ἡ ἐφαρμοσμένη ἔρευνα πρέπει νά διαπνέονται ἀπό ἀνθρωπιστικό ἦθος καί κοινωνική εὐθύνη τῶν ἐπιστημόνων, δίνοντας ἔμφαση σέ γενικεύσιμα συμπερόντα τῆς κοινωνίας. Τέτοια συμπερόντα εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ ἔμπρακτη καί ἰσότιμη ἀπόλαυση τῆς ἀτομικῆς καί συλλογικῆς αὐτονομίας, ἡ ἔμπρακτη καί ἰσότιμη σύμπραξη στή διαχείριση τῆς γνώσης, τῆς ἐξουσίας, τῆς κοινωνίας, τῆς φύσης. Γενικεύσιμα συμπερόντα τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τῶν μελῶν τῆς — στό παρόν καί στό μέλλον — καί ὄχι ἡ ἐπίτευξη κερδῶν ὑπὲρ τῶν ἐπὶ μέρους κατόχων κεφαλαίου.

Βεβαίως ὁ καρπὸς τῆς νέας γνώσης εἶναι στόχος ζητούμενος καί ὄχι προσχεδιασμένος, πάντοτε καί ἀποκλειστικῶς. Μέ αὐτή τήν ἐπιφύλαξη, μποροῦμε νά προτείνουμε ἕναν περιεκτικό στόχο, ἄς ποῦμε, δεύτερου βαθμοῦ, μία προτεραιότητα τόσο θεματική ὅσο καί κατά τό περιεχόμενο, ὡς πρὸς τούς γενικούς προσανατολισμούς τῆς ἔρευνας. Ἡ ἔρευνα ὀφείλει νά προσανατολιζέται πρωτίστως στή διασφάλιση καί βελτίωση τῶν φυσικῶν, κοινωνικῶν καί πολιτισμικῶν ὄρων γιά τήν ἐπιβίωση καί εὐημερία τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἡ διασφάλιση αὐτῆ ἀποτελεῖ καί ἡ ἴδια πεδίο ἔλλογης ἀναζήτησης μέσα σέ μία ἀνοικτή καί ἀνεκτική ἐπιστημονική κοινότητα.

Ἀρνητικά ἡ ἔρευνα ὀφείλει νά ἀποφεύγει ὅτιδήποτε μπορεῖ νά προξενήσει στήν κοινωνία καί στό οἰκοσύστημα καταστροφὴ καί σοβαρὸ κίνδυνο βλάβης. Ἐπίσης ὀφείλει νά ἀποφεύγει ὅτιδήποτε μπορεῖ νά προσβάλλει σοβαρὰ τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, τήν ἰδιωτική σφαῖρα ζωῆς καί τίς βασικές ἐλευθερίες τῶν πολιτῶν.

Θετικὸ παράδειγμα ἐρευνητικοῦ προσανατολισμοῦ σήμερα εἶναι ἡ καταπολέμηση τῆς διογκούμενης ἀνεργίας, τῆς φτώχειας καί τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ στὸν σύγχρονο κόσμο. Ἐπίσης ἡ κρίση τοῦ κράτους πρόνοιας καί ἡ διασάλευση τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς, ἡ προστασία τοῦ φυσικοῦ καί πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος, οἱ ἀνανεώσιμες πηγές ἐνέργειας, ἡ καταπολέμηση ἀσθενειῶν κλπ. Κατὰ τὴν νεοφιλελεύθερη ἀξιολογία, ἀντιθέτως, τὰ θέματα αὐτὰ θεωροῦνται ἡσσονος σημασίας, γιά τό λόγο ὅτι ἀναφέρονται σέ λυπηρές μὲν ἀλλὰ πάντως «ἀκαταπολέμητες» πλευρές τῆς λειτουργίας τῆς οἰκονομίας ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Τουναντίον, ἀρνητικὸ παράδειγμα ἐρευνητικοῦ προσανατολισμοῦ εἶναι ὅτι μόλις πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στὰ περισσότερα ἑλληνικά πανεπιστήμια ὡς πρώτη «ἐρευνητική» προτεραιότητα τέθηκε ἡ ἐξυπηρέτηση βραχυπρόθεσμων καί κοντόθωρων ἐπιδιώξεων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας. Οἱ ἐπιδιώξεις αὐτές ὑπαγορεύονταν ἀπὸ στεῖρο ἐθνικιστικὸ πνεῦμα καί ἀπέληξαν σέ ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς ἱστορικῆς γνώσης, μέ τὴν συννοχὴ ἀρκετῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων. Σειρὰ ἀρνητικῶν

παραδειγμάτων μπορούν ακόμη να άντληθούν από τά πεδία της πολεμικής τεχνολογίας (όπως έρευνα για όπλα μαζικής καταστροφής), της γενετικής τεχνολογίας και της βιοηθικής (όπως ή κλωνοποίηση ανθρώπινων όντων κ.ο.κ).

4. Έρευνητική αυτονομία του πανεπιστημίου. Τό προηγούμενο περιεκτικό κριτήριο —ώς προς τόν επιθυμητό προσανατολισμό της έρευνας στό περιεχόμενο της— άπαιτεί τή λειτουργική, παιδευτική και έρευνητική αυτονομία του πανεπιστημίου. Η αυτονομία αυτή διεκδικείται άπέναντι στό κεντρικά κριτήρια της άγοράς, άφ' ενός, αλλά και άπέναντι στην κρατική παρέμβαση, άφ' έτέρου. Συνάπτεται δέ και προς τή συνταγματικά κατοχυρωμένη στή χώρα μας αυτοτέλεια των ιδρυμάτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τό πανεπιστήμιο όφείλει να ίεραρχεί τίς πιθανές θεματικές περιοχές της έρευνας, δίχως να άποδέχεται παθητικά, εκ των άνω και εκ των έξω, έρευνητικές προτιμήσεις τρίτων.

5. Διαφάνεια και κοινωνικός έλεγχος. Η έρευνα όφείλει να διεξάγεται μέ πλήρη διαφάνεια και άκαδημαϊκό έλεγχο σχετικά μέ τίς πηγές της χρηματοδότησης της, μέ τά θέματα της και μέ τά άποτελέσματά της. Οί έρευνητές δίδουν λόγο για όλ' αυτά όχι μόνο στόν έκάστοτε χρηματοδότη της έρευνας, αλλά και σέ συλλογικά όργανα του ίδιου του πανεπιστημίου, όπως οί συνλεύσεις τομέων και τμημάτων, ή Σύγκλητος, ή Έπιτροπή Έρευνών. Έπιτρέπεται να χρησιμοποιούνται έγκαταστάσεις και έξοπλισμός του πανεπιστημίου, καθώς και να αξιοποιούνται όλες οί κατηγορίες του πανεπιστημιακού προσωπικού, υπό τόν άπαραόδατο όρο ότι δέν θά παρεμποδίζονται οί άλλες λειτουργίες του πανεπιστημίου, εκπαιδευτικές και διοικητικές. Στην περίπτωση αυτή, ακόμη, νομιμοποιείται ή Έπιτροπή Έρευνών του πανεπιστημίου να έχει τή διαχείριση της έρευνας.

6. Δημοκρατική λειτουργία των έρευνητικών ομάδων. Οί έρευνητικές ομάδες όφείλουν να λειτουργούν σέ συνθήκες δημοκρατικής σύμπραξης ίσότητας μελών, μέ ύποχρέωση άμοιβαίας έχεμύθειας. Μεταξύ τους πρυτανεύει ή ίσχύς του καλύτερου επιχειρήματος και όχι ή δοτή άθνητία κάποιου μάντζερ, συνήθως ίεραρχικά άνώτερου. Η βιωσιμότητα της έρευνητικής ομάδας και ή κατανομή άμοιβών μεταξύ των μελών είναι ζήτημα συλλογικής ύπευθυνότητας και όχι προσωπικής άποφασής του επί κεφαλής έρευνητή. Διαφορετικά εύνοούνται σχέσεις όλιγαρχικής έξάρτησης μεταξύ των μελών του διδακτικού και έρευνητικού προσωπικού, προς ζημίαν της ένδοπανεπιστημιακής δημοκρατίας. "Όσο περισσότερο όλιγαρχική είναι ή δομή των έν λόγω σχέσεων, τόσο περισσότερο έφικτή ή πρόσδεσή τους σέ έξωθεσμικά κέντρα έξουσίας. Τόσο μεγαλύτερο έπομένως τό έλλειμμα δημοκρατίας πού προκύπτει.

7. Η άξιολόγηση των έρευνητικών άποτελεσμάτων δεν πρέπει να χωρεί άποκλειστικά στην πηγή χρηματοδότησης της έρευνας. Κατά κύριο λόγο πρέπει να γίνεται στην ίδια τήν πηγή της παραγωγής των έρευνητικών άποτελεσμάτων, δηλαδή μέσα στην ίδια τήν πανεπιστημιακή κοινότητα. Η άξιολόγηση αυτή μπορεί και όφείλει να γίνεται μέ βάση τό βαθμό της έπιστημονικής πρωτοτυπίας και έπικουρικώς μέ βάση τήν κοινωνική ώφελιμότητα του άποτελέσματος, όπως τήν προδιαγράψαμε άνωτέρω. Έτσι ή παραγωγή πρωτότυπης έπιστημονικής γνώσης πρέπει να γίνεται εύρύτερα προσιτή. Δίχως να ύπόκειται σέ ίδιοτελή ίδιοποίηση εκ μέρους του χρηματοδότη, είτε από τόν ιδιωτικό είτε από τόν δημόσιο τομέα είτε ακόμη από ύπηρεσιακές διευθύνσεις της Εύρωπαϊκής Ένωσης. Διαφορετικά έλλοχεύει ό κίνδυνος της έμπορευματοποίησης

της παραγόμενης γνώσης, αλλά και των σχέσεων πού αναπτύσσονται μέσα στην πανεπιστημιακή ζωή.

8. Προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας. Οί έρευνητές και έρευνητριες άποκτούν πνευματική ιδιοκτησία στό έρευνητικά άποτελέσματά τους, κατά τό λόγο συμβολής καθενός και καθεμιάς. Τούτο όμως δέν σημαίνει ότι δικαιούνται να κρατούν μυστικά τά άποτελέσματα αυτά και μάλιστα στό διηνεκές. Διαφορετικά άναφείται ή δυνατότητα όποιοδήποτε έλεγχου, ιδίως έφόσον πρόκειται για έρευνες άμφίβολης άξιας ή ήθικοπολιτικώς έπιλήψιμες.

9. Συμμετοχή φοιτητών και φοιτητριών. Οί φοιτητές και φοιτήτριες πού χρησιμοποιούνται στό έρευνητικά προγράμματα πρέπει να άντιμετωπίζονται ως άκαδημαϊκοί πολίτες, δικαιούμενοι άξιοπρέπειας και εύλογης άνταμοιβής. Είναι άμφοτέρωθεν ύποτιμητική ή άτομική διαπραγμάτευση σχέσης εργασίας μέ φοιτητές και φοιτήτριες. Και οί ίδιοι/-ες όμως όφείλουν να συμμετέχουν σέ αυτά τά προγράμματα, κυρίως προκειμένου να έμπλουτίσουν τήν έπιστημονική σκευή τους. "Όχι από ύπολογισμό για προνομιακή πρόσβαση μελλοντικά στην άγορά εργασίας, μέ τή χαρακτηριστική μεσολάβηση του διευθύνοντος έρευνητή προς τόν χρηματοδότη-έργοδότη. Διαφορετικά παραμελείται ή σέ βάθος και πλάτος μόρφωση των φοιτητών και φοιτητριών στό γνωστικό άντικείμενο της έπιστημής τους και έλκύονται μονόπλευρα από χρηστικές γνώσεις περιορισμένης έμβέλειας. "Αν οί γνώσεις τους αυτές άπαξιωθούν από έξελίξεις της ίδιας της άγοράς εργασίας, όπως είναι πιθανό, τότε οί πτυχιούχοι αυτής της κατηγορίας θά άποδειχθούν ήμιμαθείς έπιστήμονες.

10. Η Έπιτροπή Έρευνών σέ κάθε δημόσιο πανεπιστήμιο όφείλει να λειτουργεί έπιτελικά, πληροφορώντας έγκαιρα και εύστοχα τούς ένδιαφερομένους για τήν άνάληψη έρευνας, για διαθέσιμα έρευνητικά προγράμματα. Άρχει να είναι όλιγομελής και εύέλικτη, άπαρτιζόμενη από ειδικευμένους ύπαλλήλους, ώστε να παρέχει έπαρκή και ούσιαστική τεχνική ύποστήριξη σέ έρευνητές μη έξοικειωμένους μέ ρυθμίσεις και διαδικασίες διοικητικού τύπου. Έτσι μπορεί να αξιοποιείται τό σπινολικό διαθέσιμο έρευνητικό δυναμικό των πανεπιστημίων, δίχως άποκλεισμούς.

Γ. Όπως θά έχει άντιληφθεί ό καλόπιστος άναγνώστης, οί προαναφερόμενες άρχές συνιστούν άπλώς ένα έλάχιστο κανονιστικό πλαίσιο, ρυθμιστικό της πανεπιστημιακής έρευνας. Άκριβώς ή φύση τους αυτή έπιβάλλει τή διατύπωσή τους με ορους γενικούς, ώστε να ίσχύουν άπροσωπολήπτως σέ κάθε σχέση έρευνητών προς τούς παραγγέλλοντες τήν έρευνα. Και μέ όρους άρκετά άφηρημένους, ώστε να ίσχύουν σέ κάθε έρευνητική διαδικασία. "Όπως συμβαίνει μέ κάθε είδους κανονιστική άρχή, ή τήρησή τους στην πράξη θά άπαιτεί άδιαλείπτως τήν έρμηνευτική έξειδίκευσή τους, άνάλογα μέ τήν ιδιομορφία των ζητημάτων πού θά ανακύπτουν. Μετά από αυτή τήν άναγκαία όσο και χρήσιμη διασαφήνιση, ως περιδιαβούμε όρισμένες ένστάσεις σέ όσα προτείνονται άνωτέρω.

1. Μήπως πρόκειται άπλώς για έναν ακόμη δεκάλογο αξιών, πού διατυπώνεται μέ παραγωγικό τρόπο (deductive), εκ των άνω, προδίδοντας έναν διανοητικό σχολαστικισμό, αραιό έν τέλει αυθαίρέτως; Κατ' αρχάς, οί άρχές αυτές θά μπορούσαν να είναι άριθμητικά περισσότερες ή και λιγότερες. Δέν πρόκειται δηλαδή για δεκάλογο μωσαϊκού τύπου ούτε φυσικά για έξ' άποκαλύψεως άρχές του πράττειν, όπως ή επί του όρουσ όμιλία! Δεύτερον, διατυπώνονται μέ αξιοποίηση της συσσωρευ-

μένης και συλλογικῶς συνεστημένης ἐμπειρίας ὅσων ἀσχολούμεσθε μέ πανεπιστημιακῆ ἔρευνα. Ἀσχέτως ἂν ὁ γράφων ἀναλαμβάνει νά τίς διατυπώσει ἀτομικά, ὁ σχετικός προβληματισμός, ὅπως ἄλλωστε καί ἡ ἰσχὺς παρόμοιων ἀρχῶν μονάχα διηποκειμενικοί μπορεῖ νά εἶναι. Τρίτον, ἡ ἄρθρωση κάποιων ἀρχῶν γύρω ἀπὸ αὐτά τά ζητήματα γίνεται προφανῶς ἀπὸ ἀνθρώπους πού ὀμιλοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιτελεστικὴ σκοπιὰ τοῦ συμμετέχοντος καί ὄχι ἀπὸ τὴν οὐδέτερη, ἀδιάφορη σκοπιὰ τοῦ παρατηρητῆ τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν ἔξω.

2. Ποιὸς εἶναι, ὅμως, αὐτὸς πού διατυπώνει τίς ἀρχές αὐτές, ἀφοῦ ἀπουσιάζουν στή χώρα μας ἐπιτελικά ὄργανα σχεδιασμοῦ, ὅπως π.χ. ἓνα ἀνώτατο συμβούλιο ἐκπαιδευτικῆς καί ἐρευνητικῆς πολιτικῆς; Ἐν τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὑπαινίσσεται ἀπλῶς ἓνα θέμα ἀρμοδιότητας, ἔχει καλῶς. Ἐν ὅμως, μέ προκάλυψη τὴν ἀπουσία παρόμοιου ὄργανου, ἡ γνώμη αὐτὴ ἀμφισβητεῖ ὑπογεῖως τὸ δικαίωμα νά ἀναζητοῦμε οἱ πανεπιστημιακοὶ καί οἱ ἐρευνητές παρόμοιες ἀρχές, τότε πρόκειται, ἂν

ὄχι γιὰ ἐννοιολογικὴ σύγχυση, γιὰ ἐσφαλμένη τοποθέτηση.

Μέ ἄλλα λόγια, σέ μιὰ δημοκρατικὴ ἐπιστημονικὴ κοινότητα, ἡ ἐλεύθερη δημόσια χρῆση τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν εὐρεση λύσεων κατὰ τὸ δυνατόν ὀρθῶν ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Γιὰ νά εὐρεθοῦν τέτοιες ἀρχές, χρειάζεται ἀσφαλῶς ἐνδελεχῆς δημόσια συζήτηση ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τους. Προκαταλαμβάνοντας κατὰ κάποιον τρόπο τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συζήτησης, τὸ κείμενο αὐτὸ προσέρχεται δημοσίως μέ τίς ἀνωτέρω προτάσεις, μέ τὴν ἐτοιμότητα νά ὑποκλιθεῖ στὴν ἀνωτερότητα τυχόν ἀντίθετου ἐπιχειρήματος. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν εἶναι καθόλου ἀκριβές ὅτι παρόμοια συζήτηση δέν ἔχει γίνει ποτέ στή χώρα μας. Προσφάτως ἔχουν θεσπισθεῖ κανονισμοὶ δεοντολογίας σχετικὰ μέ τὴν πανεπιστημιακὴ ἔρευνα, μέ παρόμοιο περιεχόμενο, στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο καί στὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο, προφανῶς μετὰ ἀπὸ μακρὰς συζητήσεις τῶν συμμετασχόντων.

3. Καί γιατί σώνει καί καλά νά ὑπάρχουν κἀν ἀρχές ἐρευνη-

τικής πολιτικής, σέ ένα πεδίο δυναμικό και έτερόμορφο; Η απάντηση είναι ότι σέ σύγκριση μέ τό χάος πού έπικρατεί σήμερα είναι άπειρώς προτιμότερη ή αναζήτηση κάποιων βασικών άρχων γύρω άπό τήν πανεπιστημιακή έρευνα. Κατά τά άλλα, άν ή έρώτηση ύπονοι έστι άρχές όποιοιδήποτε είδους είναι άχρηστες ή περιττές στή «σύγχρονη, μεταμοντέρνα κοινωνία», τότε ή απάντησή μας στόν σκεπτικιστή ή άπλώς κυνικό συνομιλητή μας θά χρειάζεσταν νά άρχισι άπό τήν άλφα-βήτα τής πρακτικής φιλοσοφίας, όπερ άτοπον λόγω του περιορισμένου άντικειμένου πού μās άπασχολεί έδώ!

4. Μά είναι ρεαλιστικό νά περιμένει κανείς ότι παρόμοιες άρχές, καθ' έαυτές καλές, μπορούν νά τηρηθούν στήν πράξη; Καί στήν ίδια γραμμή σκέψης, ή έρώτηση ίσως θά υπέκρυπτε τή θέση ότι ή έντελής τήρηση αυτών των άρχων μονάχα σέ πανεπιστήμια και έρευνητικά κέντρα μιάς σοσιαλιστικής κοινωνίας θά ήταν έμπράκτως έφικτή.

Ός πρός τό πρώτο σκέλος ή απάντηση είναι άπλή. "Αν ό δημόσιος διάλογος πείσει γιά τήν όρθότητα αυτών των άρχων, τότε τά ένεχόμενα μέρη θά έχουν και ύψηλότερες άπαιτήσεις άμοιβαίως ως πρός τήν τήρησή τους. "Ανάλι ή έμπρακτη τήρησή τους άποδειχθεί μή ικανοποιητική, τότε αυτό πού πρέπει νά αξιώνουμε είναι όχι δεβαίως ή κατάργηση αυτών των άρχων, αλλά άντιθέτως ή πιστή συμμόρφωση όλων μας πρός αυτές! Έκτός και άν άποδειχθεί κατά λόγον άναγκαία ή άναδιατύπωση ή τροποποίηση κλπ. αυτών των άρχων, ώστε νά επιτελέσουν καλύτερο τό ρυθμιστικό σκοπό τους. Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, πρέπει νά είμαστε σέ θέση νά διακρίνουμε άνάμεσα στήν ισχύ/όρθότητα και στήν άποτελεσματική ή μή έφαρμογή κανόνων και άρχων. Πρόκειται γιά διακριτά ζητήματα, πού δέν πρέπει νά ταυτίζονται.

Ός πρός τό δεύτερο σκέλος τής έρώτησης, τώρα, οι πανεπιστημιακοί ζούμε έδώ και τώρα και όφείλουμε νά ακολουθούμε άξια λόγου, δηλαδή έλλογα, πρότυπα άκαδημαϊκής και έρευνητικής συμπεριφοράς. Αυτά πρέπει νά είναι δεσμευτικά όχι μόνο στήν καθ' ύπόθεσιν καλύτερη κοινωνία του μέλλοντος, αλλά και στή συγκεκριμένη κοινωνία του παρόντος, στήν όποία έτσι κι άλλως δρούμε ως ήθικά ύποκείμενα και άκαδημαϊκοί πολίτες. "Αν ή κοινωνία αυτή, μέ τή διάρθρωση των ύποκειμένων σχέσεων παραγωγής και άνταλλαγής, μέ τή διαπλοκή άγοράς και εκπαίδευσης πού εύνουι κλπ., άποδεικνύεται κατώτερη των άρχων γιά τίς όποιες όμιλούμε, τότε ή έμμονή μας στις άρχές αυτές ένεχει άκόμη έντονότερα τήν ύποχρέωση τής κοινωνικής κριτικής. Μέ τήν έννοια αυτή ή άνιδιοτελής δέσμευσή μας σέ παρόμοιες άρχές άποτελεί πολύτιμη, καθημερινή παιδαγωγική διαδικασία και γιά μās τούς ίδιους.

Η διαδικασία αυτή άποτελεί άυτοσκοπό. "Αν έπιπροσθετως προετοιμάζει συνειδήσεις γιά μιά σοσιαλιστική κοινωνία του μέλλοντος, άκόμη καλύτερα. "Εξάλλου παρόμοια έπιθυμητή κοινωνία δέν πρόκειται νά ξεπηδήσει ως άνοσπλη "Αθηνά άπό κεφαλής Διός, μέ έτοιμες — άπό ποιούς άραγε: — άρχές του πράττειν, έν είδει παρθενογένεσης. Ούτε και μπορεί νά είναι αυτές οι «σοσιαλιστικές» άρχές τελείως και σέ όλη τους τή γραμμή διαφορετικές άρχές του πράττειν άπό τίς βασικές άρχές αυτόνομης ήθικής πού πρωτοδιατυπώθηκαν ήδη άπό τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό.

Είναι άπαραίτητο, έπομένως, νά μή λησμονούμε ότι ή γενεση και ή ισχύς άρχων του πράττειν είναι έπίσης διακριτά, μη ταυτιζόμενα ζητήματα. "Οτι κάποιες άρχές, έδώ άκαδημαϊκής και έρευνητικής δεοντολογίας, έχουν διατυπωθεί τό πρώτον

σέ ιστορικό πλαίσιο άστικής κοινωνίας δέν σημαίνει άνευ έτέρου ότι δέν πρέπει νά ισχύσουν άκόμη και σέ μιά σοσιαλιστική κοινωνία. "Αλλά και άντιστρόφως. "Οτι όρισμένες άρχές αναμένεται νά τυχουν ευρύτερης και περισσότερο συνειδητής τήρησώς τους σέ μιά σοσιαλιστική κοινωνία δέν σημαίνει καθόλου ότι είναι περιττό νά άρχίσουμε νά αξιώνουμε τήν τήρησή τους ήδη άπό σήμερα.

5. Γιά νά έλθουμε, όμως, σέ πίο συγκεκριμένα προβλήματα. "Υποστηρίζεται ότι ή περιστολή των κρατικών δαπανών γιά τήν παιδεία και τήν έρευνα «μās» ύποχρεώνει νά αναζητήσουμε οι πανεπιστημιακοί άλλες πηγές χρηματοδότησης, πρό πάντων άπό τήν έλεύθερη άγορά. "Εστω, λοιπόν, ότι υιά έπιχείρηση έπιθυμεί νά παραγγείλει μελέτη περιβαλλοντικών έπιπτώσεων πριν άπό κάποια έπέδνυση. Τί είναι προτιμότερο νά συμβεί άπό τά τρία ένδεχόμενα; α) Η έπιχείρηση αυτή νά άπευθυνθεί σέ ιδιωτικό γραφείο μελετών; β) Νά άπευθυνθεί σέ πανεπιστημιακό τμήμα ή σέ δημόσιο έρευνητικό "Ινστιτούτο έπιλέγοντας ή ίδια τά πρόσωπα των έρευνητών; γ) Η νά μισθώσει τό τμήμα ή τό ίνστιτούτο νά εκτελέσει τήν παραγγελία άκολουθώντας όμως αυτόνομες έσωτερικές διαδικασίες;

Κατά πρώτο λόγο, άς ύπογραμμισθεί ότι ή τοποθέτηση αυτή προβαίνει σέ λήψη του ζητουμένου. Θεωρεί ως τελειωμένη ύπόθεση τήν ύποστολή τής ευθύνης του κράτους γιά χρηματοδότηση τής εκπαίδευσης και τής έρευνας, ένω άκριβώς αυτό είναι τό πρόβλημα! Καί μέ αυτό τό φόβητρο ύποβάλλει ένα τρίλημμα μέ τρόπο πού εκδιάζει τήν απάντηση. Η τοποθέτηση αυτή δέν διερωτάται καν γιά τούς όρους τής άγοράς χρηματοδότησης τής έρευνας.

Είναι, ώστόσο, εύκολονόητο ότι όσο περισσότερο άποτραβιέται τό κράτος άπό τή χρηματοδότηση τής παιδείας και τής έρευνας, τόσο θά έξασθενίζουν οι άντιστάσεις των πανεπιστημίων, έρευνητικών κέντρων και ίνστιτούτων γιά άξιοπρεπή διεξαγωγή τής έρευνας έπι παραγγελία, μέ διαφάνεια και διανοητική έντιμότητα. "Αν ό έτήσιος προϋπολογισμός τους μειώνεται συνεχώς, τότε θά παιίνουν στόν πειρασμό νά αναλαμβάνουν έρευνες κάθε είδους, άκόμη και έπιστημονικά διαβλητές και ήθικά άποκρουστές, μόνο και μόνο γιά νά μήν «άρπάξει» κάποιος άλλος φορέας τή σχετική άμοιβή! Για νά αναφέρουμε άπλώς ένα παράδειγμα, κάπως έτσι δέν συνήγαγαν στή Μ. Βρετανία πανεπιστημιακοί έρευνητές στή συγκάλυψη του περιδόητου σκανδάλου των τρελών άγέλადων, ένω κάποιιοι άλλοι ύποχρεώθηκαν νά σιωπήσουν, άκόμη και άπειλούμενοι, άπό τά τεράστια ιδιωτικά συμφέροντα που διακυβειονταν στήν ύπόθεση;

Κατά συνέπεια ή έρευνα πρέπει νά διεξαγεται συμφωνως πρός τίς προαναφερόμενες άρχές — ή άλλες παραπλησιες, που πρόκειται νά αναδειχθούν άπό δημόσιο διάλογο —, όποιαδήποτε και άν είναι ή πηγή τής χρηματοδότησης τής, είτε το κράτος είτε οι ύπηρεσίες τής Ευρωπαϊκής Ένωσης είτε ιδιώτες. Η μιονόπλευρη εύννοια πρός έρευνα στραμμένη στήν άνοδο τής ανταγωνιστικότητας των έπιχειρήσεων είναι έπικριτέα, άνεξάρτητως του βασικού χρηματοδότη τής έρευνας. "Οτι π.χ. ή Ευρωπαϊκή Ένωση έπιλέγει αυτή τήν έρευνητική στρατηγική, αυτό καθόλου δέν είναι όλιγότερο επικίνδυνο άπό ένα προτυπο χρηματοδότησης τής έρευνας κυρίως άπό ιδιωτικούς πόρους των έπιχειρήσεων.

ΣΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΤΑ ΓΥΡΙΣΜΑΤΑ

της Τζίνας Πολίτη

Τό 1792, ο Μαρκήσιος ντέ Κοντορσέ έφερε στην έθνοσυνέλευση της Γαλλίας ένα νομοσχέδιο πού άφορούσε ένα έθνικό σύστημα παιδείας τό όποίο θά κάλυπτε όλα τά στάδια της εκπαίδευσης και όλες τίς ηλικίες, έτσι ώστε ή σχέση των πολιτών μέ την παιδεία νά διαρκεί «pendant toute la durée de la vie». «Καθ' όλη τή διάρκεια της ζωής». «Νά προσφέρουμε», πρότεινε ο Μαρκήσιος, σέ όλους τούς ανθρώπους «τά μέσα ικανοποίησης των αναγκών τους», προκειμένου «νά αξιοποιηθούν τά ταλέντα μέ τά όποια προίκισε ή φύση τόν καθένα» και προκειμένου νά καλλιεργηθούν σέ κάθε γενιά «οί φυσικές, διανοητικές και ήθικές ικανότητες». Έτσι, τό κράτος θά συμβάλει «στή γενική και σταδιακή τελειοποίηση του ανθρώπινου είδους», πράγμα πού άποτελεί «τό ύψιστο άντικείμενο όλων των κοινωνικών θεσμών». Αύτός θά έπρεπε νά είναι και ο στόχος της παιδείας κι αυτό τό καθήκον της έξουσίας, ένα καθήκον τό όποίο «επιβάλλεται από τό κοινό συμφέρον της κοινωνίας και όλης της ανθρωπότητας». (*Rapport et Projet de Décret sur l'Organisation générale d'instruction publique*, 1792.)

Λίγα χρόνια αργότερα, ο φιλόσοφος Φίχτε, στις Άγορεύσεις πρós τό Γερμανικό έθνος (1807-8), ύποστήριξε πώς ή παιδεία ήταν τό προσφορότερο μέσο για τήν έξασφάλιση ενός λαμπρού μέλλοντος για τό έθνος και πώς ο «άνασχηματισμός της πραγματικότητας μέσω των ιδεών» μπορούσε νά έπιτευχθεί κυρίως μέ τήν εκπαίδευση του λαού. Έτσι, στό ανθρωπιστικό ιδεώδες του Διαφωτισμού προστίθεται και τό έθνικό ιδεώδες κατά τήν περίοδο του ρομαντισμού.

Μέ τή Βιομηχανική Έπανάσταση και τήν κοινωνική άναταραχή πού τή συνόδευσε, ή ιδέα της δημόσιας παιδείας άρχισε νά άπασχολεί σοβαρά τίς κυβερνητικές άρχές στην Άγγλία. Όστόσο, τό άγαθό της παιδείας δέν άντιμετωπίστηκε μόνο ως αξία αυτή καθαυτή για τόν «άνθρωπο», ή ακόμα για τό έθνος, αλλά και ως μέσο πρós ποικίλους ώφελιμιστικούς στόχους, από τούς όποιους ο κυριότερος ήταν, ίσως, ή διαμόρφωση, μέσω της εκπαίδευσης, της ύποκειμενικότητας της εργατικής τάξης.

Συνακόλουθα, θά μπορούσε κανείς νά ύποστηρίξει πώς ή εκπαιδευτική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας κατά τόν 19ο αιώνα άποτελέσε τό άποτελεσματικότερο άνάχωμα άπέναντι στα άπειλητικά επαναστατικά μηνύματα πού συνεχώς έφταναν στις άκτές της από τή Γαλλία. Τό 1825, στην έναρκτήρια όμιλία του, ως πρύτανη του Πανεπιστημίου της Γλασκώδης, ο λόρδος Χένρυ Μπρόαμ (Henry Brougham) ύποστήριξε πώς ή «άληθινή γνώση ούδέποτε προώθησε τήν άναταραχή ή τήν έλλειψη θρησκευτικής πίστewς. Η πρόδοός της είναι ο προάγγελος της έλευθεροφροσύνης και της φωτισμένης άνεκτικότητας» (*Speeches*, 1838).

Έτσι, πέρα από τίς προσπάθειες εφαρμογής της δωρεάν σχολικής εκπαίδευσης για τίς χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, δημιουργήθηκαν και τά ίνστιτούτα για τήν εκπαίδευση των φτωχών ενήλικων. «Δώστε άπλόχερα», έγραφε τό 1816 ο δρ. Τόμας Πόλ (Thomas Pole), «προκειμένου νά σταματήσει ή έγκληματικότητα» και νά «καλλιεργηθούν οί αξίες εκείνες οί όποιες έγγυώνται τήν τάξη και τήν ασφάλεια της κοινωνίας» (*History of the Origins and Progress of Adult Schools*). Η λαϊκή πεποίθηση ότι ή γνώση είναι δύναμη και ότι ή εκπαίδευση άποτελεί διαβατήριο για κοινωνική άνοδο, μαζί μέ τήν ιδεολογία του «αυτοδημιουργητου» ύποκειμένου χρονολογούνται από τήν εποχή εκείνη.

Αυτό δέν σημαίνει ότι δέν άκουγόταν και ή «άλλη» φωνή. Στίς 11 Σεπτεμβρίου του 1824 στο *Περιοδικό των Μηχανοτεχνιτών (Mechanics Magazine)* διαβάζουμε: «Τίποτα δέν μπορεί νά μιάς πείσει πώς όλα εκείνα τά συστήματα εκπαίδευσης τά όποία δέν διδάσκουν στον άνθρωπο τά πολιτικά του δικαιώματα και καθήκοντα είναι και σωστά». Τό γεγονός ότι σέ μεγάλο βαθμό ή εργατική τάξη στην Άγγλία ανέλαβε τήν «αυτοεκπαίδευσή» της ως μέσο πολιτικής και κοινωνικής πάλης είναι, βέβαια, γνωστό.

Κατά τόν 19ο αιώνα, στην Άγγλία πρίν δημιουργηθούν οί συλλογικοί πολιτικοί φορείς, μαζί μέ τήν έλευθερη άγορά και τήν ιδεολογία του άτομικισμού, ως μεταβατικό στάδιο παρατηρούμε τή διαμόρφωση πληθώρας μή κρατικών ή πολιτικών φορέων οί όποιοι παίρνουν τή μορφή έθελοντικών εταιρειών, φιλανθρωπικών συλλόγων ή «κινήσεων» πολιτών. Τό 1823, στο περιοδικό *Quarterly Magazine*, ο ιστορικός Μακώλεϋ (Macaulay) έγραφε: «Αυτή είναι ή εποχή των συλλόγων. Από τούς Άγγλους, οί έννέα στους δέκα άνήκουν σέ κάποιο σύλλογο: για τή διάδοση ή τή δίωξη των διδίων, για τή νοσοκομειακή περίθαλψη των ζητιάνων ή τήν πρόσδεσή τους στο μάγγανο, για τήν παροχή έπίχρυσων μαχαιροπήρουνων στους πλουσίους ή κλινοσκεπασμάτων στους φτωχούς».

Όστόσο, τό 1884, σ' ένα φυλλάδιο μέ τίτλο *Τά στοιχεία της Κοινωνικής Άναταραχής: υπό ενός μηχανοτεχνίτου (The Elements of Social Disorder by a Mechanic)*, πού δημοσιεύτηκε στην Άμερική, διαβάζουμε: «Τά θρησκευτικά, φιλανθρωπικά, ήθικά και φιλόπρωχα ιδρύματα, τά όποία λειτουργούν σήμερα, όσο αξιέπαινα και καλά και άν είναι... δέν θά κατορθώσουν ποτέ νά ύλοποιήσουν τήν προσπάθεια της ήθικοποίησης της κοινωνίας στο σύνολό της». Πρós έπίτευξη του ύψηλου αυτού σκοπού ο μηχανοτεχνίτης προτείνει τήν εφαρμογή της καθολικής εκπαίδευσης.

Έτσι, στον δικό μας αιώνα, έφτασε ή Εύρώπη νά καυχιέται για τήν ύλοποίηση του ανθρωπιστικού ιδεώδους της γενικής

δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης, αγαθό τό όποιο, όπως πολύ συνοπτικά ίσως φάνηκε, δέν κατακτήθηκε μόνο μέ «άγώνες» αλλά και μέ πολύ προσεκτικούς, πολυσχιδείς, «άνωθεν» κυβερνητικούς σχεδιασμούς.

Στίς τελευταίες δεκαετίες του αιώνα μας, πού σημαδεύονται από την τεχνολογική επανάσταση, βλέπουμε πώς ενώ τό «ιδεώδες» παραμένει και τό «άγαθό» διαφημίζεται όσο ποτέ, άνακνυλώνοντας δύο αιώνες μετά τά λόγια του Κοντοροσέ για τή «διά βίου εκπαίδευση» και όλα τά γνωστά συναφή, τό σημαντικότερο στοιχείο τό όποιο συντέλεσε στην, ως ένα μεγάλο βαθμό, καθολικότητα τής εκπαίδευσης στην Εύρώπη συστηματικά καταργείται: δηλαδή, ή δημόσια και δωρεάν μορφή της. Τό «άγαθό» τής παιδείας, τό όποιο άποτελεί όπως φαίνεται και τήν πρώτη ύλη τής νέας τεχνολογίας, μετατρέπεται έτσι σε χρυσοφόρο έμπορεύσιμο είδος και, συνακόλουθα, αρχίζουν ξανά όχι μόνο οι άποκλεισμοί αλλά μαζί και ή επανεκφορά του «άνθρωπιστικού» Λόγου περί τής αναγκαιότητας για όλα τά άτομα άνεξαρέτως του «άγαθού» τής παιδείας, προκειμένου ή κοινωνία μας νά έχει ένα «ήθικό», «πολιτισμένο», «άνθρώπινο» πρόσωπο.

Όστόσο, αυτός ό «περί ανθρώπινων δικαιωμάτων» λόγος εκφέρεται — παραδόξως — τόσο από τούς κυβερνητικούς παράγοντες, οι όποιοι άποδομούν τό θεσμό τής δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης, όσο και από τούς κατ' άντανάκλαση μέ τή δικτωριανή, φιλελεύθερη εποχή νεοσυσταθέντες οργανισμούς, συλλόγους, εταιρείες και «κινήσεις» πολιτών, πού χαρακτηρίζουν, όχι τυχαία, τή νεοφιλελεύθερη, μεταμοντέρνα εποχή μας. Η όποια, πρεσβεύοντας τήν ανάγκη του «λιγότερου» κράτους και τήν έκπτωση των πολιτικών σχηματισμών, άν δέν μάς επιστρέφει «ψευδαισθητικά» και μόνο σε μία πρότερη ιστορική εποχή, δίνει, ίσως, και τήν έλπίδα πώς «μέ του κύκλου τά γυρίσματα» δέν θ' άργήσουν νά εμφανιστούν μέ τή σειρά τους και τ' άλλα τά «φαντάσματα» του παρελθόντος:

Τό παράδοξο, ώστόσο, τής δικής μας εποχής, του νεο-laissez-faire και του άχαλίνωτου, διεθνοποιημένου ανταγωνισμού, όπου ξανά έγινε δόγμα ή θέση τής πολιτικής οικονομίας πώς άν άφαιρέσεις από τ' άφεντικά τή δυνατότητα νά έχουν τό πάνω χέρι μέ νομοθετήματα, αυτό θά έλαττώσει δραστικά τή δύναμη τής παραγωγής πλούτου, τό παράδοξο, λοιπόν, είναι ότι τά ίδια τά «άφεντικά» και οι κυβερνήσεις χορηγούν και χρηματοδοτούν μέ άστρονομικά ποσά διεθνείς, κρατικούς, θρησκευτικούς και ιδιωτικούς οργανισμούς, εταιρείες, πανεπιστήμια, έρευνητικά κέντρα, ομάδες και άτομα, προκειμένου νά συντάξουν τόν αντίλογο στην άποδόμηση του «άσύμφορου» πλέον συστήματος τής δημόσιας, δωρεάν εκπαίδευσης, τό όποιο, έφόσον έπαψε νά έξυπηρετεί τά γνωστά οικονομικά και ιδεολογικά συμφέροντα, άνέλαβαν συστηματικά νά «ξηλώσουν» οι εύρωπαϊκές κυβερνήσεις.

Βλέπουμε, δηλαδή, νά εφαρμόζεται πάλι ή γνωστή και άποτελεσματική στρατηγική σύμφωνα μέ τήν όποια ό καλύτερος τρόπος για νά έξουδετερώσεις τήν αντίπαλη φωνή τής διαμαρτυρίας και τής κριτικής είναι νά τήν οικειοποιηθείς και νά τή νομιμοποιήσεις. Έτσι, για ν' αναφέρω ένα παράδειγμα, ό λόγος τής κοινωνικής διαμαρτυρίας για τό ζοφερό μέλλον τής Παιδείας, υπό τήν αιγίδα και μέ τίς εύχες κρατικών φορέων και χορηγών, εκφέρεται σε συνέδρια, συμπόσια, ήμερίδες, κλπ., δηλαδή, σε χώρους θεωρητικού και επιστημονικού προβληματισμού οι όποιοι έχουν καταστεί μία άκρως επικερδής και χρυσοφόρος νέα βιομηχανία, τά κέρδη τής όποίας σίγουρα δέν

άπολαμβάνει, ούτε και πρόκειται νά άπολαύσει, τό ύποκείμενο του «άνθρωπιστικού» προβληματισμού.

Τά «συμπεράσματα» αυτών των έρευνών ύποτίθεται πώς προωθούνται, ή μάλλον επιστρέφουν, στους κυβερνητικούς φορείς προκειμένου νά λάβουν τά κατάλληλα μέτρα τά όποια επιτάσσει μιá δημοκρατική κοινωνία μέ «άνθρώπινο» πρόσωπο. Μέτρα τά όποια, ώστόσο, παρά τήν «είλικρινή» και «καλή» θέληση των εύρωπαϊκών κυβερνήσεων, ή θεά Οικονομία άπογορεύει, άκριδώς επειδή θεωρεί πώς τά μέτρα αυτά, άντιπροβληθήσουν στο γενικό καλό και στην ευμάρεια των «πολλών» θά θέσουν τροχοπέδη στην οικονομική «έξέλιξη» χάριν των μεινοπαθούντων «όλίγων».

Ο 19ος αιώνας συνειδητοποίησε πώς προκειμένου ν' άποφρευθούν οι κοινωνικές εκρήξεις τό κράτος έπρεπε νά βρει τρόπους ώστε όρισμένα άγαθά, όπως αυτό τής παιδείας, νά προσφέρονται στους «μη έχοντες» δωρεάν. Στην αύγή του 21ου αιώνα, προκειμένου νά έξασφαλιστεί ή κατανάλωση των προϊόντων τής νέας τεχνολογίας, κοστολογείται τό «άγαθό» τής γνώσης, τό όποιο πρέπει μέ άτομική θυσία νά άποκτήσουν οι μη έχοντες άν θέλουν κάποτε νά μεταπηδήσουν επιτυχώς στην τάξη των κατεχόντων! 'Ο λαϊκός νους πρέπει νά ξεχάσει τούς άγώνες πού όδήγησαν στην κατάκτηση τής κοινωνικής πρόνοιας και τής δωρεάν δημόσιας εκπαίδευσης και μαζί τήν παλιά του σοφία. Πρέπει νά μάθει πώς μαζί μέ τούς κόπους, «τά καλά χρήμασι κτώνται».

ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Γεώργιος Νακρατζάς *Η στενή έθνολογική συγγένεια των σημερινών Έλλήνων, Βουλγάρων και Τούρκων Μακεδονία-Θράκη*. 'Ο συγγραφέας αναφέρει ότι άφορμή για τή συγγραφή τής τρίτης έκδοσης του βιβλίου αυτού άποτελέσε ή πρόσφατη έθνικιστική συμπεριφορά ενός τμηματος του έλληνικού λαού, ή όποια έκανε και διεθνώς αισθητή τήν άπελπιστικά άπαρχαιωμένη ιδεολογική θωράκιση τής χώρας μας.

Η έργασία αυτή, καταδικάζοντας τόν «έλληνοκεντρισμό» τής νεοελληνικής σκέψης, φέρνει μέ βιβλιογραφικά στοιχεία στο προσκήνιο τήν ύποκριτική, όπως τήν χαρακτηρίζει ό συγγραφέας, συμπεριφορά εκείνων των Έλλήνων ιστορικών πού στίς άφηγήσεις τους για τόν μακεδονικό άγώνα του 1904 άποκρύπτουν ή έξιδανικεύουν τά έγκλήματα πού διέπραξε ή δική μας παράταξη, καταδικάζοντας άποκλειστικά και μόνο τά έγκλήματα των αντιπάλων.

Έτέλος, ή έκδοση αυτή άποτελεί έκφραση φόρον τιμής σε ΟΛΟΥΣ τούς σλαβόφωνους Μακεδόνες.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΚ ΠΡΟΟΙΜΙΟΥ ΔΥΣΠΙΣΤΙΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΑ ΜΗΝΤΙΑ

του Ζακού Πруνεντού

Η πληροφόρηση που διαδίδεται από τα ελεγχόμενα ή λογοκρινόμενα ΜΜΕ μιάς οποιασδήποτε δικτατορίας έχει, ως παράδοξο εκ πρώτης όψεως φαινόμενο, τό εξής «ύγιες» για τούς αποδέκτες της, ότι αυτοί γνωρίζουν πολύ καλά τήν υπάρχουσα κατάσταση. Η προπαγάνδα επομένως σπάνια φτάνει τό στόχο της, επειδή ακριβώς οί πολίτες δείχνουν τήν αναγκαία επιφύλαξη πρὸς αὐτές τίς «πληροφορίες» που νοθεύονται ή κατασκευάζονται από ένα ολοκληρωτικό πολιτικό καθεστώς, τό ὁποῖο ἐνδιαφέρεται γιά τόν ἔλεγχο τῆς πληροφορίας καί καταλαβαίνει πολύ καλά ὅτι, ὅπως ἔλεγε ἤδη ὁ Ναπολέων τό 1802, «τέσσερις ἀντιπολιτευόμενες ἐφημερίδες ἀξίζουν περισσότερο ἀπό 100.000 στρατευμένους».

Δέν ἰσχύει, ὁμως, τό ἴδιο καί σέ μία δημοκρατία ὅπου ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου εἶναι συνώνυμη, στά μάτια τῶν ἀναγνωστῶν, μέ ἀπουσία λογοκρισίας καί ἐξαναγκασμοῦ καί, ἐπομένως, μέ ἐλευθερία τῆς πληροφόρησης. Στό ἐξής, «αὐτό που εἶναι τυπωμένο ἐπιβεβαιώνει τήν πληροφορία, ἐπικυρώνει τή φήμη, μεταμορφώνει τό δυνατόν σέ πραγματικότητα, τήν πιθανότητα σέ δεδαιότητα, τό ἀληθοφανές σέ ἀληθινό».² Θά μπορούσαμε μάλλον νά ἀναρωτηθοῦμε ἐάν υπάρχουν ἀκόμη ἀλήθειες πέρα ἀπό αὐτό που δείχνουν τά ΜΜΕ. Πόσο μάλλον που ἡ δημοκρατία εἶναι συνώνυμη μέ τόν πλουραλισμό. Θά ὑπάρξει ἐπομένως, θά μπορούσε νά πει κανείς ἀφελῶς, μία πληθώρα γνωμῶν, ἀπόψεων καί, ἄρα, μία πραγματική ἐλευθερία ἐπιλογῆς καί ἐκτίμησης. Δέν ἔχουν, ὁμως, ἔτσι τά πράγματα, καί τό φαινομενικό παράδοξο που ἀποτελεῖ ἡ ὄλο καί πιό ἐξομοιωμένη ἐνημέρωση παράλληλα μέ τήν αὔξηση τῶν ἰδιωτικῶν καναλιῶν τό ἀποδεικνύει. Καί μέ τήν ἐξαφάνιση σχεδόν τῶν ρεπόρτερ καί τήν ἀναζήτηση τῶν πληροφοριῶν ἀπό αὐτούς που τίς σχολιάζουν στή πηγή τους (μία διαδικασία που κρίνεται πολυέξοδη κατά τή λογική τῆς ἀγορᾶς) δέν ὑπάρχει πιά ποιικιλία πηγῶν. Ἡ πληροφόρηση δέν προέρχεται κατά μεγάλη πλειοψηφία παρά μόνο ἀπό τά μεγάλα πρακτορεῖα Τύπου (ἀναγκαστικά τῆς Δύσης, πάλι γιά λόγους οικονομικούς). Ὅσο γιά τίς εἰκόνες, θά μπορούσε κανείς νά θεωρήσει ὅτι ἡ πηγή τους εἶναι πιά σήμερα μία καί μοναδική: πρόκειται γιά τό διεθνές δίκτυο «Exchange Video News», καί αὐτό ἐξηγεῖ τό γεγονός ὅτι παντοῦ καί σέ ὄλον τόν κόσμο μεταδίδονται οἱ ἴδιες εἰκόνες.

Ὁ κίνδυνος νά ἐξαπατηθεῖ κανείς εἶναι ἔτσι, σέ τελική ἀνάλυση, πιό ὑψηλός σέ δημοκρατικό καθεστώς παρά σέ δικτατορικό, ἀφοῦ στό τελευταῖο ἡ δυσπιστία εἶναι κατά κάποιο τρόπο «φυσική» καί σχεδόν αὐτόματη, ἐνῶ στό πρῶτο ἡ ἐπιφυλακτική στάση εἶναι πολύ πιό δύσκολη καί ἀπαιτεῖ μία συνεχῆ ἐγρήγορηση.

Σέ ὅλα τά πολιτεύματα τῆς Γῆς ξαναβρίσκουμε τούς κινδύνους παραπληροφόρησης. Ὡστόσο, σήμερα εἶναι ἡ ἴδια ἡ λογική τῶν τρόπων διάδοσης που καθιστᾷ αὐτή τήν παραπληροφόρηση ὄχι μόνο δυνατή ἀλλά καί σχεδόν ἀναπόφευκτη: λογική τῆς ταχύτητας, λογική τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ, λογική τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Τό κλειδί τῆς ἐπιτυχίας βρίσκεται στή γρήγορη ἐπικοινωνία: ἀκόμη καί ὅταν αὐξάνονται ἔτσι οἱ κίνδυνοι λάθους, τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι αὐξάνεται ἡ πώληση. Ποιά ἐφημερίδα θά ἀρνιόταν νά δημοσιεύσει σήμερα ἀδέβαιες πληροφορίες, ἀκόμη καί ἀμφισβητήσιμες, ἀπό τή στιγμή που εἶναι πικάντικες ἢ αἱματηρές, δηλαδή θεαματικές; Στήν περίπτωση αὐτή θά τήν ξεπερνοῦσε τότε ἀναπόφευκτα ἕνας ἀνταγωνιστής. Ποιά ἐφημερίδα μπορεῖ νά ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό της νά ἐλέγχει τίς πηγές της τήν ὥρα που πιέζεται νά μεταδώσει ταυτόχρονα τίς εἰδήσεις;

Κάτω ἀπό τόν ἀστερισμό τοῦ ἐντυπωσιακοῦ

Μέ τήν κυριαρχία τῶν ὀπτικοακουστικῶν μέσων, τό φαινόμενο αὐτό παίρνει ἀναμφισβήτητα σημαντικές διαστάσεις. Καί ἡ τηλεόραση κατέχει μία τέτοια δύναμη που ὑποχρεώνει τόν Τύπο νά τήν ἀκολουθεῖ στό δρόμο τοῦ ἐντυπωσιακοῦ που ἐκείνη πρώτη χάραξε. Ἄλλωστε, τό κοινό δέν ζητᾷ πιά πληροφορίες ἀλλά συγκίνηση. Ἐξ οὗ καί ἡ ἐπιτυχία τῶν περίφημων reality shows τά ὁποῖα θά εἶχαν ἤδη πάρει τή θέση τῶν τηλεοπτικῶν ἐφημερίδων ἐάν αὐτές εἶχαν θελήσει νά περιορισθοῦν στήν πληροφορία καί μόνο, κάτι που πιά ἀποφεύγουν. Αὐτό που «ἔχει ἀκροαματικότητα» εἶναι τό ἐντυπωσιακό. Δέν ἔχει σημασία ἂν δέν ἔχει παρά μία πολύ μακρινή σχέση μέ τήν πληροφόρηση. Ποιές ἦταν, γιά παράδειγμα, οἱ εἰκόνες που εἶχαν τήν μεγαλύτερη ἀκροαματικότητα στήν Ἀμερική τά τελευταῖα εἰκοσι χρόνια καί οἱ ὁποῖες ἔκαναν τό γύρο τοῦ κόσμου; Ἦταν ἡ ἀγωνία ἐξήντα ὥρῶν μιάς νέας Κολομβιανῆς που πνιγόταν στήν λάσπη ἐνός ἡφαιστείου: πρόκειται δηλαδή γιά περίπτωση νοσηρῆς ἡδονοβλεψίας.

Ἡ κλιμάκωση τῆς ὀπτικοακουστικῆς ἡδονοβλεψίας ὀδηγεῖ ἐπίσης σ' ἕναν πραγματικό διασπασμό τοῦ ἰδιωτικοῦ χώρου καί μπορεῖ νά προκαλέσει ἀκόμη καί τήν καταστροφή μιάς ζωῆς. Οἱ δημοσιογράφοι που εἶναι ὑπεύθυνοι γι' αὐτό μποροῦν ἄραγε νά ἔχουν ἡσυχία τή συνείδησή τους; Ὅταν βλέπει κανείς πῶς πολλαπλασιάζονται τά scoops γιά τήν προσωπική ζωή τῶν μέν καί τῶν δέ, ὅπως οἱ κάμερες τῆς ἡδονοβλεψίας καί τά «ρεπορτάζ» τοῦ κίτρινου Τύπου, ἔχει κάθε λόγο νά τό ἀμφισβητεῖ. Βέβαια, ἡ δημοσιογραφική δεοντολογία καθορίζει ἕνα ὀρισμένο ὄριο καί ἐπιβεβαιώνει σαφῶς τήν ἀρχή τοῦ σεβασμοῦ τῆς

ιδιωτικής ζωής. Μπορούμε να θεωρήσουμε μάλιστα ότι η πλειοψηφία των δημοσιογράφων σέβεται αυτές τις δεδηλωμένες αρχές. Είναι όμως σαφές ότι — και στο θέμα αυτό η τηλεόραση αποδεικνύεται ακόμη περισσότερο διεφθαρμένη από τον έντυπο τύπο λόγω της ίδιας της λογικής της — ένας μεγάλος αριθμός των δημοσιογράφων αδιαφορούν έντελως γι' αυτές τις δεοντολογικές αρχές, αφού τό μόνο πού τούς απασχολεί είναι η άκροαματικότητα.

Εκεί όπου η δεοντολογία αποτελεί μάταια έλπίδα, δέν μένει πιά παρά ο νόμος γιά τό σεβασμό τής ιδιωτικής ζωής των ατόμων. Τότε, όμως, βρισκόμαστε σέ πολύ ευαίσθητο έδαφος διότι ο Τύπος — πανταχού παρών — αντίδρα ένεργητικά έναντι των άλλων έξουσιών και επικαλείται γιά καθετί τήν «έλευθερία έννημέρωσης». Μπορεί μάλιστα να ισχυρίζεται, όπως δήλωσε ένας από τούς μεγιστάνες του Τύπου ο Ρούπερ Μέρντοχ, ότι, αφού «οί νόμοι γιά τήν προσωπική ζωή χρησιμοποιούνται γιά να προστατευθούν οι ήδη προνομιούχοι άνθρωποι», «όλοι οι δημοσιογράφοι, οι εκδότες και τά τηλεοπτικά κανάλια θά έπρεπε |τούς νόμους αυτούς| να τούς πολεμούν».³ Αλλωστε αυτοί πού άφορούν τήν παραβίαση τής ιδιωτικής ζωής είναι υπερβολικά έπεικίεις και οι πολίτες πού ζημώνονται στα δικαιώματά τους ελάχιστα προστατευόμενοι. Μία κατάσταση τελείως διαφορετική άπ' ό,τι στήν αρχαία Ελλάδα, γιά παράδειγμα, όπου η προστασία τής υπόληψης του ανθρώπου αποτελούσε ιερό καθήκον. Σήμερα υπάρχει τό ύποτιθέμενο καθήκον να πληροφορηθεί τό κοινό, καθήκον πού επικαλείται ο Τύπος προκειμένου να αιτιολογήσει τήν παραβίαση τής προσωπικής ζωής, ενώ η δικαιολογία των δημοσιογράφων πού παραβιάζουν ένα μυστικό είναι πάντα η ίδια: «Έκτιμώ ότι η κοινή γνώμη έχει τό δικαίωμα να γνωρίζει».

Βέβαια, υπάρχουν χώρες όπου η προσωπική έλευθερία και ο σεβασμός της δέν είναι μόνο κενές λέξεις και όπου ισχύουν κανόνες πού έμποδίζουν τούς δημοσιογράφους να παραβιάζουν τήν προσωπική. Στή Σουηδία, γιά παράδειγμα, άπαγορεύεται η δημοσίευση του όνόματος ενός ύποδικου, ακόμη και ένας καταδικασμένου όταν η ποινή του δέν ξεπερνά τά δύο χρόνια φυλάκισης.⁴ Τί να πεί κανείς μπροστά στήν άναίδεια των «δημοσιογράφων» τής χώρας μας, πού κινηματογραφούν και φωτογραφίζουν άπλους ύπόπτους!

Παραπληροφόρηση

Υπάρχει και η παραπληροφόρηση, αυτή η πλύση έγκεφάλου σέ μεγάλη κλίμακα. Η κατασκευασμένη και ψεύτικη πληροφορία δέν αποτελεί βέβαια έφεύρεση του δικού μας όπτικοακουστικού αιώνα. Νά θυμηθεί κανείς τήν περίφημη «Κωνσταντίνειο δωρεά», αυτό τό ψεύτικο έγγραφο, έργο μοναχών, πού παρουσιάστηκε ως ιδίόγραφο του Μεγάλου Κωνσταντίνου και πού βεβαιώνει ότι αυτός έδωσε στή Ρώμη τήν παποσύνη. Οί σημερινές τεχνολογίες, όμως, επιτρέπουν επιδόσεις ακόμη περισσότερο άποτελεσματικές.

Υπάρχουν grosso modo τρείς περιπτώσεις παραπληροφόρησης: η νοθεία κατασκευασμένη από δημοσιογράφο, η γενικευμένη δηλητηρίαση των πνευμάτων και τέλος τό είδος προπαγάνδας όπου ο δημοσιογράφος χρησιμοποιείται από τρίτο πρόσωπο. Όσον άφορά αυτή τήν τελευταία περίπτωση, ως είμαστε κάπως γενναϊδωροι προς όσους εργάζονται στον Τύπο, πρόκειται προφανώς γιά τήν πλύση συνθησιμένη. Διότι, όπως και ο καθένας μας, έτσι και ο δημοσιογράφος είναι συχνά εύκολόπιστος άπέναντι στήν πληροφορία, πόσο μάλλον πού τήν

έχει ανάγκη περισσότερο από μās: «Δέν υπάρχει τίποτε πλύση εύκολο από τό να εξαπατά κανείς έναν άρχαριο δημοσιογράφο. Είναι τόσο εύτυχής όταν βρίσκει πληροφορία πού ούτε φαντάζεται ότι μπορεί να τήν έχουν "παραποιήσει" πριν».⁵ Αλλωστε, η έμπορική άξία ενός δημοσιογράφου έχει άμεση σχέση μέ τον αριθμό των scoop του. Τό να είναι ο πρώτος πού δημοσιεύει κάτι (ακόμη και χωρίς άποδείξεις) άποτελεί κατόρθωμα πού όλος ο κόσμος επικροτεί και πού άποφέρει πολλά χρήματα, ενώ τό να μήν δημοσιεύσει έλλείψει άποδείξεων μπορεί να είναι ίσως πλύση ήθικη (δεοντολογική), αλλά δέν άποτελεί παρά ένα «μή-κατόρθωμα» πού κανένας δέν θά σχολιάσει και πού δέν άποφέρει τίποτε.

«Ένα τουρκικό πλοίο...» «Ένα τουρκικό άεροπλάνο...» Οί παραβιάσεις του έθνικου μας χώρου από τή γείτονα μας θά είχε έτσι αύξηθεί κατά 636% τό 1996.⁶ Τί να σκεφθεί κανείς γιά τούς αριθμούς αυτούς; Δέν ξέρω, βέβαια, ούτε εάν είναι λανθασμένοι, ούτε εάν πρόκειται — σέ περίπτωση πού είναι ψευδείς — γιά συνειδητό λάθος. Απλώς, μου δημιουργούν δύο έρωτήματα πού θά έπρεπε κάθε άναγνώστης να έχει στο νου του: 1. Ο Τύπος έλέγχει άραγε — μπορεί να έλέγχει; — τίς πηγές του; 2. Οί ένδεχόμενες διαφεύσεις δημοσιεύονται πράγματι πάντα; Θυμάμαι, γιά παράδειγμα, ότι στή Γαλλία, τον Άπρίλιο του 1984, η πλειοψηφία των έφημερίδων άνέφερε ένα επεισόδιο του ίδιου τύπου: ένα «κατασκοπευτικό Τοπόλοφ», σοβιετικό άεροπλάνο τής γραμμής, πέταξε πάνω από μυστικές βάσεις κοντά στή ναυτική βάση τής Τουλόν. Άποδείχθηκε, όμως, άργότερα ότι στήν πραγματικότητα δέν έγινε τίποτε τέτοιο. Όστόσο, μόνο αυτοί πού διάβαζαν τήν κομμουνιστική έφημερίδα *L'Humanité* τό έμαθαν, διότι οι έφημερίδες πού δημοσίευσαν αυτό τό «μή-γεγονός» δέν δημοσίευσαν και τή διάψευση.⁷

Και αυτό μέ οδηγεί στήν άπαρίθμηση όρισμένων περιπτώσεων παραπληροφόρησης πού δείχνουν πόσο προσεκτικοί πρέπει να είμαστε μπροστά σ' αυτό πού οι έφημερίδες και η τηλεόραση παρουσιάζουν ως πληροφορία.

Κατά τή διάρκεια αυτού πού ήταν ακόμα «Ψυχρός Πόλεμος», τό καλοκαίρι του 1988, τά μήντια μās είχαν πληροφορήσει ότι άπήγαγαν παιδιά από τήν Παραγουάη και τά μετέφεραν στίς Ηνωμένες Πολιτείες όπου τούς άφαιρούσαν τά όργανα και τά μεταμόσχευαν σέ Βορειοαμερικανούς άρρώστους. Φυσικά, μία τέτοια «πληροφορία» δέν μπορούσε να άφήσει

1. Αναφέρεται από τον Gérard Chaliand. *La persuasion de masse*. Παρίσι 1992. σελ. 89.

2. Albert de Roy. *Le serment de Théophraste*. Παρίσι 1992. σελ. 144.

3. Rupert Murdoch (7 octobre 1992), τό αναφέρει η *Le Monde* (11.10.1997).

4. Αναφέρεται από τον Alain Woodrow. *Information, Manipulation*. Παρίσι 1991. σελ. 89.

5. Marie Muzard, σύμβουλος τής εταιρείας Francome, πού αναφέρει ο Yves Mamou, *C'est la faute aux medias: Essai sur la fabrication de l'information*. Παρίσι 1991. σ. 95.

6. *Καθημερινή*, 6 Φεβρουαρίου 1997 («Έκρηκτική κλιμάκωση των τουρκικών προκλήσεων»).

7. *Le Figaro*: «Σοβιετικό άεροπλάνο παρεκκλίνει έθελοντικά από τό δρόμο του γιά να πετάξει πάνω από τήν βάση τής Τουλόν». *Le Quotidien de Paris*: «Ένα Τοπόλοφ κατασκοπεύει άνενόχλητο τήν Τουλόν».

αδιάφορες τίς ενημερωτικές έκπομπές της τηλεόρασης όλου του κόσμου που διψάνε για νέα που δημιουργούν αίσθηση. Πολλά δελτία ειδήσεων διαφόρων τηλεοράσεων έπομένως τήν παρουσίασαν. Αποδείχθηκε, όμως, ότι δέν έπρόκειτο παρά για μία ψεύτικη είδηση τής ένορχηστρωμένης άντιαμερικανικής προπαγάνδας εκ μέρους τής KGB.

Οί Άμερικανοί είχαν άραγε οργανώσει τή δολοφονία του Άλντο Μόρο; Πρόκειται για μία άνησυχητική έρώτηση που έθεσε ένα μέρος του Τύπου τό 1978. Άπό πού προήλθε αυτή ή ύποψία; Άπό ένα έμπιστευτικό ντοκουμέντο — ψεύτικο — και έναν λογικό συλλογισμό. Τό έγγραφο: « Άμερικανικό έγχειρίδιο έκστρατείας FM 30-313 ». Αυτό τό κείμενο, πού άναφέρεται για πρώτη φορά τό 1975 σέ τουρκική έφημερίδα δημοσιεύεται τό 1978 στήν ισπανική έφημερίδα *El País* και ύστερα στό *El Triunfo*. Η τελευταία αφήνει νά έννοηθεί — έδώ βρίσκεται ό λογικός συλλογισμός — ότι οί Άμερικανοί θά μπορούσαν νά χρηματοδοτήσουν τή δολοφονία του άρχηγού τής Χριστιανικής Δημοκρατίας λόγω των προθέσεων του νά συμμετάσχει μέ τούς κομμουνιστές. Τό άρθρο αυτό έπαναλαμβάνεται σέ πολλές έφημερίδες. Άς θυμηθούμε ότι αυτό τό κείμενο δέν γράφηκε πραγματικά ποτέ.

Άλλο παράδειγμα. Γνωρίζουμε ότι τό περίφημο γράμμα του άναπληρωτή ύφυπουργού Γουίλιαμ Κλάρκ του 1980 κατά τό όποιο οί Ήνωμένες Πολιτείες θά μπορούσαν νά έτοιμάσουν πραξικόπημα σέ περίπτωση πού τό ΠΑΣΟΚ θά κέρδιζε τίς εκλογές ως πλαστό. Θά ήταν, όμως, πολύ ένδιαφέρον νά γνωρίζαμε πόσοι άνανγώστες θεωρούν τήν είδηση άκόμη πραγματική. Καί, κυρίως, πόσα άλλα ψεύτικα κείμενα παρουσιάστηκαν — συχνά, καλή τή πίστη — ως γνήσια.

Τό 1985, ένα άρθρο τής *Literatournaya Gazeta* άναγγέλλει ότι τό AIDS ήταν, στήν άρχή ένας ίός πού καλλιεργούσαν όρισμένα άμερικανικά έργαστήρια πού είχαν συμβόλαιο μέ τό ύπουργείο Άμυνας. Έπειτα από ένα άτύχημα ή λάθος πειράματος ό ίός μεταδόθηκε σέ άνθρώπους. Οί πληροφορίες αυτές, δήλωσε ή σοβιετική έφημερίδα, προέρχονταν από μία έφημερίδα τής Ίνδίας, *The Patriot*. Η πληροφορία διαδόθηκε άργότερα, κυρίως στόν Τρίτο Κόσμο, όπου διατηρεί άκόμη άρκετή από τήν άξιοπιστία της. Τό άρθρο αυτό, όμως, δέν δημοσιεύθηκε ποτέ στό *Patriot*.

Όλοι έχουμε άκούσει για τόν περίφημο λάκκο πτωμάτων τής Τιμισοάρα στή Ρουμανία πού άνακαλύφθηκε τόν Δεκέμβριο του 1989. Η γαλλική έφημερίδα *Libération*, για παράδειγμα, έγραψε: « Χιλιάδες γυμνά πτώματα πού μόλις τά ξεθάψαν, λασπωμένα και άκρωτηριασμένα, βαρύ τίμημα τής έξέγερσης » (23.12.1989). Στο νεκροταφείο τής Τιμισοάρα δέν βρέθηκαν παρά μόνο είκοσι ξεθαμένα πτώματα.

Όπως γνωρίζουμε, ό πόλεμος είναι πάντα μία περίοδος γενικευμένης παραπληροφόρησης. Η σύγκρουση μεταξύ των Νοτιοσλαβών δέν άποτέλεσε βέβαια έξαίρεση — άκριβώς τό αντίθετο! — και ό κάθε άνταγωνιστής μεταχειρίστηκε τήν πληροφορία σύμφωνα μέ τά συμφέροντά του. Άπό όλες τίς πλευρές, πράγματι, οί σλαβικοί λαοί του Νότου πού βρίσκονταν σέ σύγκρουση ήταν πεπεισμένοι ότι πολεμούσαν για τήν άλήθεια, διότι κάθε δηλωμένο ψέμα γίνεται άμέσως πραγματικότητα και κάθε φήμη μεταμορφώνεται σέ πληροφορία. Καί άφού δέν είχαν στή διάθεσή τους άλλες πληροφορίες παρά αυτές πού προέρχονταν από τά επίσημα μήντια, οί λαοί τής Σερβίας, Κροατίας και Βοσνίας ήταν έτοιμοι νά δεχθούν κάθε « πληροφορία » πού τούς παρουσίαζαν.

Δέν φταίει μόνο ή έσωτερική προπαγάνδα. Προστίθεται και ή έλλειψη άξιοπιστίας των πληροφοριών πού διαδόθηκαν στή Δύση, άπ' όπου και νά προέρχονταν, διότι οί άπαιτήσεις των μήντια είναι τόσες ώστε — μία και δέν είναι δυνατόν νά φτάσουμε στίς πηγές — κάθε θεώρημα, κάθε μυθοπλασία είναι πάντα καλύτερη από τή σιωπή. Καί ύπάρχει, βέβαια, ή συστηματική παραπληροφόρηση πού οργανώνεται σέ διεθνή κλίμακα μέ τά πιό μοντέρνα μέσα ενημέρωσης και πού έχει μία τρομερή άποτελεσματικότητα: « Στο έξής, διά μέσου τής εικόνας και του χήματος, τό χήμα πληρώνοντας τήν εικόνα, μπορεί κανείς νά ύπερασπισθεί ότιδήποτε ». ⁸

Η έταιρεία Ruder Finn Global Public Affairs ⁹ είχε πληρωθεί, για παράδειγμα, από τήν Κροατία, όπως επίσης και από άλλες χώρες, για νά οργανώσει μία εκστρατεία παραπληροφόρησης εναντίον των Σέρβων και για νά προωθήσει τή Βοσνία ή τό Κόσοβο. Τί κάνουν λοιπόν αυτές οί έταιρείες; Διαδίδουν πληροφορίες, αλλά όχι φυσικά τυχαίες, ούτε υπό όποιαδήποτε μορφή: « Μόλις έχουμε μία πληροφορία πού μάς συμφέρει, πρέπει νά τή μεταδίδουμε άμέσως στήν κοινή γνώμη. Διότι γνωρίζουμε πολύ καλά ότι είναι ή πρώτη πληροφορία πού μετρά οί διαψεύσεις δέν έχουν καμία άποτελεσματικότητα », έξηγει ό διευθυντής αυτής τής έταιρείας. Άπό τήν άλλη πλευρά, και ό Γκουστάβ Λέ Μπόν τό έλεγε ήδη, « καμία φορά, θέλει πολύ καιρό μία άποδεδειγμένη άλήθεια νά γίνει μία άποδεκτή άλήθεια ».

Μπορεί μάλιστα νά πρόκειται για καθαρό ψέμα, για μία πραγματική άπάτη, όπως έχει συμβεί στήν περίπτωση του Κουβέιτ. Τό σενάριο οργανώθηκε από τήν έταιρεία Hill and Knowlton πού πληρώθηκε από τήν κυβέρνηση του Κουβέιτ, ή όποία βρισκόταν, σέ έξορία.

Μετά από τήν εισβολή στή χώρα του στρατού του Σαντάμ Χουσεΐν, μία κοπέλα κατήγγειλε μπροστά στήν τηλεόραση τά έγκλήματα των στρατιωτών αυτών μέ τόσα κλάματα και ταραχή πού συγκίνησε τήν κοινή γνώμη. Καί αυτό πού περιμεναν έγινε: τό Κογκρέσο έδωσε επιτέλους τό πράσινο φως στόν Άμερικανό πρόεδρο για τήν επέμβαση στό Ίράκ. Μάθαμε, όμως, άργότερα ότι αυτή ή κοπέλα δέν ήταν άλλη από τήν ίδια τήν κόρη του πρέσβη του Κουβέιτ και ότι δέν είχε ποτέ φύγει από τήν Άμερική.

Δέν έχει σημασία εάν τά γεγονότα είναι πραγματικά ή όχι (τυχαίνει): « Η δουλειά μας δέν είναι νά ελέγχουμε τήν πληροφορία », έξηγει μέ κυνισμό ό διευθυντής τής Ruder Finn, « ή δουλειά μας [...] είναι νά επιταχύνουμε τήν κυκλοφορία των πληροφοριών πού μάς εύνοούν, νά άπειθυνόμαστε σέ στόχους πού διαλέγουμε μέ έξυπνο τρόπο ». Ύστερα — και αυτό τά λέει όλα — « δέν είμαστε έδώ για νά δίνουμε μαθήματα ήθικής ». ¹⁰ Ποιοί είναι αυτοί οί « στόχοι πού διαλέγουμε μέ έξυπνο τρόπο »; Πρόκειται κυρίως για τούς δημοσιογράφους και τούς διανοούμενους τής Δύσης πού, μέ κάθε ειλικρίνεια, προσπαθούν νά πείσουν τήν κοινή γνώμη.

Οί δημοσιογράφοι δέν είναι όμως πάντα θύματα άπάτης. Όρισμένοι άποφασίζουν άπλως νά βρίσκονται στήν ύπηρεσία (πολύ καλά πληρωμένη, βέβαια) τής μίας ή τής άλλης ύποπτης ύπόθεσης και άλλοι κατασκευάζουν συνειδητά τό scoop πού θά αύξήσει τήν έμπορική άξία τους.

Όσον άφορά τήν πρώτη περίπτωση, μπορεί νά πρόκειται για τήν προώθηση ενός προϊόντος (έναν είδος λαθραίας διαφήμισης, κατά κάποιο τρόπο), μιάς ιδεολογίας ή μιάς κυβέρνησης.

Λέγαμε κάποτε ότι η δημοσιογραφία οδηγεί παντού, φτάνει να μπορεί κανείς να βγει απ' αυτή. Σήμερα έχει γίνει όμως ένα αποδοτικό επάγγελμα. Πολλοί δημοσιογράφοι, που δέχονται όλο και περισσότερους πειρασμούς, δεν ξέρουν πιά πώς να στρέψουν το ενδιαφέρον τους και μεταμορφώνονται δίχως πολλούς δισταγμούς σε υπερασπιστές του ενός ή του άλλου λόμπυ ή προϊόντος. Και υπάρχουν τόσες πολλές ευκαιρίες! Ένα άρθρο για κάποιο προϊόν πληρώνεται καλά, και συμφέρει ακόμη και στον ίδιο το διαφημιζόμενο όπως αναγνωρίζει, για παράδειγμα, ο διευθυντής του CBS-France: «Τό επίπεδο του κόστους είναι εξαιρετικά χαμηλό σε σύγκριση μ' αυτό μερικών σελίδων διαφήμισης» και, κυρίως, «αφού δεν εμφανίζεται ως διαφήμιση, ο καταναλωτής το πιστεύει πιο εύκολα».¹¹ Ορισμένοι δημοσιογράφοι έχουν γίνει ειδικοί στην παραπληροφόρηση. Καλά πληρωμένοι από τους χρηματοδότες, υπηρετούν ακόμη και τις πιο άπεχθεις κυβερνήσεις. Έτσι περιγράφονται ορισμένοι απ' αυτούς τους «συγκαταβατικούς» δημοσιογράφους που αναφέρει ο Ζάν Σόλμπες.¹²

Ο δημοσιογράφος μπορεί επίσης να παραποιεί την πληροφορία ή να δημιουργεί ένα πλαστό scoop για λογαριασμό του. Υπάρχουν έτσι ξακουστά «scoop» που αποκαλύφθηκαν και γελιοποιήσαν για πάντα (αν και αυτό δεν είναι και τόσο σίγουρο) τον δημοσιογράφο. Είναι, για παράδειγμα, η περίπτωση αυτού του ρεπορτάζ τεσσάρων εβδομάδων στο *Kampuchéa* με τους Κόκκινους Κμέρ το Φεβρουάριο του 1982 και της συνέντευξης του Πόλ Πότ (ή τελευταία είχε γίνει το 1979) που δημοσίευσε ο Κρίστοφ Τζόσον στον *New York Times Magazine* και που, στην πραγματικότητα, είχε γραφεί στο διαμέρισμα των γονιών του δημοσιογράφου.¹³

Μπορεί να πρόκειται για παραχάραξη ή για μοντάζ με σκοπό την υποστήριξη μιας ιδεολογίας. Αυτά τα σκόπιμα ψεύδη που κατασκευάζουν συνειδητά οι έφημερίδες μπορούν και καταδικά. Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, στη γαλλική έφημερίδα της Δεξιιάς *Le Figaro*: είχε δημοσιεύσει ένα μοντάζ με φωτογραφίες Ινδιάνων που τους είχαν ακρωτηριάσει σαντινίστας στρατιώτες. Η έφημερίδα ήξερε, όμως, πολύ καλά ότι έπρόκειτο για στρατιώτες της Νικαράγουα που τους θεράπευσε ο Έρυθρος Σταυρός, του οποίου απέφυγε μάλιστα να άπεικονίσει τη σημαία. Ο *Figaro* καταδικάστηκε για «προσβολή στο ήθικό δικαίωμα του φωτογράφου».¹⁴ Μπορούμε να είμαστε σίγουροι, ωστόσο, ότι οι ψεύτικες πληροφορίες που ανακαλύπτονται και που καταδικάζονται αποτελούν μόνο το αναδυόμενο κομμάτι του παγόβουνου της παραπληροφόρησης.

Η όλη εικόνα λοιπόν δεν είναι πολύ ευχάριστη και οδηγεί στη μόνη όρθη στάση όταν πρόκειται για πληροφόρηση: στην άναγκαία α priori δυσπιστία του αναγνώστη και του τηλεθεατή. Η κατάσταση είναι άραγε δίχως διέξοδο; Μήπως μπορούμε να φανταστούμε μία «πέμπτη εξουσία» που θα είχε ως στόχο να ελέγχει την τέταρτη που έχει μείνει δίχως περιορισμούς. Ποιός, όμως, θα άσκούσε έλεγχο σ' αυτή την πέμπτη εξουσία, και ποιός στην έκτη, κλπ.: Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει άλλη λύση παρά έσωτερική, που έπαφεται στην ίδια τη συνείδηση του δημοσιογράφου, διότι, σε μία δημοκρατία, ο δημοσιογράφος είναι, από τη θέση του, άνεξέλεγκτος.

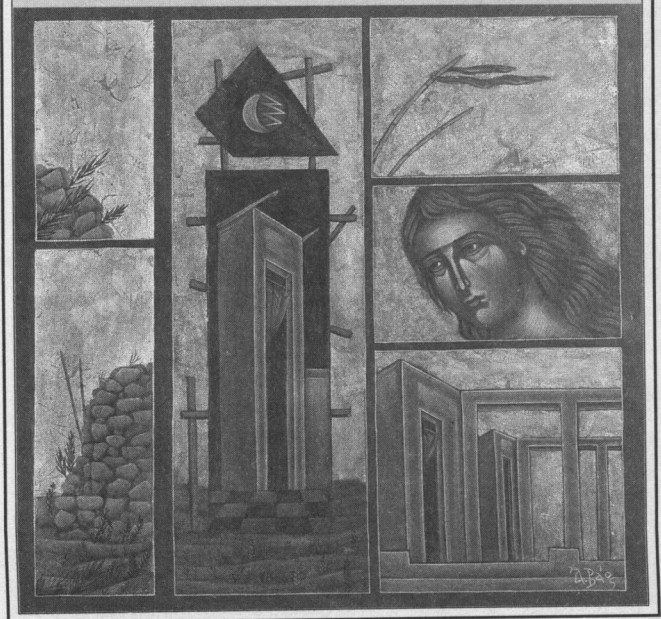
Θά έπρεπε ίσως να πάμε και πιο πέρα: ο ίδιος ο δημοσιογράφος δεν άποτελεί παρά έναν άπλο μηχανισμό που δεν έχει τη δυνατότητα (άκόμη και όταν είναι τίμιος και ευσυνείδητος) να άντιτεθεί σ' αυτή την πελώρια μηχανή της τυφλής και ισοπεδοτικής λογικής, τη «μηντιοκρατία».

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ

Δημόσιο Ενδιαφέρον και Κοινωνική Αξία της Πολιτικής

ΠΛΕΘΡΟΝ

8. Jacques Merlino, *Les vérités yougoslaves ne sont pas toutes bonnes à dire*, Παρίσι 1993, σελ. 16.

9. Μία άλλη έταρεία, στην ίδια πόλη (Washington), έχει την ίδια δραστηριότητα: η Hill and Knowlton (μάλλον υπάρχουν και αλλες).

10. Στο ίδιο, σελ. 129.

11. Αναφέρεται από τον Henri de Bodinat, *Un pavé dans le marketing*, Παρίσι.

12. *Media Business. Argent, ideologie, désinformation*, Παρίσι 1988, σελ. 77.

13. *Οπ.π.*

14. Στο ίδιο, σελ. 78-79.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΩΣ ΕΚΔΙΚΗΣΗ

του Γιώργου Φαράκλα

«**Η** σοσιαλδημοκρατία προτιμούσε να αναθέτει στην έργατική τάξη το ρόλο λυτρωτή των *έπερχόμενων γενεών*. Έτσι απονεύρωνε τις μεγαλύτερες δυνάμεις της. Μ' αυτή τη διαπαιδαγώγηση ή τάξη ξέμαθε τόσο το να μισεί όσο και να θυσιάζεται. Γιατί και τα δύο τροφοδοτούνται από την εικόνα των σκλαβωμένων προγόνων, όχι από το ιδεώδες των απελευθερωμένων εγγονών». Αυτή η εύλογη παρατήρηση (παρακάτω ΙΒ') περιέχει ένα αντιεσχατολογικό σχήμα που αναπτύσσει ο Βάλτερ Μπένγκιαμιν (1892-1940), «μάλιστα ο πιο ιδιόμορφος μαρξιστής που παρήγαγε ο μαρξισμός — ένα κίνημα με έναν Θεό, ξέρετε πόσες ιδιορρυθμίες».¹

Ο Μπένγκιαμιν, κομμουνιστής και Έβραϊος, αυτοκτόνησε στα γαλλοϊσπανικά σύνορα, για να μην πέσει στα χέρια των ναζί, το 1940, στα 48 του χρόνια, όταν η Γαλλία είχε ήττηθεί και ίσχυε η γερμανοσοβιετική συμφωνία. Ακόλουθός του θεωρείται ο Αντόρνο που με τον φίλο του Γκέρχαρτ ή Γκέρσομ Σόλεμ (G. Scholem), ειδικού της εβραϊκής παράδοσης, εξέδωσαν πρώτοι τα άπαντά του.² Όπως λέει η Χάννα Άρεντ³ το γεγονός ότι γνώρισε τη φήμη μετά θάνατον δεν οφείλεται μόνο στον πρόωρο χαμό του αλλά και στον άταξινόμητο χαρακτήρα του. Το έργο του περιλαμβάνει φιλολογικές μελέτες (αυτά έχουν κυρίως μεταφραστεί),⁴ φιλοσοφικά δοκίμια, λογοτεχνικές και ποιητικές μεταφράσεις. Κυρίως η σκέψη του ήταν άταξινόμητη γιατί ένδιαφερόταν για τη θεολογία όντας μαρξιστής.

Αυτός ο συνδυασμός δεν έχει σ' αυτόν τίποτα κοινό μ' αυτό που στη δική μας επαρχία εμφανίστηκε ως «νεορθόδοξο» ρεύ-

μα. Οι μαρξιστές αντιπρόσωποι του τελευταίου κινήματος δεν άργησαν να εγκαταλείψουν τον μαρξισμό ενώ η θεολογική πτέρυγα του φλέρταρε μ' αυτόν όσο είχε μεγάλη πέραση. Οί μείς και οί δε διατήρησαν μόνο μία ιδέα που κατά την έρμηνεία τους αποτελεί συστατικό του μαρξισμού: την έννοια της κοινότητας. Έκοψαν τον μαρξισμό στα μέτρα του δικού τους ποιμενικού ιδεώδους. Όμως αν ο μαρξισμός έχθρεύεται τον έγωισμό των έκμεταλλευτών, σίγουρα δεν νοσταλγεί την προκαπιταλιστική κοινότητα, το χωριό, τη μονή, χώρους πλήρους έλέγχου, όπου οί σχέσεις εξάρτησης μετατρέπουν τα άτομα σε μέλη συλλογικού οργανισμού — άσχετα αν τα ίδια χαρακτηριστικά εμφανίζονται σε κόμματα που θεωρούνται μαρξιστικά. Ο Μπένγκιαμιν παραμένει μαρξιστής μ' όλη τη σημασία του όρου — ένας μαρξιστής που έπαψε, όμως, να δέχεται την άμετάκλητη απόρριψη της θεολογίας ως προϊόντος του «δόλου των ιερέων», σύμφωνα με την προσφιλή έκφραση των διαφωτιστών του ΙΗ' αιώνα.

Όμως από τούτη τη σκοπιά, τη σκοπιά του μαρξισμού, ή πρωτοτυπία του έγχειρήματός του έγκειται ακριβώς στο ότι αντιμετώπιζει τη θεολογία θετικά ως άρωγό της κομμουνιστικής πρακτικής. Αυτό είναι σκανδαλώδες. Η θρησκευτική διάσταση που έντοπίζεται στη στάση του κομμουνιστή θεωρείται αξιόμημπτη γιατί αντιφάσκει προς τον ύλισμό του. Το βιβλίο του Λέβιτ, *Τό νόημα της ιστορίας*, που δημοσιεύθηκε τό 1949 στις ΗΠΑ (έλλ. μτφ. «Γνώση», 1985), κατηγορεί τον μαρξισμό για έσχατολογική προσδοκία. Ο Μπένγκιαμιν δεν θά διαφωνούσε μ' αυτό ισχυριζόμενος πώς ο μαρξισμός είναι μία θετι-

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

του Βάλτερ Μπένγκιαμιν

μετάφραση: Γ. Φαράκλας, Α. Μπαλτάς

Α'

[693] Λέγεται πώς ύπήρξε ένα αυτόματο κατασκευασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να άπαντά στην οποιαδήποτε κίνηση ενός σκαμιστή και να εξασφαλίζει έτσι την νίκη. Ένα άνδρείκελο με τουρκική περιβολή και με τον ναργιλέ στο στόμα καθόταν

μπροστά σε μία σκακιέρα τοποθετημένη σ' ένα ευρύχωρο τραπέζι. Ένα σύστημα κατόπτρων δημιουργούσε την ψευδαίσθηση πώς τό τραπέζι είναι διαφανές απ' όλες τις πλευρές. Στην πραγματικότητα καθόταν στο έσωτερικό του ένας καμπούρης

κή έπιστήμη χωρίς θεολογικές προσμείξεις αλλά ύποστηρίζον-
τας πώς ό ιστορικός ύλισμός δέν ένέχει μία τέτοια θεολογία.
χαρακτηριστική του λόγου τής σοσιαλδημοκρατίας.

«Τήν εικόνα των σκλαβωμένων προγόνων»: ή μαρξιστική
προσοδοκία είναι στραμμένη προς τό παρελθόν, είναι ή ευθύνη
έναντι των ταπεινωμένων του παρελθόντος. Δέν είναι, όφεί-
λει νά μήν είναι, μία προσπάθεια δομημένη σύμφωνα μέ τά πρό-
τυπα των θεωρητικών τής προόδου του ΙΗ' αιώνα πού θεωρού-
σαν, όπως τούς κατηγορούσε ό Χέρντερ, ότι οί παρελθούσες
γενιές ήταν μόνο μέσα στην ύπηρεσία των έπερχομένων. Ό
Όμηρος δέν είναι μία προεργασία του Βιργίλιου, έλεγε ό Έγε-
λος. Η θεολογική ύποστήριξη του ιστορικού ύλισμού δέν εί-
ναι έσχατολογική αλλά «μεσσιανική»¹³ μέ τήν έννοια ότι πρέ-
πει ό ιστορικός ύλιστής νά δρᾶ σάν νά ήταν έπιφορτισμένος
από τούς καταπιεσμένους του παρελθόντος μέ τήν εκδίχησή
τους, νά δρᾶ ό ίδιος ως ό Λυτρωτής τους.

Αυτό σημαίνει πώς ό μαρξιστής δέν ακολουθεϊ τυφλά έναν
κομματικό μηχανισμό πού του έγγυάται τή μελλοντική άποτε-
λεσματική διεκπεραίωση των προσδοκιών του. Δέν πιστεύει
στήν έν γένει πρόοδο, δηλαδή δέν θεωρεϊ πώς ή πρόοδος έχει
έναν ένιαίο και νομοτελειικό χαρακτήρα. Δέν τρέφει καμιά
αυταπάτη σχετικά μέ τόν πρωτοποριακό χαρακτήρα τής τε-
χνολογικής προόδου. Ένα κόμμα μπορεί νά γίνει όργανο χει-
ραφέτησης, αλλά και ύποδούλωσης. Η τεχνολογική ανάπτυ-
ξη παράγει μέσα πού τίθενται στην ύπηρεσία τής άπελευθέρω-
σης αλλά και τής καταπίεσης, όπως στους έθνικοσοσιαλιστές
«τεχνοκράτες». Η καλύτερη εκμετάλλευση τής φύσης, εφόσον

(ακριβώς λογίζεται ως εκμετάλλευση), δυναστευση, καταπίεση
μπορεϊ κάλλιστα νά ένισχυει τήν εκμετάλλευση, καταπίεση και
δυναστευση των εργατών, ένώ ή χειραφέτησή τους απαιτεί και
μιά άλλη αντιμετώπιση τής φύσης. Η φύση δέν είναι ένο ύλι-
κό άπόθεμα πού ύπακούει στα τεχνοκρατικά κελεύσματα (ένα
θέμα πού έμελλε νά αναπτύξει ό Χάιντεγγερ, μολονότι ύπήρξε
έθνικοσοσιαλιστής ό ίδιος)¹⁴ αλλά μία δεξαμενή δυνατοτήτων
που τίς πραγματώνει ή τεχνική.

Τό κείμενο του Μπένγιαμιν πού αναπτύσσει αυτές τις θέσεις
είναι αυτό πού ακολουθεϊ. Πρόκειται για τό τελευταίο κείμε-
νό του. Ό Μπρέχτ σημείωνε σχετικά: «Ό Μπένγιαμιν στρέ-
φεται κατά των παραστάσεων τής ιστορίας ως μιάς πορείας,
τής προόδου ως ένός δυναμικού έγχειρήματος φρόνιμων άν-
θρώπων, τής εργασίας ως τής πηγής του ήθους, των εργατών
ως των προστατευομένων τής τεχνικής κλπ. Χλευάζει τή φρά-
ση πού ακούγεται συχνά ότι πρέπει νά εκπλήσεται κανείς πού
κάτι σάν τόν φασισμό είναι δυνατόν νά ύπάρχει "άκόμη σ' αυ-
τόν τόν αιώνα" (λές και δέν είναι ό καρπός όλων των αιώνων).

— Κοντολογίς αυτή ή σύντομη εργασία είναι σαφής και ξεκα-
θαρίζει τά πράγματα (παρ' όλα τά μεταφορικά και τά ιουδαϊ-
κά) και αναλογίζεται κανείς μέ τρόμο πόσο λίγοι είναι έτοι-
μοι έστω νά παρεξηγήσουν κάτι τέτοιο». ¹⁵ — Θ' αποφύγουμε
τήν παρεξήγηση αν δέν ξεχνάμε πώς ή θέση της είναι ότι ή πνευ-
ματική διάσταση του ιστορικού ύλισμού συνίσταται στή μνή-
μη των βασάνων τής ανθρωπότητας και όχι στην έπαγγελία
ένός λαμπρού μέλλοντος, στην εκδίχησή και όχι στην έσχατο-
λογία.

νάνος μεγάλος σκακιστής που κινούσε τό χέρι του άνδρείκε-
λου μέ νήματα. Μπορούμε νά φαντασθούμε ένα φιλοσοφικό
ανάλογο αυτής τής διάταξης. Τό άνδρείκελο πού όνομάζεται
«ιστορικός ύλισμός» μπορεί νά κερδίζει πάντα. Είναι άπόλυ-
τα σέ θέση ν' άναμετρηθεϊ μέ τόν όποιοδήποτε, αν προσλα-
βει στην ύπηρεσία του τή θεολογία, ή όποια, ως γνωστόν, εί-
ναι σήμερα μικρή και άσχημη και όφείλει νά παραμένει άθεατη

Β'

« Η γενικευμένη έλλειψη φθόνου του εκάστοτε παρόντος άπι-
ναντι στο μέλλον του, παρά τό μέγεθος τής ιδιότητας πού πα-
ρατηρεϊται στα καθέκαστα, άποτελεϊ, γράφει ό Λότσε, "μια
από τις πιο άξιοσημείωτες ιδιομορφίες τής ανθρώπινης ψυχο-
σύνθεσης». Αυτή ή παρατήρηση σημαίνει πώς ή εικόνα τής
ετυχίας πού φέρουμε χρωματίζεται έξ ολοκλήρου από τόν και-
ρό στον όποιο μάς έχει τάξει ή πορεία τής ύπαρξής μας. Είντι-

χία ικανή να μᾶς προξενήσει φθόνο ὑπάρχει μόνο στὸν ἄερα πού ἐμεῖς ἔχουμε ἀναπνεύσει, ἀφορᾶ ἀνθρώπους στούς ὁποίους ἐμεῖς θά εἶχαμε μπορέσει νά μιλήσουμε, γυναῖκες πού θά μπορούσαν νά εἶχαν δοθεῖ σέ μᾶς. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ παράσταση τῆς εὐτυχίας φέρει ἀναπόφευκτα τὴν παράσταση τῆς λύτρωσης. Ἀκριβῶς τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν παράσταση τοῦ παρελθόντος πού ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορία. Τὸ παρελθόν φέρει ἕναν μυστικό δείκτη πού τὸ ἀναφέρει στὴ λύτρωση. Δέν θωπεύει τάχα ἐμᾶς τοὺς ἴδιους μιά πνοή τοῦ ἄερα πού περιέβαλλε τοὺς προγενέστερους; Δέν ὑπάρχει στίς φωνές πού ἀφουγκραζόμαστε μιά ἠχώ ὅσων ἔχουν σήμερι σιγήσει; Οἱ γυναῖκες πού πολιορκούμε μὴ δέν ἔχουν ἀδελφές πού |694| δέν πρόλαβαν νά γνωρίσουν; Ἄν εἶναι ἔτσι, οἱ προγενέστερες γενεές ἔχουν ὀρίσει κρυφά νά συναντηθοῦν μὲ τὴ δική μας. Ἄν εἶναι ἔτσι, ἡ ἐποχή μας στὴ Γῆ ἦταν ἀναμενόμενη. Ἄν εἶναι ἔτσι, ἔχουμε προικισθεῖ ὅπως κάθε προηγούμενη γενιά μὲ μιά ἀσθενή μεσοσιανική δύναμη στὴν ὁποία τὸ παρελθόν ἐγείρει ἀξίωση. Δέν εἶναι εὐκόλο νά τὰ βγάλουμε πέρα μ' αὐτὴ τὴν ἀξίωση. Ὁ ἱστορικός ὑλιστής τὸ γνωρίζει καλά.

Γ'

Ὁ χρονικογράφος πού ἀφηγείται τὰ συμβάντα δίχως νά διακρίνει τὰ σημαντικά ἀπὸ τὰ ἀσήμαντα συμμορφώνεται μὲ τὴν ἀλήθεια, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτε ἀπ' ὅσα συνέβησαν κάποτε δέν πρέπει νά θεωρεῖται χαμένο γιὰ τὴν ἱστορία. Βέβαια μόνο στὴ λυτρωμένη ἀνθρωπότητα ἀνήκει πλήρως τὸ παρελθόν της. Πράγμα πού σημαίνει πῶς μόνον ἡ λυτρωμένη¹⁰ ἀνθρωπότητα μπορεῖ νά μνημονεύει τὸ παρελθόν της καθ' ὅλες τίς στιγμές του. Κάθε μιά ἀπὸ τίς βιωμένες στιγμές γίνεται μία citation à l'ordre du jour |εὐφημος μνηεῖα στὴν ἡμερήσια διάταξη| — καὶ ἡ ἡμέρα αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ Ἡμέρα τῆς Κρίσεως.

Δ'

Πρῶτον μὲν τρέφεσθε καὶ ἐνδύεσθε, ὅτι αὐτομάτως ὑμετέρα ἐστί ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἐγελοσ, 1807

Ἡ πάλη τῶν τάξεων, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι πάντοτε στραμμένος ὁποῖος ἱστορικός ἔχει μαθητεύσει στὸν Μάρξ, εἶναι ἕνας ἀγώνας γιὰ ἐκεῖνα τὰ χυδαῖα καὶ ὑλικά πράγματα χωρὶς τὰ ὁποία δέν ὑπάρχουν ἐξευγενισμένα καὶ πνευματικά. Ὡστόσο, τὰ τελευταῖα δέν ἐμφανίζονται στὴν ταξική πάλη ὡς ἡ λεία πού πηγάζει στὸν νικητὴ. Ζοῦν στὸν ἀγῶνα ὡς πίστη, ὡς θάρρος, ὡς χιοῦμορ, ὡς πανουργία, ὡς προσήλωσι, καὶ ἐνεργοῦν ἀναδρομικά. Δέν θά πάψουν νά ἀμφισβητοῦν ὀλοένα τὴν ὁποία δὴποτε νίκη πέτυχαν ὁποτεδήποτε οἱ κυρίαρχοι. Ὅπως ὀρισμένα ἀνθη στρέφονται πρὸς τὸν ἥλιο, ἔτσι καὶ αὐτὸ πού ὑπῆρξε ἐπιζητᾶ νά στραφεῖ, δυνάμει ἐνός κρυφοῦ ἠλιολτροπισμοῦ, πρὸς ἐκεῖνο τὸν ἥλιο πού ἀνατέλλει στὸν οὐρανὸ τῆς ἱστορίας. |695| Ὁ ἱστορικός ὑλιστὴς ὀφείλει νά εἶναι γνώστης αὐτῆς τῆς ἀφανέστερης ἀπ' ὅλες τίς ἀλλαγές.

Ε'

Ἡ ἀληθινή εἰκόνα τοῦ παρελθόντος εἶναι *φευγαλέα*. Τὸ παρελθόν μπορεῖ νά συλληφθεῖ μόνον ὡς μιά εἰκόνα ἡ ὁποία, τὴ στιγμή ἀκριβῶς πού μπορεῖ ν' ἀναγνωρισθεῖ, πετιέται ἀστραπιαία γιὰ νά μὴν ξανάρθει. «Ἡ ἀλήθεια δέν θά μᾶς ξεφύγει»

— αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Γκότφρητ Κέλλερ¹¹ ἐντοπίζει ἀκριβῶς τὸ σημεῖο στὴν ἱστορικιστική εἰκόνα γιὰ τὴν ἱστορία πού τέμνεται ἀπὸ τὸν ἱστορικό ὑλισμό. Γιατί μιά ἀνεπανάληπτη εἰκόνα τοῦ παρελθόντος κινδυνεύει νά χαθεῖ ὁποτεδήποτε τὸ παρὸν δέν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του ὡς στόχο τοῦ συγκεκριμένου παρελθόντος.¹²

ΣΤ'

Ἀρθρῶν ἱστορικά τὰ περασμένα δέν σημαίνει πῶς τὰ γνωρίζω «ὅπως ἀκριβῶς ὑπῆρξαν». Σημαίνει πῶς συλλαμβάνω ἀνάμνηση ἔτσι ὅπως πετιέται ἀστραπιαία τὴ στιγμή ἐνός κινδύνου.¹³ Γιὰ τὸν ἱστορικό ὑλισμό εἶναι σημαντικό ν' ἀποτυπώνει τὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος ἔτσι ὅπως τὴ δέχεται τὸ ἀπροετοίμαστο ἱστορικό ὑποκείμενο τῆς παραδόσης ὅσο καὶ τοὺς ἀποδέκτες της. Ἐνας καὶ ὁ αὐτὸς κίνδυνος σοθεῖ γιὰ τὰ δύο: νά γίνον ὄργανα τῆς ἀρχουσας τάξης. Σέ κάθε ἐποχὴ πρέπει νά ἀναλαμβάνεται ξανά ἡ προσπάθεια τοῦ νά ἀποσπασθεῖ ἡ παράδοσι ἀπὸ τὸν κομπορμισμὸ πού εἶναι ἔτοιμος νά τὴν κυριεύσει. Ὁ Μεσσίας δέν ἔρχεται ἄλλωστε μόνον ὡς ὁ Λυτρωτῆς ἔρχεται ὡς ὁ νικητὴς τοῦ Ἀντίχριστου. Τὸ χάρισμα ν' ἀναζωπυρῶνει στὰ περασμένα τὴ σπῆθα τῆς ἐλπίδας ἀνήκει μόνον σ' ἐκεῖνον τὸν ἱστοριογράφο πού ἔχει ἐμπειδῶσει ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ νεκροὶ δέν θά εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπὸ τὸν ἐχθρό, ἂν νικήσει. Καὶ τοῦτος ὁ ἐχθρὸς δέν ἔχει πάψει νά νικᾷ.

Ζ'

*Σκέψον τὸ σκοτάδι καὶ τὴν παγωνιά
Σέ τούτην τὴν κοιλάδα τῶν δακρύων*

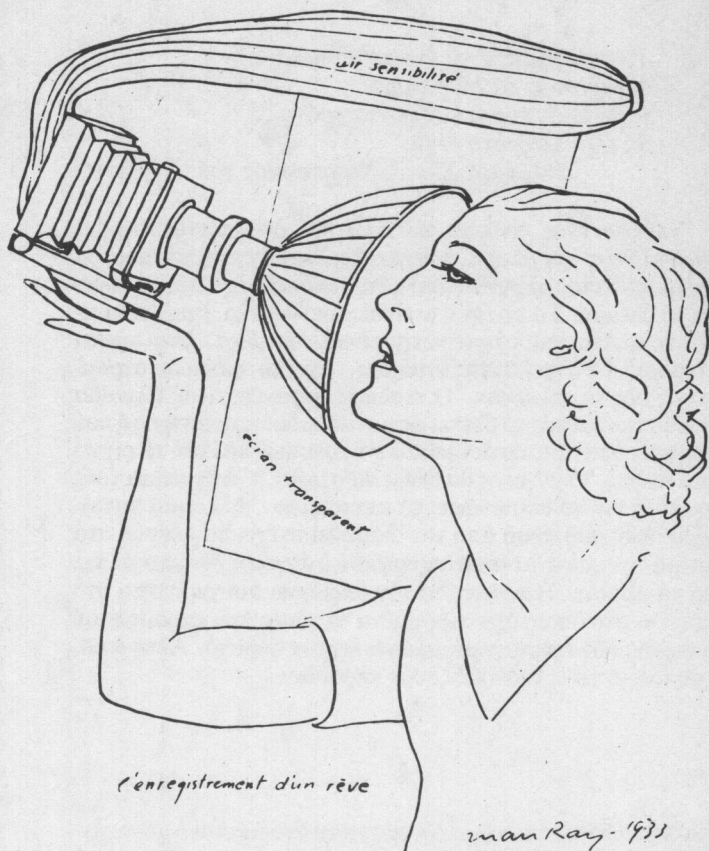
Μπρέχτ, Ἡ ὄπερα τῆς πεντάρας

|696| Ὁ Φυστέλ ντὲ Κουλάνζ¹⁴ συμβουλεύει τὸν ἱστορικό πού θέλει νά ξαναζήσει μιά περασμένη ἐποχὴ νά σθῆσει ἀπὸ τὸ μισολό του ὅσα γνωρίζει γιὰ τὴ μετέπειτα πορεία τῆς ἱστορίας. Δέν ὑπάρχει ἀριότερος χαρακτηρισμὸς τῆς συμπεριφορᾶς μὲ τὴν ὁποία ξέκοψε ὁ ἱστορικός ὑλισμὸς. Πρόκειται γιὰ συναισθηματικὴ ταύτιση.¹⁵ Καταγωγή της εἶναι ἡ χαύνωση τῆς καρδιάς, ἡ ἀκηδία (acedia), ἡ ὁποία δέν ἔχει τὸ κοινά γιὰ νά κυριεύσει τὴ γνήσια ἱστορική εἰκόνα πού πετιέται φευγαλέα. Οἱ μεσαιωνικοὶ θεολόγοι τὴ θεωροῦσαν αἰτία τῆς θλίψης.¹⁶ Ὁ Φλωμπέρ πού τὴν εἶχε γνωρίσει γράφει: *Peu de gens devineront combien il a fallu être triste pour ressusciter Carthage* (Λίγοι θά μαντέψουν πόση θλίψη χρειάσθηκε γιὰ ν' ἀναβιώσω τὴν Καρχηδόνα).¹⁷ Ἡ φύση αὐτῆς τῆς θλίψης εἶναι σαφέστερη ἂν ρωτήσουμε μὲ ποιὸν ἀκριβῶς ταυτίζεται συναισθηματικά ὁ ἱστοριογράφος πού ἀσπάζεται τὸν ἱστορικισμὸ. Ἡ ἀπάντησι εἶναι ἀναπόφευκτη: Μὲ τὸν νικητὴ. Οἱ ἐκάστοτε κυρίαρχοι εἶναι δὲ κληρονόμοι ὅσων ὑπῆρξαν νικητῆς. Κατὰ συνέπεια ἡ συναισθηματικὴ ταύτιση μὲ τὸν νικητὴ ὀφελεῖ πάντα τοὺς ἐκάστοτε κυρίαρχους. Αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ τὸν ἱστορικό ὑλιστὴ. Ὅποιος ἔχει ἀναδειχθεῖ νικητῆς μέχρι σήμερα συμμετέχει στὴν πομπὴ τοῦ θριάμβου τῶν σημερινῶν κυρίαρχων πού παρελαύνουν πάνω ἀπ' ὅσους κείνται σήμερα συντετριμμένοι. Ὅπως σνηθίζονται πάντα, τὰ λάφυρα ἀκόλουθοῦν τὸν θρίαμβο. Χαρακτηρίζονται ὡς πολιτιστικοὶ θησαυροί. Ὁ ἱστορικός ὑλιστὴς τοὺς ἐξετάζει ἀποστασιοποιημένα. Γιατί δέν μπορεῖ ν' ἀναλογίζεται χωρὶς φρίκη τὴν καταγωγὴ ὀλων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτιστικῶν θησαυρῶν πού ἔχει μπροστά του. Δέν ὀφείλουν τὴν

υπαρξή τους μόνο στον κόπο των μεγαλοφυϊών που τους δημιούργησαν αλλά και στον ανώνυμο μόχθο των συγχρόνων τους. Δέν μαρτυρούν ποτέ επιτεύγματα πολιτισμού χωρίς συγχρόνως να μαρτυρούν βαρβαρότητα. Όπως αυτοί δέν είναι άμοιροι βαρβαρότητας, έτσι δέν είναι άμοιρη και ή διαδικασία τής παράδοσης μέ τήν όποία μεταβιβάσθηκαν από τόν έναν στον άλλο. Ό ιστορικός ύλιστής αποστασιοποιείται λοιπόν [697] όσο τό δυνατόν από αυτήν. Θεωρεί έργο του να ξυστριζέ τήν ιστορία ανάτρηχα.¹⁸

Η'

Η παράδοση των καταπιεσμένων μās διδάσκει πώς ή «κατάσταση έκτάκτου ανάγκης» που ζούμε είναι ό κανόνας. Πρέπει ν' αποκτήσουμε μία αντίστοιχη έννοια ιστορίας. Τότε θα δούμε ότι έργο μας είναι να προκαλέσουμε τήν πραγματική κατάσταση έκτάκτου ανάγκης και αυτό θα δελτιώσει τή θέση μας στον άγώνα ενάντια στον φασισμό. Εύνοεί σημαντικά τόν φασισμό τό γεγονός ότι οι αντίπαλοί του επαγγέλλονται έναντιόν του τήν πρόοδο ως ιστορικό ρυθμιστικό κανόνα. — Η κατάπληξη ότι τά πράγματα που δίνουμε είναι «άκόμη» δυνατόν τόν είκοστό αιώνα δέν συνιστά φιλοσοφική στάση.¹⁹ Δέν αποτελεί άφετηρία μιās γνώσης, έκτός αν πρόκειται για τή γνώση πώς δέν εύσταθεί ή παράσταση τής ιστορίας που τή γεννά.

1. Hama Arendt, «Είσαγωγή στον W. Benjamin», *Illuminations*, Schocken Books, Νέα Υόρκη 1969, σ. 11.

2. *Schriften*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1955, 2 τ. *Brieve*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1966, 2 τ.

3. *Ο.π.*, σ. 3-4.

4. Βλ. τά μεταφρασμένα: *Δοκίμια για τόν Μπρέχτ*, «Πύλη», Αθήνα 1972, 1977, *Σάρλ Μπωντλαίρ*, Ένας λυρικός στην άκμή του καταλιτισμού, «Αλεξάνδρεια», Αθήνα 1994 και τίς μελέτες που γινόν μεταφρασθεί μαζί μέ τό κείμενο που παρουσιάζουμε παρακάτω (σε νέα μετάφραση): *Θέσεις για τή φιλοσοφία τής ιστορίας*, *Ο σουρεαλισμός*, *Γιά τήν εικόνα του Προύστ*, «Ουτοπία», Αθήνα 1983.

5. Βλ. Γ.Φ., «Κατάφαση και έγνοια», *Πολίτης δεκαπενθήμερος*, τχ. 12, 1995.

6. B. Brecht, *Arbeitsjournal*, Α' τόμος 1938-1942, Φραγκφούρτη 1973, σ. 294' παρατίθεται στο *Gesammelte Schriften*, Band I.2, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1974, σ. 1228.

7. Walter Benjamin, «Über den Begriff der Geschichte», *Gesammelte Schriften*, Band I.2, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1974, σ. 691-704. Κείμενο άρχικά δημοσιευμένο μέ τόν τίτλο: «Θέσεις για τήν φιλοσοφία τής ιστορίας». Η σελιδοποίηση αναφέρεται στην μετάφραση εντός άγκυλών. — Μία μετάφρασή του κειμένου υπάρχει ήδη στα έλληνικά από τόν Μηνά Παράσχη. Έχει κυκλοφορήσει τό 1983 από τίς εκδόσεις «Ουτοπία» μέ τόν τίτλο B. Μπ., *Θέσεις για τή φιλοσοφία τής ιστορίας*, *Ο σουρεαλισμός*, *Γιά τήν εικόνα του Προύστ*. Σέ πολλά σημεία διαφωνούμε μέ τίς λύσεις που προτείνει. Περιέχει και έλάχιστα λάθη.

8. Rudolf Hermann Lotze (1817-1889), προσπάθησε να συμβιβάσει τίς αιτιοκρατικές θετικές έπιστήμες μέ τόν τελεολογικό ιδεαλισμό ιδρυτής τής ψυχοφυσιολογίας.

9. Reflexion.

10. Η μερική μετάφραση του ίδιου του Μπ. στα γαλλικά (*Gesammelte Schriften*, ό.π. Band I.3, σ. 1260-1266) λέει εδώ: rétablie, «άποκατεστημένη» (σ. 1261).

11. Gottfried Keller (1819-1890), Έλβετός ποιητής και λογοτέχνης φούερμπαχικής έμπνεύσεως που σημαδεύει τή μετάβαση από τόν ρομαντισμό στον ρεαλισμό.

l'enregistrement d'un rêve

man Ray - 1933

12. als in ihm gemeint, «ως έννοημένο σ' αυτήν την εικόνα».

13. Η γαλλική μετάφραση είναι σαφέστερη (σ. 1262): Έργο του ιστορικού κατά τόν Ράνκε [Leopold von Ranke, 1795-1886, κύριος αντίπρόσωπος του ιστορισμού] είναι «να περιγράφει τό παρελθόν όπως υπήρξε». Αυτός ό όρισμός είναι έντελώς πλασματικός. Η γνώση του παρελθόντος μοιάζει μάλλον μέ τήν πράξη διά τής όποίας επανέρχεται σ' έναν άνθρωπο τή στιγμή ενός ξαφνικού κινδύνου μιά ανάμνηση που τόν σώζει.

14. Fustel de Coulanges (Numa Denis, 1830-1889), Γάλλος ιστορικός που υποστήριζε πώς ή ιστορία μπορεί να συγκροτηθεί ως έπιστήμη, *La cité antique*, 1864.

15. Einfühlung, «έμπάθεια», Γαλλική μετάφραση (ό.π.): *une identification affective (Einfühlung)*.

16. Προσθήκη γαλλικής μετάφρασης (ό.π.): οι όποιοι τήν πραγματεύθηκαν ως ένα από τά επτά θανάσιμα άμαρτήματα.

17. Έννοει στην *Salammbô* (1862).

18. die Geschichte gegen den Strich zu büirsten' δηλ. να μη διατρέχει τήν ιστορία ακολουθώντας τήν πεπατημένη.

19. Κατάπληξη, «θανμάζειν»: Staunen. Ό Μπ. αναφέρεται στον τόπο τής αρχαίας φιλοσοφίας σύμφωνα μέ τόν όποιο τό «θανμάζειν» (δηλ. ή έκπληξη, ή άπορία μέ τή σημερινή σημασία τής λέξης) είναι ή άφετηρία τής φιλοσοφικής γνώσης.

20. Gerhard Scholem, *Grub vom Angelus*.

21. Bestimmung.

Τό φτερό μου είναι έτοιμο νά πετάξει
 εύχαρίστως θά επέστρεφα
 γιατί κι άν έμενα γιά ζώντα χρόνο
 θά είχα ελάχιστη τύχη.

Γκέρχαρτ Σόλεμ, Χαιρετισμός του 'Αγγέλου²⁰

Υπάρχει ένας πίνακας του Κλέε πού ονομάζεται Angelus Novus (Νέος Άγγελος). Άπεικονίζει έναν άγγελο πού μοιάζει έτοιμος ν' άπομακρυνθει από κάτι στό όποιο έχει προσηλωμένο τό βλέμμα. Τά μάτια του είναι γουρλωμένα, έχει μείνει μέ τό στόμα ανοιχτό, τά φτερά του είναι άπλωμένα. Έτσι πρέπει νά μοιάζει ό άγγελος τής ιστορίας. Έχει τό πρόσωπο στραμμένο προς τό παρελθόν. "Ο, τι σέμας εμφανίζεται ως άλυσίδα συμβάντων αυτός τό βλέπει ως μία μοναδική καταστροφή πού σωρεύει άκατάπαντα έρειπία επί έρειπίων και του τά ρίχνει στά πόδια. 'Ο άγγελος θά ήθελε νά σταθει, ν' αναστήσει τούς νεκρούς και νά επανένώσει τά συντρίμια. Άλλά μία καταιγίδα [698] πού φυσά από τόν Παράδεισο έχει παγιδευτεί στά φτερά του και είναι τόσο ισχυρή πού ό άγγελος δέν μπορεί πιά νά τά κλείσει. Η καταιγίδα τόν σπρώχνει άσυγκράτητα στό μέλλον, στό όποιο έχει στραμμένα τά νώτα, ενώ μπροστά του ό σωρός τών έρειπίων μεγαλώνει ως τόν ουρανό. Αυτή ή καταιγίδα είναι ό,τι ονομάζουμε «πρόοδο».

I'

Σκοπός τών θεμάτων διαλογισμού πού ύποδείκνυε ό μοναστικός κανόνας στους μοναχούς ήταν νά τούς άποστρέφουν από τά εγκόσμια. Τό σκεπτικό πού άκολουθώ εδώ έχει παρόμοια άφορμή.²¹ Τή στιγμή πού οί πολιτικοί στους όποιους οί έχθροί του φασισμού είχαν έναποθέσει τίσ έλπίδες τους έχουν ύποταγει και θαθαίνουν τήν ήττα τους προδίδοντας τόν ίδιο τους τό σκοπό,²² τό παρόν σκεπτικό άποβλέπει στόν άπεγκλωβισμό του πολίτη κοσμικού από τά δίχτυα στά όποια τόν έχουν τυλίξει εκείνοι. Παρατηρώ άρχικά πώς ή άγύριστη πίστη αυτών τών πολιτικών στην πρόοδο, ή έμπιστοσύνη τους στη «μαζική διάση» τους και τέλος ή δουλική ένταξή τους σ' έναν άνεξέλεγκτο μηχανισμό ύπηρεξαν τρεις όψεις του ίδιου του πράγματος.²³ Προσπαθώ νά δώσω μία αίσθηση του πόσο άκριδιά πρέπει νά πληρώσει ή τρέχουσα σκέψη μία παράσταση τής ιστορίας πού άποφεύγει κάθε συννεοχή μέ τήν παράσταση στην όποια έξακολουθούν νά είναι προσκολλημένοι αυτοί οί πολιτικοί.

IA'

Ό κομοφορισμός ήταν έγκατεστημένος στη σοσιαλδημοκρατία από τήν άρχή και δέν φωλιάζει μόνο στην πολιτική τακτική της αλλά και στίς οικονομικές άντιλήψεις της.²⁴ Άποτελεί μία από τίσ αιτίες τής κατοπινης της κατάρρευσης. Τίποτε δέν έχει διαφθείρει τόν Γερμανό εργάτη τόσο πολύ όσο ή δοξασία ενός αυτός άκολουθει τό ρεύμα. Νόμιζε πώς άκολουθει τή ροή ενός ποταμού πού ή κλίση του είναι ή τεχνολογική²⁵ άνάπτυξη. Άπό εκεί δέν έμενε παρά ένα βήμα μέχρι τήν ψευδαίσθηση πώς όταν δουλεύει κανείς στό εργοστάσιο προσφέρει μία πολιτική ύπηρεσία επειδή αυτή ή δουλειά είναι ένταγμένη στό συ-

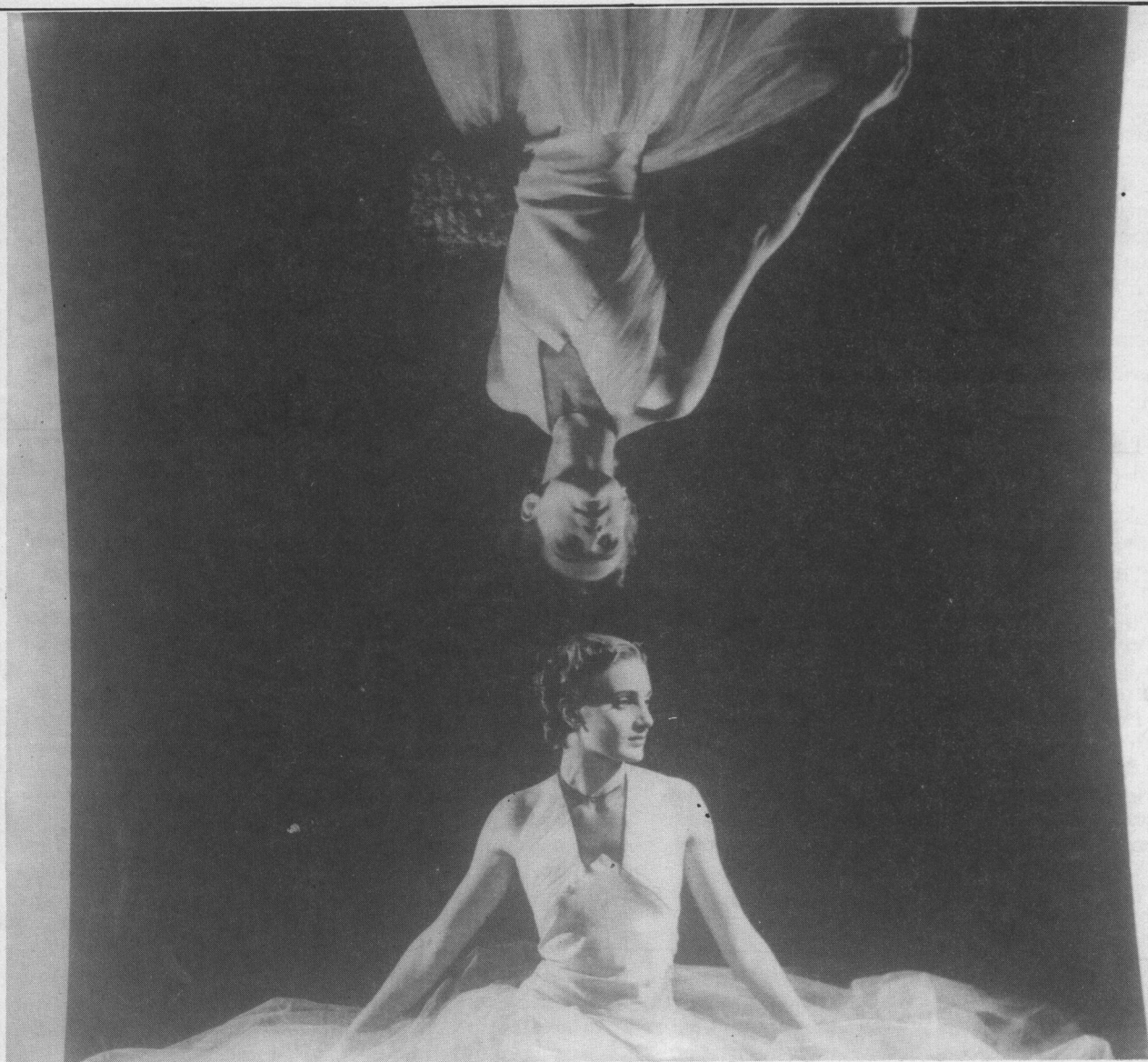
μό τής τεχνολογικής προόδου. [699] Στούς Γερμανούς εργάτες ή παλαιά προτεσταντική ήθική τής εργασίας αναστήθηκε πανηγυρικά υπό έκκοσμηκευμένο σχήμα. Τό Πρόγραμμα τής Γκότα φέρει ήδη ίχνη τής σχετικής σύγχυσης. 'Ορίζει τήν εργασία ως «τήν πηγή κάθε πλούτου και κάθε πολιτισμού». 'Ο Μάρξ μυρίσθηκε τό κακό και άντέτεινε πώς ό άνθρωπος πού δέν διαθέτει καμία άλλη ιδιοκτησία εκτός από τήν εργατική του δύναμη «είναι άναγκαστικά ό δούλος τών άλλων ανθρώπων πού έκαμαν τούς έαυτούς τους ιδιοκτήτες». Μολαταυτα ή σύγχυση συνέχισε νά διαδίδεται και λίγο άργότερα ό Γιόζεφ Ντήτσγκεν²⁶ διακήρυσε: «Η εργασία είναι ό Σωτήρας τής νεότερης εποχής... Η... δελτίωση τής εργασίας... συνιστά τόν πλούτο πού είναι τώρα ικανός νά εκπληρώσει ό,τι δέν κατόρθωσε προηγουμένως κανένας Λυτρωτής». Αυτή ή χυδαία μαρξιστική άντίληψη²⁷ του τί είναι ή εργασία παραβλέπει τό έρώτημα του πώς τό προϊόν τους ώφελεί τούς εργάτες όσο δέν μπορούν νά τό έχουν στή διάθεσή τους. Θέλει νά βλέπει²⁸ μόνο τίσ προόδους στην κυριαρχία τής φύσης και όχι τίσ όπισθοδρομήσεις τής κοινωνίας. Έμφανίζει ήδη τά τεχνοκρατικά γνωρίσματα πού άπαντώνται άργότερα στόν φασισμό. Άνάμεσα τους δρίσκεται μία έννοια φύσης πού άπομακρύνεται μέ δυσοίωνο τρόπο από εκείνη τών σοσιαλιστικών ουτοπιών πριν από τήν επανάσταση του 1848. 'Οπως γίνεται πλέον κατανοητή, ή εργασία ίσοδυναμεί μέ τήν εκμετάλλευση τής φύσης πού άντιδιαστέλλεται μέ άφελή αυταρέσκεια προς τήν εκμετάλλευση του προλεταριάτου. Σέ σύγκριση μ' αυτήν τή θετικιστική άντίληψη οί φαντασιώσεις ενός Φουριέ, πού έδωσαν πολλές άφορμές χλευασμού του, άποδεικνύονται άπροσδόκητα σώφρονες. Σύμφωνα μέ τόν Φουριέ, άποτέλεσμα τής καλά οργανωμένης συνεταιριστικής εργασίας θά είναι ό,τι τέσσερα παραγάγια θά φτάσουν νά φωτίσουν τή γήινη νύχτα, ό,τι οί πάγοι θά ύποχωρήσουν από τούς πόλους, ό,τι τό θαλασσινό νερό θά πάψει νά είναι άλμυρό και ό,τι τά άγρια θηρία θά τεθούν στην ύπηρεσία του ανθρώπου. 'Ολ' αυτά εικονίζουν μία εργασία ή όποια όχι μόνο δέν εκμεταλλεύεται τή φύση αλλά είναι άντίθετα ικανή νά τής εκμαιεύει τά πλάσματα πού κοιμούνται στα σπλάχνα της ως δυνατότητες. Έκείνη ή φύση ή όποια «ύπάγχει δωρεάν», σύμφωνα μέ μία έκφραση του Ντήτσγκεν, άποτελεί συμπλήρωμα τής διεφθαρμένης έννοιας τής εργασίας.

IB'

[700] Χρειαζόμαστε τήν ιστορική γνώση, ή χρειαζόμαστε όμως άλλιώςίκα άπ' ό,τι τή χρειάζεται ό καλομαθημένος άργόσχολος μέσα στόν κήπο τής γνώσης.

Νίτσε, Περί τών επιβλαθών και τών έπωφελών επιπτώσεων τής ιστορίας στη ζωή²⁹

Υποκείμενο³⁰ τής ιστορικής γνώσης είναι ή ίδια ή αγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη. Στόν Μάρξ εμφανίζεται ως ή τελευταία ύποδουλωμένη, ως ή εκδικήτρια τάξη, πού ολοκληρώνει τό έργο τής άπελευθέρωσης στό όνομα τών γενεών πού ήττήθηκαν. Αυτή ή συνείδηση πού κυριαρχήσε πάλι γιά λίγο στόν Σπάρτακο ήταν πάντα άποκρουστική γιά τή σοσιαλδημοκρατία. Μέσα σέ τρεις δεκαετίες ή σοσιαλδημοκρατία κατόρθωσε νά σθήσει σχεδόν τό όνομα ενός Μπλαγκί, πού τό άκουσμά του συνέγευε τόν περασμένο αιώνα. Προτιμούσε νά άναθέτει στην εργατική τάξη τό ρόλο λυτρωτή τών έπερχόμενων γενε-

ων. Έτσι απονεύρωνε τις μεγαλύτερες δυνάμεις της. Με αυτή τη διαπαιδαγώγηση ή τάξη ξέμαθε τόσο τό να μισεί όσο και να θυδιάζεται. Γιατί και τα δύο τροφοδοτούνται από την εικόνα των σκλαβωμένων προγόνων, όχι από τό ιδεώδες των απελευθερωμένων έγγονών.

ΙΓ'

Όμως κάθε μέρα ή υπόθεσή μας γίνεται καθαρότερη και ό λαός κάθε μέρα έξυπνότερος.

Γιόζεφ Ντήτσγκεν.

Σοσιαλδημοκρατική Φιλοσοφία

Η έννοια προόδου πού καθόριζε τή θεωρία και ακόμη περισσότερο τή πράξη τής σοσιαλδημοκρατίας δέν έμνε πιστή στην πραγματικότητα αλλά ένείχε μία δογματική αξίωση. Όπως είκονιζόταν στά μυαλά των σοσιαλδημοκρατών ή πρόοδος ήταν, πρώτον, πρόοδος τής ίδιας τής ανθρωπότητας (όχι μόνο των δεξιοτήτων και γνώσεών της). Δεύτερον, ήταν μία πρόοδος χωρίς δυνατή κατάληξη³¹ (πράγμα πού αντιστοιχοῦσε σε

23. *Η γαλλική μεταφραση είναι σαφέστερη* (σ. 1263-1264): Έγω εκζινώ από τήν πεποίθηση ότι τά θεμελιώδη κακώς κείμενα (vices) τής άριστερης πολιτικής είναι αλληλένδετα. Από αυτά τά κακώς κείμενα καταγγέλλω κυρίως τρία: τήν τυφλή πίστη στην πρόοδο· μία τυφλή πίστη στη δύναμη, τήν όρθότητα και τήν ταχύτητα των αντιδράσεων πού σχηματίζονται στις μάζες· μία τυφλή πίστη στο κόμμα.

24. Vorstellungen.

25. technische.

26. Josef Dietzgen (1828-1888), σοσιαλδημοκράτης φιλόσοφος πού ανέπτυξε παράλληλα και ανεξάρτητα μέ τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς μία γνωσιοθεωρία συγγενική τού διαλεκτικού υλισμού.

27. Begriff.

28. wahr haben.

29. Nietzsche, *Vom Nutzen and Nachteile der Historie für das Leben*, [1874/ Μτφ. Ν. Σκουτεροπούλου, *Ιστορία και ζωή*. «Γνώση», Αθήνα 1993, σ. 13.

30. *Γαλλική μετάφραση* (σ. 1264): l'artisan = ό πρωτεργάτης.

31. unabschließbarer, «μή αποπερατώσιμη».

μιά ικανότητα τής ανθρωπότητας νά τελειοποιείται ἐπ' ἄπειρον). Τρίτον, θεωροῦνταν ἀκαταμάχητη³² (πρόοδος πού ἀκολουθεῖ αὐτομάτως εὐθεία ἢ σπειροειδή τροχιά). Καθένα ἀπό αὐτά τὰ κατηγορήματα εἶναι ἀμφισβητήσιμο καί ἐπιδέχεται καθένα κριτική. Ὡστόσο, |701| ὅταν ἔχουν ἐξαντληθεῖ ὅλα τὰ περιθώρια, ἡ κριτική εἶναι ἀναγκασμένη νά διαπεράσει αὐτά τὰ κατηγορήματα καί νά ἐστιάζει στό ἐπίκαιρο στοιχεῖο τους. Ἡ παράσταση τής προόδου τοῦ ἀνθρώπινου γένους στήν ἱστορία δέν ὑπάρχει χωρίς τήν παράσταση μιᾶς πορείας τής ἱστορίας μέσα σ' ἕναν ὁμοιογενή καί κενό χρόνο. Ἡ κριτική τής παράστασης αὐτῆς τής πορείας πρέπει νά ἀποτελέσει τή βάση γιά τήν κριτική τής παράστασης τής προόδου ἐν γένει.

ΙΑ'

Σκοπός ἢ καταγωγή.

Κάρλ Κράους, *Ρήσεις σέ στίχους* Α³³

Ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μιᾶς κατασκευῆς τής ὁποίας τόπος δέν εἶναι ὁ ὁμοιογενής καί κενός χρόνος ἀλλά ὁ χρόνος πού πληροῦται ἀπό τωρινό χρόνο.³⁴ Ἔτσι ἡ ἀρχαία Ρώμη ὑπῆρξε γιά τόν Ροβεσπιέρο ἕνα παρελθόν γεμάτο τωρινό χρόνο πού ὁ ἴδιος ἀπέσπασε ἀπό τό ἱστορικό συνεχές. Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση κατανοοῦσε τόν ἑαυτό της ὡς μία Ρώμη πού ξανάβη. Ἐπανάφερε τήν ἀρχαία Ρώμη ὅπως ἀκριβῶς ἡ μόδα |τό ρετρό| ἐπαναφέρει ἐνδυμασίες τοῦ παρελθόντος. Ἡ μόδα μυρίζεται τό ἐπίκαιρο ὁσοδήποτε βαθιά κι ἂν σαλεύει στίς συστάδες τοῦ ἄλλοτε. Εἶναι ἕνα ἄλμα τίγρης πρὸς τό παρελθόν. Αὐτό τό ἄλμα, ὡστόσο, πραγματοποιεῖται σέ μίαν ἀρένα πού τελεῖ ὑπό τίς διαταγές τής ἀρχουσας τάξης. Τό ἴδιο ἄλμα κάτω ἀπό τόν ἀνοιχτό οὐρανό τής ἱστορίας εἶναι τό διαλεκτικό ἄλμα, δηλαδή τό πῶς ὁ Μάρξ καταλάβαινε τήν ἐπανάσταση.

ΙΒ'

Ἡ συνείδηση ὅτι διαρρηγνύουν τό ἱστορικό συνεχές προσιδιάζει στίς ἐπαναστατικές τάξεις τή στιγμή τής δράσης τους. Ἡ Μεγάλη Ἐπανάσταση εἰσήγαγε ἕνα νέο ἡμερολόγιο. Ἡ ἡμέρα θέσπισης ἑνός ἡμερολογίου εἶναι ἕνα εἶδος ἱστορικής βραχυγραφίας.³⁵ Καί κατά βάθος εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡμέρα πού ἐπανερχεται ὀλοένα μέ τή μορφή τῶν ἀργιῶν³⁶ ἡμερῶν ἐνθύμησης.³⁷ Τά ἡμερολόγια δέν μετροῦν λοιπόν τό χρόνο |702| ὅπως τά ρολόγια. Συνιστοῦν μνημεῖα μιᾶς ἱστορικής συνείδησης τής ὁποίας οὔτε τό παραμικρό ἴχνος δέν φαίνεται νά ὑπάρχει πιά στήν Εὐρώπη τά τελευταῖα ἑκατό χρόνια. Ἐνα ἐπεισόδιο τής Ἐπανάστασης τοῦ 1830 τιμοῦσε ἀκόμη αὐτή τή συνείδηση. Ὄταν ἔπεσε τό βράδυ τής πρώτης ἡμέρας ὁδομαχιῶν πυροβολήθηκαν τά ρολόγια τῶν καμπαναριῶν³⁸ σέ πολλά σημεία τοῦ Παρισιοῦ, ταυτόχρονα καί χωρίς συνεννόηση. Ἐνας αὐτόπτης μάρτυρας, πού ἴσως χρωστοῦσε τίς μαντικές του ικανότητες στήν ὁμοιοκαταληξία, ἔγραψε τότε:

*Qui le croirait! on dit qu' irrités contre l'heure,
De nouveaux Josués, au pied de chaque tour,
Tiraient sur les cadrans pour arreter le jour.
(Ποιός θά τό πιστεῦε! Λένε πῶς βάζοντάς τα μέ τήν ὥρα,
Ἐνας νέος Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ³⁹ κάτω ἀπό κάθε*

καμπαναριό

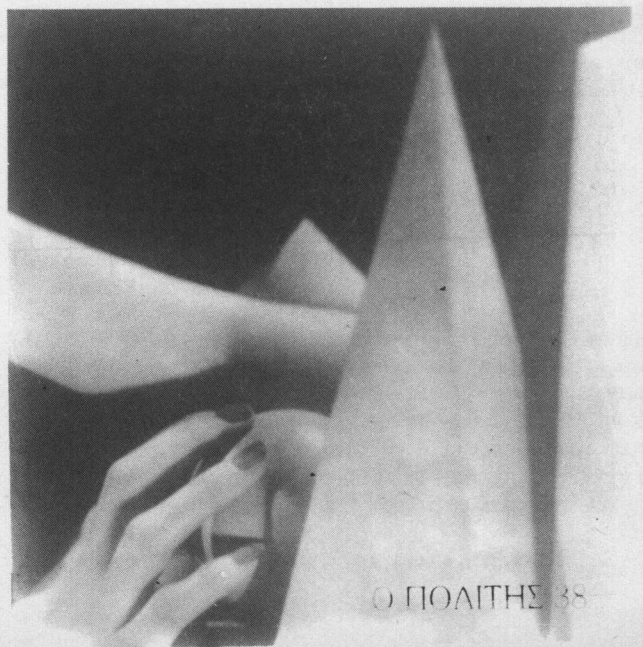
Πυροβολοῦσε τά ρολόγια γιά νά σταματήσει τήν ἡμέρα)

ΙΣΤ'

Στόν ἱστορικό ὕλιστή εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἔννοια ἑνός παρόντος πού δέν ἀποτελεῖ μετάβαση ἀλλά ὅπου ὁ χρόνος σταματᾷ καί μένει ἀκίνητος. Γιατί αὐτή ἡ ἔννοια ὀρίζει ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό παρόν ὅπου ὁ ἱστορικός ὕλιστής γράφει ἱστορία γιά λογαριασμό του.⁴⁰ Ὁ ἱστορισμός παρουσιάζει τήν «αἰώνια» εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ὁ δέ ἱστορικός ὕλιστής μία δοκιμασμένη ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος πού ἀκίνητοποιεῖται ὡς μοναδική. Ἀφήνει σέ ἄλλους τό προνόμιο νά ἀπομυζηθοῦν στό μπουρδέλο τοῦ ἱστορισμοῦ μέ τήν πόρνη πού ὀνομάζεται «Μιά φορά κι ἕναν καιρό». Παραμένει κύριος τῶν δυνάμεων του: ἐπαρκῶς ἄντρας γιά νά διαρρήξει τό συνεχές τής ἱστορίας.

ΙΖ'

Ὁ ἱστορισμός νομίμως κορυφώνεται στήν οἰκουμενική ἱστορία.⁴¹ Ἡ ὕλιστική ἱστοριογραφία διακρίνεται μεθοδολογικά ἀπό τήν τελευταία ἴσως σαφέστερα παρά ἀπό ὅποιανδήποτε ἄλλη. Ἡ οἰκουμενική ἱστορία δέν ἔχει καμία θεωρητική σπονδύλωση. Ἡ μέθοδός της εἶναι ἀθροιστική: Ἐπιστρατεύει τό πλῆθος τῶν γεγονότων, γιά νά γεμίσει τόν ὁμοιογενή καί κενό χρόνο. Ἀντίθετα ἡ ὕλιστική ἱστοριογραφία στηρίζεται σέ μία κατασκευαστική ἀρχή. Ἡ νόση δέν εἶναι μόνον ἡ κίνηση τῶν σκέψεων ἀλλά καί ἡ ἀκίνητοποίησή τους. Ὄταν ἡ σκέψη σταματᾷ ξαφνικά σέ |703| μιά συγκυρία⁴² κορεσμένη μέ ἐντάσεις τής προξενεῖ ἕνα τράνταγμα μέ ἀποτέλεσμα |ἡ τελευταία| νά ἀποκρυσταλλώνεται σέ μονάδα.⁴³ Ὁ ἱστορικός ὕλιστής προσεγγίζει ἕνα ἱστορικό ἀντικείμενο μόνο καί μόνο ὅταν αὐτό τοῦ ἐμφανίζεται ὡς μονάδα.⁴⁴ Διαβάζει αὐτή τή δομή ὡς τό σημείο μιᾶς μεσσιανικής ἀκίνητοποίησης τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι,⁴⁵ μ' ἄλλα λόγια μιᾶς ἐπαναστατικῆς εὐκαιρίας στόν ἀγῶνα ὑπέρ τοῦ καταπιεσμένου παρελθόντος. Τήν ἐκμεταλλεύεται γιά ν' ἀποσπάσει μιά ὀρισμένη ἐποχή ἀπό τό συνεχές τής ἱστορίας' ἀποσπᾷ μιά συγκεκριμένη ζωή ἀπό μιά ἐποχή ἢ ἕνα συγκεκριμένο ἔργο ἀπό τό ἔργο μιᾶς ζωῆς. Τό κέρδος ἀπό τή μέθοδό του εἶναι ὅτι τό ἔργο μιᾶς ζωῆς διατηρεῖται καί «αἰρεται»⁴⁶ μέσα στό ἔργο, ἡ ἐποχή μέσα στό ἔργο μιᾶς ζωῆς καί ἡ συνολική ἱστορική πορεία μέσα σέ μιά ἐποχή. Ὁ θρηπτικός καρπός αὐτοῦ πού ἔχει ἐννοηθεῖ ἱστορικά περιέχει τό χρόνο στό ἐσωτερικό του ὡς πολῦτιμο ἀλλά ἀγεί στο σπόρο.⁴⁷

ΙΗ'

«Σε σχέση με την ιστορία της οργανικής ζωής στη Γη, λέει ένας σύγχρονος βιολόγος, οι άθλιες πέντε χιλιετίες του Homo sapiens συνιστούν κάτι σαν δύο δευτερόλεπτα στο τέλος μιας είκοσι-τετράωρης ημέρας. Σ' αυτή την κλίμακα, η ιστορία της πολιτισμένης ανθρωπότητας θά καταλάμβανε ένα πέμπτο του τελευταίου δευτερολέπτου της τελευταίας ώρας». Ο τωρινός χρόνος ό όποιος, ως πρότυπο του μεσσιανικού χρόνου, συγκεφαλαιώνει την ιστορία όλόκληρης της ανθρωπότητας σε μία πελώρια έπιτομή, συμπίπτει ακριβώς με ό,τι αντιπροσωπεύει η ιστορία της ανθρωπότητας μέσα στο σύμπαν.

[ΠΡΟΣΘΗΚΗ]

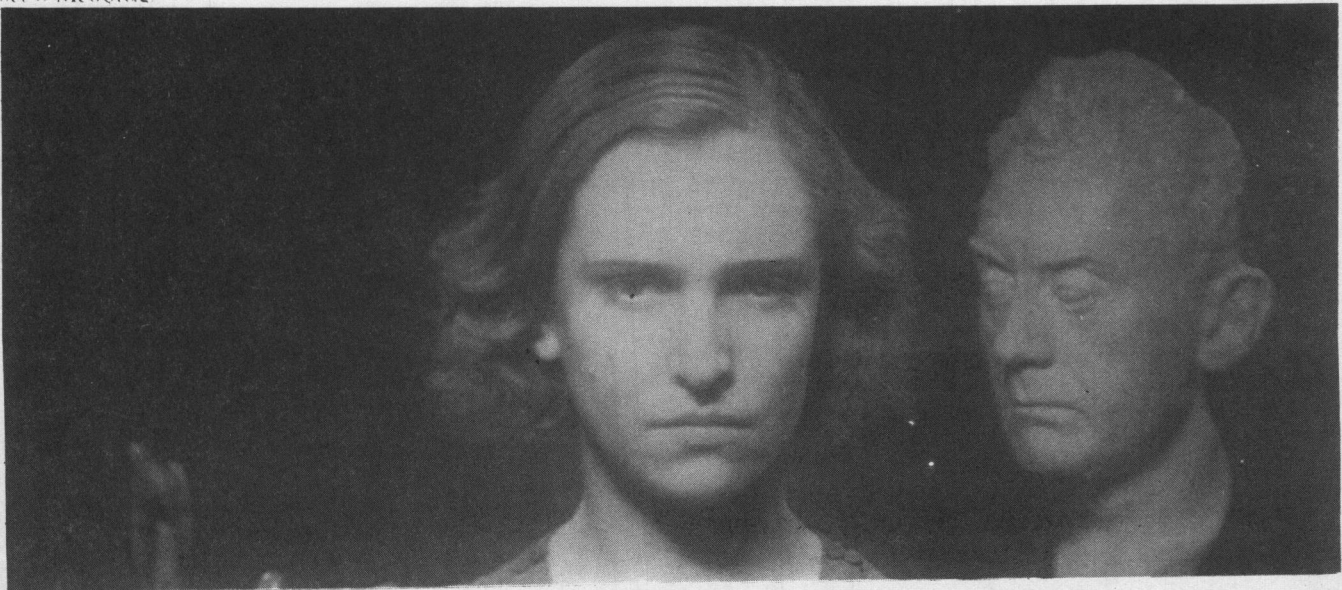
A

[704] Ο ιστορικισμός αρχείται στο να συνδέει αιτιακά διάφορες στιγμές της ιστορίας. Άλλά καμία κατάσταση πραγμάτων δεν είναι ιστορική μόνο και μόνον επειδή είναι αίτια. Γίνεται ιστορική «μετά θάνατον» εξαιτίας συμβάντων που μπορεί να απέχουν χιλιάδες χρόνια απ' αυτήν. Ο ιστορικός που έκκινεί από αυτή την άφετηρία πάυει ν' άραδιάζει τη σειρά των συμβάντων σαν κόμπους σε κομποσχοίνι. Συλλαμβάνει τη συγκυρία που σχηματίζει ή δική του εποχή με μία έντελώς συγκριμένη άλλη προγενέστερη. Έτσι θεμελιώνει μίαν έννοια παρόντος ως του «τωρινού χρόνου» όπου υπάρχουν διάσπαρτα θραύσματα μεσσιανικού χρόνου.

B'

Οί μάντες που ρωτούσαν τό χρόνο τί έγκυμονεί δεν είχαν μία έμπειρία του ως όμοιογενούς ούτε ως κενού. Όποιος κρατά αυτά κατά νου ίσως αποκτήσει μία ιδέα του πώς έχουμε έμπειρία του παρελθόντος χρόνου κατά την ένθύμηση:⁴⁸ ακριβώς έτσι. Ός γνωστόν άπαγορευόταν στους Έβραίους νά διερευνούν τό μέλλον. Όστόσο ό νόμος⁴⁹ και ή προσευχή τους μνούσαν στην ένθύμηση. Γεγονός πού, για τους Έβραίους, άπομάγευε τό μέλλον, πού δυναστεύει όσους άναζητούν από τους μάντες φώτιση. Όμως τούτο δεν μετέτρεψε τό μέλλον σε όμοιογενή και κενό χρόνο για τους Έβραίους. Γιατί μέσα του ή κάθε στιγμή ήταν ή στενή πύλη από την όποία μπορούσε νά διέλθει ό Μεσσίας

32. unaufhaltsamer, «μή ανακόψιμη».
33. Karl Kraus, *Worte in Versen I*. Ο Κ.Κ. (1874-1936) υπήρξε πολιτικά ένταγμένος και ειρηνιστής Αυστριακός λογοτέχνης.
34. Jetztzeit.
35. [Zeitraffer], ταινία σε γρήγορη κίνηση. *Η γαλλική μετάφραση προσθέτει: ένσωματώνει τόν προγενέστερο χρόνο*.
36. Feiertage' γαλλ.: jours fériés.
37. Eingedenken, συνείδηση, συνειδητή μνήμη
38. Turmuhren.
39. Βλ. *Παλαιά Διαθήκη, Ίησοϋς*, 10, 12-13.
40. in der er für seine Person Geschichte schreibt
41. Universalgeschichte.
42. Konstellation, άσπερισμός.
43. *Τό γερμανικό πρωτότυπο γράφει: της προξενεί ένα τρανταγμα με άποτέλεσμα ή ίδια ή σκέψη νά άποκρυσταλλώνεται σε μονάδα. Όμως στην γαλλική μετάφραση του ό Μπ. γράφει (σ. 1265): ή εικόνα, ή συνάφεια πού υπομένει την άναταραχή οργανώνεται έξ άπινης, συγκροτείται στο έσωτερικό της ως μονάδα. Αύτην την έρμηνεία νύοθετεί και ή άγγλική μετάφραση του Η. Zohn, *Illuminations*, ό.π., σ. 262-263.*
44. *Η: όταν έρχεται άντιμέτωπος ως μονάδα μ' αυτό. Η γραμματική επιτρέπει τις δύο άναγνώσεις. Η δεύτερη συμφωνεί με την προηγούμενη φράση του γερμανικού, αλλά ή γαλλική μετάφραση του Μπ. περιέχει την δεύτερη.*
45. Geschehen, τό συμβαίνειν.
46. aufbewahrt ist and aufgehoben: τό δεύτερο σήμα μπορεί δηλώνει τη διατήρηση και την κατάργηση, την άρση ή την άναίρεση. Αυτό χρησιμοποιεί ό Έγγελος για νά δηλώσει την διαλεκτική μετάβαση σε μία άνωτερη κατηγορία. Παρόμοια άμφισημία έχει τό «αίρω».
47. *Η γαλλική μετάφραση είναι σαφέστερη (σσ. 1265-1266): Ο ύλιστίης ιστορικός, δραττόμενος αύτης της εύκαιρίας, θά θραύει την ιστορική συνέχεια ώστε ν' άπομονώσει μία δεδομένη εποχή' θά θραύσει όμοίως την συνέχεια μίας εποχής ώστε ν' άπομονώσει μίαν άτομική ζωή' τέλος θά θραύσει αύτην την άτομική ζωή ώστε ν' άπομονώσει μία πράξη ή ένα δεδομένο έργο. Έτσι θά κατορθώσει νά δείξει πώς όλόκληρη ή ζωή ενός άτόμου περιέχεται σ' ένα έργο του, μία πράξη του' πώς αύτή ή ζωή περιέχει μίαν όλόκληρη εποχή' και πώς μία εποχή περιέχει όλόκληρη την ανθρωπινή ιστορία. Οί θρηπτικοί καρποί του δέντρου της γνώσης είναι λοιπόν εκείνοι πού κλείνουν στην σάρκα τους τόν ιστορικό Χρόνο ως ένα σπόρο πολύτιμο αλλά άγευστο*
48. im Eingedenken.
49. die Thora

Υπερρεαλισμός

τό τελευταίο ένσταντανέ τής εϋρωπαϊκῆς διανόησης

τοῦ Βαλτέρ Μπένγιαμιν

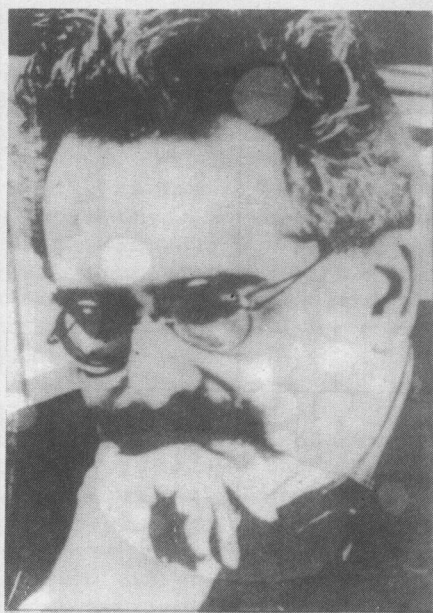
Τά πνευματικά ρεύματα μποροῦν νά φτάσουν σέ μιά διαφορὰ δυναμικοῦ ἀρκετά ἔντονη, ὥστε νά ἐπιτρέπουν στόν κριτικό νά στηρίξει ἐπάνω τους τή λειτουργία τῆς κριτικῆς του δύναμης. Μιά τέτοια διαφορὰ δυναμικοῦ δημιουργεῖ γιά τόν ὑπερρεαλισμό ἡ διαφορὰ ἐπιπέδου ἀνάμεσα στή Γαλλία καί στή Γερμανία. Αυτό πού ξεπήδησε τό 1919 στή Γαλλία μέσα στόν κύκλο κάποιων ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων — ἄς ἀναφέρουμε ἐδῶ τά ὀνόματα τῶν Ἀντρέ Μπρετόν, Λουί Ἀραγκόν, Φιλίπ Σουπώ, Ρομπέρ Ντεσνέ, Πῶλ Ἐλνάρ ὡς τά κυριότερα — ἴσως δέν ἦταν παρά ἓνα ἀδύναμο ποταμάκι θρεμμένο ἀπό τήν ὑγρασία τῆς ἀνίας τῆς μεταπολεμικῆς Εὐρώπης καί τά τελευταία ἰσχνά ρεύματα τῆς γαλλικῆς παρακμῆς. Οἱ σοφολογιότατοι πού σήμερα ἀκόμη δέν κατορθώνουν νά προχωρήσουν πέρα ἀπό τίς «αὐθεντικές πηγές» τῆς κίνησης αὐτῆς καί ἐξακολουθοῦν νά μὴν ἔχουν ἄλλο νά πούν ἀπό τό νά ἐπαναλαμβάνουν ὅτι μιά ἀκόμη κλίμα διανοουμένων φρενακίζει ἀπλῶς τήν ἀξιοσέβαστη δημόσια κοινότητα, εἶναι λιγάκι σάν μιά ομάδα ἐμπειρογνομόνων πού στέκονται σέ μιά πηγή γιά νά καταλήξουν ὕστερα ἀπό ἐμβριθὴ σκέψη στήν πεποίθησῃ ὅτι τό ποταμάκι τῆς δέν πρόκειται ποτέ νά θέσει σέ κίνηση στροβίλους.

Ὁ Γερμανός παρατηρητής δέν θρῖσκειται στήν πηγή. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ εὐκαιρία πού τοῦ δίνεται. Βρίσκεται στήν κοιλάδα. Ἐχει τὴ δυνατότητα νά ἐκτιμήσει τὴν ἐνέργεια τῆς κίνησης. Γι' αὐτόν πού, ὡς Γερμανός, εἶναι ἐδῶ καί καιρὸ ἐξοικειωμένος μέ τὴν κρίση τῆς διανόησης ἢ ἀκριβέστερα τῆς οὐμανιστικῆς ἀντίληψης γιά τὴν ἐλευθερία, πού γνωρίζει ποιά φρενήρης βούληση ξύπνησε μέσα στήν κίνηση αὐτὴ καί τὴν ὠθεῖ νά βγεῖ ἀπὸ τὸ στάδιο τῶν αἰωνίων συζητήσεων καί νά φτάσει μέ κάθε τίμημα στήν ἀπόφαση, γι' αὐτόν πού γνώρισε στό πετσί του τί σημαίνει νά θρῖσκειται ἐκτεθειμένος ἀνάμεσα στήν ἀναρχικὴ σφενδόνη καί τὴν ἐπαναστατικὴ πειθαρχία, γι' αὐτόν λοιπὸν δέν ὑπάρχει δικαιολογία νά θεωρήσει ἐπιπόλαια τὴν κίνηση ὡς «καλλιτεχνικὴ» καί «ποιητικὴ». Καί ἂν στήν ἀρχὴ ἦταν αὐτό, ὅμως ἀκριβῶς στήν ἀρχὴ ὁ Μπρετόν εἶχε ἤδη δηλώσει ὅτι θέλει νά διακόψει σχέσεις μέ μιά πρακτικὴ πού ἐκθέτει στό κοινὸ τίς λογοτεχνικὲς ἡττες μᾶς ὀρισμένης μορφῆς ὑπαρξῆς ἐνῶ κρατᾶει αὐτὴ τὴ μορφή ὑπαρξῆς γιά τόν ἑαυτὸ τῆς. Ἐν συντομία ὅμως καί διαλεκτικότερα ἐκφρασμένο αὐτὸ σημαίνει ὅτι στήν προκειμένη περίπτωση ὁ χώρος τῆς ποίησης ἀνατινάχθηκε ἐκ τῶν ἑνδόν μέ τὴν ἀπόφαση ἐνός κύκλου στενά συνδεδεμένων ἀνθρώπων νά ἐξωθήσουν μέχρι τὰ ἔσχατα ὅρια τοῦ δυνατοῦ τὸ «ποιητικὸς ζῆν». Καί μπορεῖ κανεὶς νά

τούς πιστέψει κατὰ λέξη, ὅταν ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Ἐποχὴ στήν Κόλαση τοῦ Ρεμπῶ δέν εἶχε πιά μυστικά γι' αὐτούς. Γιατί τό βιβλίο αὐτό εἶναι πράγματι ἡ πρώτη γραπτὴ πηγὴ αὐτῆς τῆς κίνησης. (Ἀπὸ τὰ νεότερα χρόνια. Γιά τούς παλαιότερους προδρόμους θά μιλήσουμε παρακάτω). Μπορεῖ ἄραγε ἄλλος νά ἀφήσει νά φανεῖ πῶς τελεσίδικα καί πῶς κοφτερά, τό περί τίνος πρόκειται ἐδῶ, ἀπ' ὅ,τι ὁ ἴδιος ὁ Ρεμπῶ στό προσωπικό του ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου του αὐτοῦ; Ἐκεῖ, στό σημεῖο ὅπου βρῖσκεται ἡ φράση «στά μετάξια τῶν θαλασσῶν καί τῶν ἀρκτικῶν ἀνθέων» σημειώνει ἀργότερα στό περιθώριο: «Δέν ὑπάρχουν» («Elles n'existent pas»).

Σέ πόσο ἀφανὴ καί παράμερη ὕλη φώλιαζε ἀρχικὰ ὁ διαλεκτικός πυρήνας, ἀπ' ὅπου ἀργότερα ξεδιπλώθηκε ὁ ὑπερρεαλισμός, μᾶς τό ἔχει δεῖξει τό 1924, σέ μιά ἐποχὴ πού ἡ ἐξέλιξη δέν ἦταν ἀκόμη προβλέψιμη, ὁ Ἀραγκόν στό ἔργο του *Κύμα Ὀνειρῶν* («Vague de rêves»). Σήμερα ἡ ἐξέλιξη εἶναι δυνατὸν νά προβλεφθεῖ. Γιατί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τό ἥρωικό στάδιο, τὸν κατάλογο τῶν ἡρώων τοῦ ὁποῖου μᾶς παραθέτει ἐκεῖ ὁ Ἀραγκόν, ἔχει τερματιστεῖ. Ὑπάρχει πάντοτε σέ τέτοιες κινήσεις μιά στιγμή, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀρχικὴ ἔνταση, πού συνδέει τὰ μέλη τῆς μυστικῆς ἐταιρείας, μέλλει νά ἐκτραγεῖ σέ ἓναν ἀντικειμενικὸ, κοσμικὸ ἀγώνα γιά ἰσχύ καί ἐξουσία ἢ νά σκορπίσει ὡς δημόσια διακήρυξη καί νά μετασχηματιστεῖ. Σ' αὐτὴ τὴ φάση μετασχηματισμοῦ θρῖσκειται αὐτὴ τὴ στιγμή ὁ ὑπερρεαλισμός. Τότε ὅμως, ὅταν μέ τὴ μορφή ἐνός ἐμνησοῦ κύματος ὀνειρῶν πλημμύριζε τούς γεννητόρες του, ἔμοιαζε νά εἶναι τό ἀκεραιοτάτο, τό τελικοτάτο, τό ὅλως ἀπόλυτο. Καθετὶ μέ τό ὁποῖο ἐρχόταν σέ ἐπαφὴ ὀλοκληρώνόταν.

Ἄξια νά ζήσεις ἦταν μόνο ἡ ζωὴ, ὅπου τό κατώφλι ἀνάμεσα στόν ὕπνο καί τὴν ἐγρήγορησῃ εἶχε σθῆσει σάν ἀπὸ τὰ πατήματα ἀθρόων εἰκόνων πού συνωθοῦνται σ' ἓνα ἀδιάκοπο πηγαινέλα ἀνάμεσα στά δύο, ἐνῶ ἡ γλώσσα ἔμοιαζε νά θρῖσκει τὸν ἑαυτὸ τῆς ἐκεῖ ὅπου ὁ ἦχος καί ἡ εἰκόνα, ἡ εἰκόνα καί ὁ ἦχος εἰσχωροῦν τόσο εὐτυχισμένα τό ἓνα στό ἄλλο ὥστε νά μὴν ὑπάρχει πιά ἡ σχισμὴ πού θά δεχθεῖ τό κέρμα τοῦ «νοήματος». Ἡ εἰκόνα καί ἡ γλώσσα ἔχουν τό προβάδισμα. Ὁ Σαῖν Πολρὺ, ὅταν κατὰ τὰ ξημερῶματα πηγαινέει νά κοιμηθεῖ, κρεμαεῖ στήν πόρτα του τὴν ἐπιγραφὴ: «Ὁ ποιητὴς ἐργάζεται». Ὁ Μπρετόν σημειώνει: «Ἦσυχά, Θέλω νά περάσω μέσα ἀπὸ αὐτό πού δέν πέρασε ποτέ κανεὶς ἦσυχά! Περάστε πρώτη, προσφιλέστατη γλώσσα». Ἐκείνη ἔχει τό προβάδισμα.

Όχι μόνο πριν από τό νόημα αλλά και πριν από τό εγώ. Στην άρθρωση του κόσμου τό όνειρο κάνει τήν άτομικότητα νά κοι νιέται σάν κούφιο δόντι. Αύτή ή χαλάρωση του εγώ μέσα από τή μέθη είναι όμως ταυτόχρονα και ή γόνιμη και ζωντανή έκει νη έμπειρία, πού επέτρεψε σ' αυτούς τούς ανθρώπους νά βγούν από τή σφαίρα τής γοητείας τής μέθης. Δέν είναι έδώ ό κατά ληλος τόπος νά σκιαγραφήσουμε μέ ακρίβεια τήν υπερρεαλι στική έμπειρία. Όποιος όμως έχει αναγνωρίσει ότι στά κείμε να αυτού του κύκλου δέν έχει νά κάνει μέ λογοτεχνία αλλά μέ άλλα πράγματα — ίσως μέ διακηρύξεις, συνθήματα, ντοκου μέντα, μπλόφες ή πλαστογραφίες, όμως όχι μέ λογοτεχνία — αντιλαμβάνεται επίσης ότι στά γραπτά αυτά γίνεται λόγος για έμπειρίες και όχι για θεωρίες κι ακόμη λιγότερο για πλάσματα τής φαντασίας. Και οί έμπειρίες αυτές δέν περιορίζονται διό λου στό όνειρο ή στίς ώρες τής χασισοποσίας και τής όπιοφα γίας. Είναι μεγάλο λάθος νά θεωρούμε ότι από τίς «υπερρεα λιστικές έμπειρίες» ξέρουμε μόνο τίς θρησκευτικές εκστάσεις ή τίς εκστάσεις των ναρκωτικών. Όπιο του λαού όνόμασε ό Λένιν τή θρησκεία φέροντας έτσι πύο κοντά αυτά τά δύο πράγ ματα άπ' όσο θά άρεσε στους υπερρεαλιστές. Θά γίνει παρα κάτω λόγος για τήν μικρή, παθιασμένη εξέγερση ενάντια στον καθολικισμό, μέσα από τήν όποία ό Ρεμπώ, ό Λωτρεαμόν και ό Άπολλιναίρ έφεραν στον κόσμο τόν υπερρεαλισμό. Ή πραγ ματικότητα δημιουργική υπέρβαση τής θρησκευτικής φώτισης, ώστόσο, δέν βρίσκεται στά ναρκωτικά. Βρίσκεται σέ μία θύ ραθεν φώτιση ύλιστικής και ανθρωπολογικής έμπνευσης, για τήν όποία τό χασίς, τό όπιο ή δέν ξέρω τί άλλο θά μπορούσαν νά αποτελέσουν τήν προκαταρκτική εκπαίδευση. (Επικίνδυ νη όμως. Καί ή θρησκευτική εκπαίδευση ξέρουμε πώς είναι αυ στηρότερη). Αύτή ή θύραθεν φώτιση όμως δέν συναντήθηκε πάντοτε μέ τόν υπερρεαλισμό στό αυτό μήκος κύματος και ακριβώς τά υπερρεαλιστικά γραπτά πού τή διακηρύσσουν μέ τή μεγαλύτερη έμφαση, ό άσύγκριτος *Paysan de Paris* (Ό χω ρικός του Παρισιού), του Άραγκόν και ή *Nadja* (Νάντια) του Μπρετόν εμφανίζουν στό σημείο αυτό έξαιρετικά ένοχλητικά συμπτώματα άνεπάρκειας.

Έτσι ύπάρχει στή *Νάντια* ένα θαυμάσιο σημείο σχετικά μέ τίς «συναρπαστικές μέρες τής λεηλασίας του Παρισιού επί των γεγονότων Σάκκο και Βαντσέτι», και από κει ό Μπρετόν συν νάγει τή διαβεβαίωση ότι ό Boulevard Bonne εξέπληρωσε εκεί νες τίς μέρες τή στρατηγική υπόσχεση τής εξέγερσης, στήν όποία άνέκαθεν έδινε τό όνομά του. Έμφανίζεται όμως και ή κυρία Σάκκο, πού δέν είναι ώστόσο ή γυναίκα του θύματος του Φού-

λερ αλλά μια *novante*, ένα μεντιορι που κατοικεί στον αριθμό 3 τής rue des Usines και λέει στον Πωλ Έλυαρ ότι δέν τόν περι μένει καλό από τή Νάντια. Κι έμεις λοιπόν παραδεχόμαστε ότι ό ριψοκίνδυνος δρόμος των υπερρεαλιστών, πού περνάει από στέγες, άλεξικέραυνα, ύδρορροές, βεράντες, άνεμοδείκτες και άκροκέραμα — για τούς διαρρηκτες όλα τά αρχιτεκτονικά κο σμήματα πρέπει νά είναι χρήσιμα —, ό δρόμος λοιπόν αυτός όδηγεί επίσης στό ύγρό καταγώγιο του πνευματισμού. Όμως δέν μάς άρέσει καθόλου νά τόν άκούμε νά χτυπάει προσεκτι κά τά τζάμια για νά πληροφορηθεί τό μέλλον του. Ποιός δέν θά ήθελε νά δει αυτά τά θετά παιδιά τής επανάστασης νά δια χωρίζουν σαφώς τή θέση τους άπ' όλα όσα συμβαίνουν στίς πνευματιστικές συναντήσεις ξεπεσμένων κυριών τής άριστο κρατίας, συνταξιούχων συνταγματάρχων και έμειγκρέδων με άμφίδολο παρελθόν:

Κατά τά λοιπα τό διδύλιο του Μπρετόν προσφέρεται για νά εξηγήσει κανείς μερικά βασικά χαρακτηριστικά αυτής τής «θυ ραθεν φώτισης». Αποτελεί τή *Νάντια* «*livre á porte battante*» — «διδύλιο όπου ή πόρτα χτυπάει». (Στή Μόσχα έμενα σ' ένα ξενοδοχείο, στό όποιο όλοι σχεδόν οί ένοικοι ήταν Θιόδετι νοί μοναχοι, οί όποιοι είχαν έρθει στή Μόσχα για ένα συν-

Ή πρώτη δημοσίευση του κειμένου έγινε στό περιοδικό *Lite rarische Welt* που εκδιδόταν από τό 1925 στό Βερολίνο από τόν Willy Haas. Ή δημοσίευση έγινε σέ συνέχειες στά τεύχη 5, 6 και 7 του Φεβρουαρίου 1929.

Ή μετάφραση έγινε από τήν έκδοση των άπάντων, πού κυ κλοφόρησε τό 1977 από τόν έκδοτικό οίκο Suhrkamp τής Φρανκφούρτης.

Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, II (Aufsätze, Essays, Vor träge), Hrgb. Rolf Tiedemann, Hermann Schweggenhäuser, Band 1, S. 295-310, Frankfurt, 1977.

δριο τῶ βουδιστικῶν ἐκκλησιῶν. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ὅτι πολλές πύρες στους διαδρόμους τοῦ ξενοδοχείου ἦταν συνεχῶς μισάνοιχτες. Αὐτό πού στήν ἀρχή μοῦ φάνηκε σύμπτωση μ' ἔκανε στή συνέχεια νά νιώσω ἀνοικία.

Ἐτσι ρώτησα κι ἔμαθε ὅτι στά δωμάτια αὐτά κατοικοῦσαν ὀπαδοί μιάς αἵρεσης πού εἶχαν τάξει νά μὴν παραμένουν ποτέ σέ κλειστούς χώρους. Τό σὸκ πού δοκίμασα τότε θά πρέπει θά τό νιώσει καί ὁ ἀναγνώστης τῆς Νάντια). Τό νά ζεῖς στόν γυάλινο πύργο εἶναι ἐπαναστατική ἀρετή par excellence. Εἶναι κι αὐτό μιά μέθη, μιά ἠθική ἐπιδειξιμανία πού μᾶς εἶναι ἐξαιρετικά ἀπαραίτητη. Ἡ διακριτικότητα σέ θέματα τῆς προσωπικῆς ὑπαρξης ἀπό ἀριστοκρατική ἀρετή γίνεται ὄλο καί περισσότερο ὑπόθεση τῶν πετυχημένων μικροαστῶν. Ἡ Νάντια ἔχει βρεῖ τήν πραγματική δημιουργική σύνθεση ἀνάμεσα στό μυθιστόρημα τέχνης καί τό μυθιστόρημα-κλειδί.

Δέν χρειάζεται ἐξάλλου —καί αὐτό ὑποστηρίζει καί ἡ Νάντια— παρά νά εἶναι κανεὶς σοβαρός μέ τόν ἔρωτα γιά νά ἀναγνωρίσει καί σ' αὐτόν ἓνα εἶδος «θύραθεν φώτισης». «Ἀκριβῶς τότε», διηγείται ὁ συγγραφέας, «(δηλαδή τήν ἐποχή τῆς συναναστροφῆς μου μέ τή Νάντια), μελετοῦσα τήν ἐποχή τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 7ου ἐπειδή ἦταν ἡ ἐποχή τῶν «ἐρωτικῶν αὐλῶν» κι ἐγώ ἐπιθυμοῦσα μέ ἔνταση νά φαντασθῶ πῶς ἔβλεπαν τότε οἱ ἄνθρωποι τή ζωή». Σχετικά μέ τήν προδηγματική ἐρωτική ποίηση διαθέτουμε τώρα, χάρις στό ἔργο ἑνὸς νεότερου συγγραφέα, μερικές ἀκριβέστερες πληροφορίες, οἱ ὁποῖες δρῶνται σέ ἐκπληκτική προσέγγιση μέ τήν ὑπερρεαλιστική ἀντίληψη γιά τόν ἔρωτα. «Ὅλοι οἱ ποιητές τοῦ Νέου Στύλ», γράβει στό θαυμάσιο βιβλίο του *Dante als Dichter der irdischen Welt* («Ὁ Δάντης ὡς ποιητής τοῦ ἐπίγειου κόσμου») ὁ Ἔριχ Ἄουκερμαχ. «ἔχουν μιά μυστική ἐρωμένη, σέ ὅλους συμβαίνουν περίπου οἱ ἴδιες παράξενες ἐρωτικές περιπέτειες, σέ ὅλους ὁ ἔρωτος χαρίζει ἢ ἀρνείται δῶρα, πού μοιάζουν περισσότερο μέ πνευματική φώτιση παρά μέ αἰσθησιακή ἀπόλαυση, ὅλοι ἀνήκουν σέ κάποιου εἶδους μυστική ἔνωση πού καθορίζει τήν ἐσωτερική ἴσως καί τήν ἐξωτερική τους ζωή». Ἡ διαλεκτική τῆς μέθης εἶναι ἰδιότυπη. Δέν εἶναι ἀραγε κάθε ἔκσταση στόν ἓνα κόσμο ταπεινωτική νηφαλιότητα στόν συμπληρωματικό του; Πού ἄλλου θέλει νά καταλήξει ὁ ἱπποτικός ἔρωτας —καί εἶναι αὐτός καί ὄχι ὁ συνηθισμένος ἔρωτας πού συνδέει τόν Μπρετόν μέ τήν ὀραματίστρια κόρη— ἂν ὄχι στό ὅτι ἡ ἀγνοία εἶναι φυγή; Φυγή σ' ἓνα κόσμο πού δέν γειτνιάζει μόνο μέ τούς πανάγιους τάφους καί τά μοναστήρια τῆς Παρθένου ἀλλά καί μέ τήν παραμονή μιάς μάχης ἢ τῆς ἐπαύριον μιάς νίκης.

Ἡ δέσποινα τῶν λογισμῶν τοῦ ἔρωτος εἶναι στόν ἐσωτερικό ἔρωτα κάτι τό ἐντελῶς ἐπουσιῶδες. Τό ἴδιο καί στόν Μπρετόν. Βρίσκεται πύ κοντά μέ τά πράγματα τά ὁποῖα εἶναι κοντά στή Νάντια, παρά μέ τήν ἴδια. Ποιά εἶναι ὅμως τά πράγματα μέ τά ὁποῖα εἶναι κοντά ἐκείνη; Ὁ κατάλογος τους μᾶς εἶναι στό ἔπακρο διαφωτιστικός γιά τόν ὑπερρεαλισμό. Ἀπό πού ν' ἀρχίσει κανεὶς; Ὁ ὑπερρεαλισμός μπορεῖ νά περηφανευτεῖ γιά μιά καταπληκτική ἀνακάλυψη. Εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀνακάλυψε τήν ἐπαναστατική δύναμη πού ἀναδύεται μέσα ἀπό τό «παρωχημένο»: τίς πρῶτες σιδηρές κατασκευές, τά πρῶτα ἐργοστάσια, τίς πρῶτες φωτογραφίες, τά ἀντικείμενα πού ἡ χρήση τους ἀρχίζει νά σβήνει, τά παλιά πιάνο μέ οὐρά, τά πρῶτα πενταετίας ροῦχα, τά μοντέρνα κέντρα διασκέδαστων ὅταν ἔχουν πάψει πιά νά εἶναι στή μόδα. Γιά τό ποιά σχέση ἔχουν αὐτά τά πράγματα μέ τήν ἐπανάσταση, κανεὶς δέν μπορεῖ νά ἔχει ἀκριβέστερη ἀντίληψη ἀπό τούς συγγραφεῖς αὐ-

τούς. Τό πῶς ἡ ἀθλιότητα —ὄχι μόνο ἡ κοινωνική ἀλλά καί ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ ἀθλιότητα τῶν ἐσωτερικῶν χώρων, τά ἀντικείμενα πού ὑποδηλώνουν ἐνῶ εἶναι τά ἴδια ὑπόδοξα —μπορεῖ ἀπότομα νά μεταστραφεῖ σέ ἐπαναστατικό μηδενισμό, αὐτό δέν τό εἶχε ἀντιληφθεῖ κανεὶς πρῶν ἀπ' αὐτούς τούς ὀραματιστές καί οἰωνοσκόπους.

Ἄν ἀντιπαρέλθουμε τό *Passage de l' Opéra* τοῦ Ἀραγκόν, ὁ Μπρετόν καί ἡ Νάντια εἶναι τό ἐρωτικό ζευγάρι πού μετατρέπεται σέ ἐπαναστατική ἐμπειρία, ἂν ὄχι σέ δράση, ὅλα ὅσα μάθαμε κατά τή διάρκεια μελαγχολικῶν διαδρομῶν μέ τό τρένο (οἱ σιδηρόδρομοι ἔχουν ἀρχίσει νά παλιώνουν), ἢ κάποια μοναχικά κυριακάτικα ἀπογεύματα στίς ἐργατικές συνοικίες τῶν μεγάλων πόλεων καθώς κοιτάζαμε γιά πρώτη φορά μέσα ἀπό τά βρεγμένα τζάμια τοῦ παραθύρου ἑνὸς καινούργιου διαμερίσματος. Εἶναι αὐτοὶ πού ὀδηγοῦν στήν ἐκρηξη τῆς κραταιῆς δυνάμεως τῆς «ἀτμόσφαιρας» πού εἶναι κρυμμένες μέσα σ' αὐτά τά πράγματα. Πῶς φαντάζεστε ἄραγε ὅτι θά διαμορφωθεῖ μιά ζωή πού θ' ἀφήσει σέ μιά ἀποφασιστική στιγμή νά τήν καθορίσει τό τελευταῖο τραγουδάκι τοῦ συρμού;

Τό τέχνασμα πού δαμάζει αὐτόν τόν κόσμο πραγμάτων —εἶναι προσφεύστερο ἐδῶ νά μιλάμε γιά τέχνασμα κι ὄχι γιά μέθοδο— συνίσταται στήν ὑποκατάσταση τοῦ ἱστορικοῦ βλεμματός πάνω στό παρελθόν μέ τό πολιτικό. «Ἀνοίχτετε τάφοι, ἐσεῖς νεκροὶ τῶν πινακοθηκῶν, πτώματα πίσω ἀπό τά παραβάν, σέ ἀνάκτορα, πύργους καί μοναστήρια, ἰδοῦ σᾶς ὀμιλεῖ ὁ μυθικός κλειδοῦχος» κρατάει στά χέρια του ἓνα ὄραμαθό κλειδιά ὄλων τῶν ἐποχῶν, γνωρίζει ν' ἀνοίγει καί τίς πύλες πανούργου κλειδαριῆς καί σᾶς προσκαλεῖ νά εἰσέλθετε στόν κόσμο τοῦ σήμερα, ν' ἀνακατευτεῖτε μέ τούς ἀχθοφόρους, τούς μηχανικούς, πού τό χρέμα τους ἐξευγενίζει, νά ἐγκατασταθεῖτε ἀναπαυτικά στά αὐτοκίνητά τους, πού εἶναι λαμπρά σάν πονοπλῆες ἀπό χρόνους ἱπποτικῶς, νά πάρετε τή θέση σας στίς διεθνεῖς ἀμαξοστοιχίες καί συνταχθεῖτε μέ ὅλους ἐκείνους πού εἶναι ἀκόμη περήφανοι γιά τά προνόμιά τους. Ὅμως ὁ πολιτισμός γρήγορα θά τους ξεκάνει». Τά λόγια αὐτά ἔβαλε στό στόμα τοῦ Ἀπολλιναῖο ὁ φίλος του Ἀνρί Χέρτς. Ἀπό τόν Ἀπολλιναῖο ξεκινάει αὐτή ἡ τεχνική. Τή χρησιμοποίηση μέ μακιαβελικό ἀπολογισμό στή συλλογή διηγημάτων του *Le hérésiarque* γιά νά ἀνατινάξει τόν καθολικισμό (στόν ὁποῖο μέσα του πίστευε).

Στό κέντρο αὐτοῦ τοῦ κόσμου πραγμάτων στέκεται τό πύ ὀνειρευμένο ἀπό τά ἀντικείμενά του, ἡ ἴδια ἡ πόλη τοῦ Παρισιοῦ. Ἀλλά μόνο ἡ ἐξέγερση φέρνει ἀκατάπανστα στήν ἐπιφάνεια τό ὑπερρεαλιστικό του πρόσωπο (ἐρημοὶ δρόμοι στούς ὁποῖους σφυρίγματα καί πυροβολισμοὶ ὑπαγορεύουν τήν ἀπόφαση). Καί κανένα πρόσωπο δέν εἶναι σέ τέτοιο βαθμό ὑπερρεαλιστικό ὅσο τό πραγματικό πρόσωπο μιάς πόλης. Κανένα πίνακας τοῦ Ντέ Κίρικο ἢ τοῦ Μάζ Ἐρνστ δέν μπορεῖ νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν ἐνάργεια τῶν εἰκόνων τῶν ἐσωτερικῶν τῆς φρουρίων, τά ὁποῖα πρέπει πρῶτα κανεὶς νά τὰ ἀλώσει καί νά τὰ καταλάβει γιά νά κυριαρχήσει τό πεπρωμένο τους καί μέσα ἀπό τό πεπρωμένο τους τό πεπρωμένο τῶν μαζῶν τῆς καί στήν προσωπική του μοῖρα. Ἡ Νάντια εἶναι μιά ἐκπρόσωπος αὐτῶν τῶν μαζῶν καί ἐκείνου πού τίς ἐμπνέει ἐπαναστατικά. «Τό μέγα ἀσυνείδητο, ζωντανό καί ἡχηρό, πού μοῦ ἐμπνέει τίς μόνες ἀποδεικτικές μου πράξεις, μέ τήν ἔννοια ὅτι ζητῶ πάντα νά ἀποδείξω ὅτι ἐξουσιάζει αἰῶνια καθετὶ πού μοῦ ἀνήκει». Ἐδῶ βρῖσκει κανεὶς τόν κατάλογο αὐτῶν τῶν ὀχυρῶν ἀρχίζοντας ἀπό τήν Place Maubert. τό κατ' ἐξοχίαν μέρος ὅπου ἡ

ορομα διατηρεί ολη τη σημασία της δυναμική χροιά «Beau Moderne», πού είμαι απαρηγόρητος γιατί δεν προλαβα να το γνωρίσω. Αλλά στην περιγραφή του μπάρ του άνω όρου οι από τόν Μπρετόν «είναι ολοσκότεινο, λαδύρινθοι άπο φυλωσιές, άπ' όπου δέν μπορείς νά βγεις — ένα σαλόνι στο ύψος μιιάς λίμνης» — υπάρχει κάτι πού μου θυμίζει εκείνον τόν χώρο του παλιού Καφερείου τών Πριγκιπισσών πού ποτέ δέν τον κατανόησε κανείς. Μιλώ για τό πίσω δωμάτιο του πρώτου όρουφου μετά τά ζευγάρια μέσα στό γαλάζιο φώς. Τό αποκαλούσαμε «τό νεκροτομείο» και ήταν τό τελευταίο καφερείο που ήταν προορισμένο για τόν έρωτα. Σέ τέτοια σημεία έπεμδαινει στά κείμενα του Μπρετόν μέ έξαιρετικά περιεργο τρόπο ή φωτογραφία. Κάνει τούς δρόμους, τίς άψίδες και τίς πλατείες τής πόλης εικονογραφικό ύλικό για λαϊκό μυθιστόρημα. άφαιρεί από αυτά τά αιωνόδια αρχιτεκτονήματα τήν κοινότοπη προφάνειά τους για νά τά στρέψει μέ άρχέγονη ένταση προς τά αναπαριστώμενα συμβάντα στά όποια παραπέμπουν, όπως ακριβώς στά παλιά βιβλία τών ύπηρετριών τά κατά λέξη παραθέματα μέ τόν αριθμό τής σελίδας. Καί όλα τά μέρη του Παρισιού, πού εμφανίζονται εδώ είναι σημεία, στά όποια αυτό πού υπάρχει ανάμεσα σ' αυτούς τούς ανθρώπους κινείται σαν περιστρεφόμενη πόρτα.

Και τό Παρίσι των υπερρεαλιστών είναι ένας «αυτός» κόσμος. Αυτό σημαίνει ότι μέσα στον μεγάλο κόσμο, στο οποίο είναι τα πραγματά δέν είναι διαφορετικά. Και εκεί υπάρχουν διασταυρώσεις, στίς όποιες αστράφτουν απόκοσμα φωτεινά σημάτα κυκλοφορίας, ενώ αναρίθμητες αναλογίες και συνδέσεις γεγονότων είναι στήν ήμερήσια διάταξη. Είναι ο χώρος για τόν όποιο μιλά ή υπερρεαλιστική ποίηση. Κι αυτό πρέπει να τό σημειώσουμε, έστω και μόνο για νά έμνηνεύσουμε τήν ύποχρεωτική παρανόηση του «l'art pour l'art» ή τεχνη για τήν τέχνη». Γιατί τό l'art pour l'art δέν υπήρξε σχεδόν ποτέ και για νά τό πάρει κανείς κατά γράμμα, άλλα ή σημαία εναντιόποιου, πού μεταφέρει ένα αγαθό, τό όποιο όμως δεν μπορεί νά δηλωθεί, γιατί του λείπει τό όνομα. Η παρουσία στερητική ήταν ή κατάλληλη για νά καταπλασθεί κανείς μέ ένα έργο πού θα φώτιζε όσο κανένα άλλο τήν κρίση τών τεχνών τής οποιας παριστάμεθα μάρτυρες: μιιά ιστορία τής έσωτερικιστικής ποιησης. Δέν είναι έξάλλου διόλου τυχαίο τό ότι λείπει ένα παρθεμοιο έργο. Γιατί για νά γραφεί μιιά τέτοια ιστορία, όπως ή ίδια άπαιτεί νά γραφεί — δηλαδή όχι ως ένα συλλογικό έργο στο όποιο ό κάθε «ειδικός» ξεχωριστά θα συμβάλει μέ «ό,τι αξιολογότερο» από τόν τομέα του, άλλα ως θεμελιωμένο σύγγραμα

μα ενός μεμονωμένου ανθρώπου ο οποίος, κινημένος από μία εσωτερική ανάγκη, θα εξέθετε περισσότερο τή συνεχώς ανα-νεούμενη αϋθόρμητη αναβίωση τής εσωτερικότητός τής— αυτό θα σήμαινε πώς ένα τέτοιο έργο θα έμοιαζε με εκείνα τὰ λόγια εξομολογητικά συγ-γράμματα πού μπορεί κανείς νά βρει σέ κάθε αιώνα. Στήν τε-λευταία σελίδα του δέ σίγουρα θα ύπήρχε ή άκτινογραφία του ύπερρεαλισμού. Ο Μπρετόν έπισημαίνει στό έργο του *Introduction au discours sur le peu de réalité* ότι ο φιλοσοφικός ρεαλισμός του Μεσαίωνα δρίσκειται στή βάση τής ποιητικής έμπειρίας. Ο ρεαλισμός αυτός ώστόσο — δηλαδή ή πίστη σέ μία πραγματική ξεχωριστή ύπαρξη τών έννοιών, είτε έκτός ει-τε έντός τών πραγμάτων— καθιστούσε άνεκαθεν εύκολο τό πέ-ρασμα από τό λογικό βασίλειο τών έννοιών στό μαγικό βασί-λειο τών λέξεων. Μαγικά λεκτικά πειράματα και όχι καλλιτε-χνικά παιχνιδίσματα είναι έξάλλου οί φωνητικές και γραφιστικές ταχυδακτυλογργίες πού έδώ και δεκαπέντε χρό-νια διατρέχουν τό σύνολο τής πρωτοποριακής λογοτεχνίας είτε αυτή λέγεται φουτουρισμός είτε ντανταϊσμός είτε ύπερρεαλι-σμός. Τό πώς έδώ τό σύνθημα, τό ξόρκι και ή λογική έννοια διαπερνούν τό ένα τό άλλο, τό δείχνουν τὰ ακόλουθα λόγια του Άπολλιναίρ από τό τελευταίο του μανιφέστο *L' esprit nouveau et les poètes*, γραμμένο τό 1918: «Στήν ποίηση δέν ύπάρχει τό μοντέρνο αντίστοιχο τής ταχύτητας και τής αλλό-τητας με τήν όποία είμαστε συνηθισμένοι νά διατυπώνουμε με μία μόνο λέξη τόσο σύνθετες έννοιες όπως πλήθος, λαός ή σύμ-παν. Ωστόσο οί σημερινοί ποιητές συμπληρώνουν αυτό τό κε-νό' οί ποιητικές τους συνθέσεις δημιουργούν νέες πραγματι-κότητες, πού ή πλαστική τους έκφραση είναι έξίσου σύνθετη με εκείνη τών λέξεων πού έκφράζουν συλλογικότητες». Αν τώ-ρα ό Άπολλιναίρ και ό Μπρετόν προχωρούν παραπέρα και καλπάζοντας πραγματοποιούν τή σύνδεση του ύπερρεαλισμού με τό περιβάλλον με τή δήλωση ότι: «Οί κατακτήσεις τής έπι-στήμης βασίζονται πολύ περισσότερο στήν ύπερρεαλιστική πα-ρά στή λογική σκέψη» —, άν με άλλα λόγια καθιστούν τή μυ-θολογία, πού τό άποκορύφωμά τής ό Μπρετόν τό βλέπει στήν ποίηση (αυτό είναι συζητήσιμο), βάση και τής έπιστημο-νικής αλλά και τής τεχνολογικής εξέλιξης, τότε θα μπορούσα-με νά πούμε ότι μία τέτοια ολοκληρωτική ένσωμάτωση τών πάν-των παραείναι όρμητική. Είναι πολύ διδακτικό τό νά συγκρί-νει κανείς τό θεβιασμένο έναγκαλισμό τής κίνησης αυτής με τό παρανοημένο τεχνολογικό θαύμα — σέ κάποιο σημείο ό Άπολλιναίρ λέει: «Οί άρχαίοι μύθοι έχουν κατά τό μεγαλύτε-ρο μέρος πραγματωθεί. Τώρα έναπόκειται στους ποιητές νά επινοήσουν άλλους, τούς όποιους με τή σειρά τους θα πραγ-ματώσουν οί έφευρέτες», —, νά συγκρίνει αυτές τίσ πνιγηρές φαντασιώσεις με τίσ νηφάλεις ουτοπίες ενός Σέρμαρτ.

«Η σκέψη κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας μου φέρνει γέ-λια». Αυτή ή δήλωση του Άραγκόν δείχνει πολύ καθαρά ποιός είναι ό δρόμος πού χρειάστηκε νά διανύσει ό ύπερρεαλισμός από τίσ άπαρχές του, μέχρι τό στάδιο τής πολιτικοποίησής του. Δίκαια ό Πιέρ Ναβίλ, πού άρχικά άνήκε στήν ομάδα, χαρα-κτήρισε στό θανατάσιο κείμενό του *Η επανάσταση και οί δια-νοούμενοι τήν εξέλιξη αυτή διαλεκτική*. Στή μετατροπή αυτή μιας άκραιάς θεωρησιακής στάσης σέ επαναστατική αντίπο-λίτευση βασικό ρόλο έπαιξε ή έχθρότητα τής άστικής τάξης άπέναντι σέ κάθε είδους ριζοσπαστική εκδήλωση πνευματικής έλευθερίας. Η έχθρότητα αυτή ώθησε τόν ύπερρεαλισμό προς τό άριστερά. Πολιτικά γεγονότα έξάλλου και προπάντων ό πό-

λεμος του Μαρόκου έπιταχύνουν αυτή τήν εξέλιξη. Με τό μα-νιφέστο *Οί διανοούμενοι ενάντια στόν πόλεμο του Μαρόκου* πού δημοσιεύτηκε στή *Humanité* κερδήθηκε ένα έντελώς άλλο πεδίο, διαφορετικό από εκείνο πού χαρακτηρίζεται από τά γε-γονότα του περίφημου σκανδάλου στό συμπόσιο του Saint-Pol-Roux. Τότε, λίγο μετά τόν πόλεμο, όταν οί ύπερρεα-λιστές πού θεώρησαν ότι ή γιορτή προς τιμήν ενός από τούς περιούσιους ποιητές τους άμαυρωνόταν από τήν παρουσία έθνικιστικών στοιχείων φώναξαν «Ζήτω ή Γερμανία», έμειναν στά όρια του σκανδάλου, άπέναντι στό όποιο οί άστοί, ως γνω-στόν, εμφανίζονται έξίσου παχύδερμοι όσο μυγιάγγιχτοι εί-ναι άπέναντι σέ κάθε μορφή δράσης. Είναι άξιοσημείωτη ή ένιαία στάση πού υιοθετούν υπό τήν έπήρεια ενός τέτοιου πο-λιτικού κλίματος ό Άραγκόν και ό Άπολλιναίρ όσον άφορά τό μέλλον τών ποιητών. Τά κεφάλαια «Καταδίωξη» και «Φό-νος» του έργου *Roéte assassiné* του Άπολλιναίρ περιέχουν τήν περίφημη περιγραφή του διωγμού τών ποιητών, όπου γίνεται έφοδος στους έκδοτικούς οίκους, τά βιβλία τής ποίησης και-γονται και οί ποιητές δολοφονούνται. Οί ίδιες σκηνές διαδρα-ματίζονται ταυτόχρονα σέ όλόκληρο τόν πλανήτη. Στόν Άραγ-κόν, προαισθανόμενη παρόμοιες φρικαλεότητες, ή «Φαντα-σία» καλεί τούς άνδρες τής σέ μία τελευταία σταυροφορία.

Γιά νά καταλάβει κανείς τέτοιες προφητείες και νά εκτιμή-σει από στρατηγική άποψη τή γραμμή στήν όποία προωθήθη-καν οί ύπερρεαλιστές, θα πρέπει νά έρευνήσει ποιός τρόπος σκέψης είναι διαδεδομένος στή λεγόμενη καλοπροαίρετη άρι-στερή άστική διάνοηση, ένας τρόπος σκέψης πού έκφράζεται άλλωστε άρκετά καθαρά στόν τρωινό προσανατολισμό αυτών τών κύκλων προς τή Ρωσία. Δέν μιλάμε φυσικά έδώ για τόν Μπερώ, ό όποιος άνοιξε τό δρόμο στό περι Ρωσίας ψεύδος, ή για τόν Φάμπρ-Λύς (Fabre-Luce) πού τόν άκολουθεί στό δρό-μο αυτό σάν ύπομονετικό γαϊδουράκι φορτωμένο με όλες τίσ άστικές μνησικακίες. Άλλά για τό πόσο προβληματικό είναι ακόμη και τό τυπικό μεσολαθητικό βιβλίο του Ντυαμέλ. Πό-σο δύσπεπτη είναι ή καταναγκαστικά ειλικρινής, καταναγκα-στικά θαρρελέα και εγκάρδια γλώσσα του προτεστάντη θεο-λόγου στήν όποία είναι γραμμένο. Πόσο φθαρμένη ή ύπαγο-ρευμένη από άμηχανία και άγνοια τής γλώσσας μέθοδος νά προσδώσει στά πράγματα συμβολικό φώς. Πόσο άποκαλυπτι-κό τό συμπέρασμα του: «Η πραγματική, βαθύτερη επανάστα-ση, εκείνη ή όποία κατά κάποιοιόν τρόπο θα μπορούσε νά μετα-βάλλει τήν ίδια τήν ουσία τής σλάβικης ψυχής δέν πραγματο-ποιήθηκε ακόμη». Είναι τυπικό χαρακτηριστικό αυτής τής άριστερης γαλλικής διάνοησης — άκριβώς όπως και τής αντί-στοιχης ρωσικής — τό ότι ή θετική τής λειτουργία πηγάζει έξ ολοκλήρου από ένα αίσθημα καθήκοντος, όχι άπέναντι στήν επανάσταση αλλά άπέναντι στόν παρελθόντα πολιτισμό. Η συλλογική τής συμβολή, στό μέτρο πού είναι θετική, μοιάζει με εκείνη τών συντηρητών έργων τέχνης. Πολιτικά και οικο-νομικά όμως στήν περίπτωση τους θα πρέπει νά ύπολογίζει κα-νείς με τόν κίνδυνο τής δολιοφθοράς.

Τό χαρακτηριστικό όλης αυτής τής άριστερης άστικής το-ποθέτησης είναι ή άτυχής σύζευξη ιδεαλιστικής ήθικης και πο-λιτικής πράξης. Μόνο στήν αντίθεση τους προς τούς άπελι-σμένους συμβιβασμούς του «φρονήματος» μπορεί νά καταλά-βει κανείς όρισμένους πυρήνες τής ουσίας του ύπερρεαλισμού ή και τής ίδιας τής ύπερρεαλιστικής παράδοσης. Προς τήν κα-τεύθυνση μιας τέτοιας κατανόησης δέν έχουν γίνει ακόμη πολλά δήματα. Υπήρξε έξάλλου ύπέρ τό δέον παραπλανητική ή άν-τίληψη ότι ό σατανισμός ενός Ρεμπώ και ενός Λωτρεαμόν ήταν

το αντίστοιχο του *l'art pour l'art* μέσα στα πλαίσια μιάς απογραφής του ιδεολογικού σνομπισμού. Αν αποφασίσει κανείς ωστόσο ν' ανοίξει αυτή τή ρομαντική παγίδα, θά βρει μέσα κάτι αξιοποιήσιμο. Θά βρει τή λατρεία του κακού ως έναν, έστω ρομαντικό, πολιτικό μηχανισμό απολύμανσης και απομόνωσης ενάντια σέ κάθε ήθικολογικό έρασιτεχνισμό. Μέ αυτή τήν πεποίθηση θά χρειαστεί ίσως κανείς, όταν συναντήσει στον Μπρετόν τό σενάριο ενός έργου τρόμου, στό κέντρο του όποιου βρίσκεται ό διασμός ενός παιδιού, νά ανατρέξει μερικές δεκαετίες πύ πίσω. Στά χρόνια ανάμεσα στό 1865 και τό 1875, κάποιοι μεγάλοι αναρχικοί, χωρίς νά γνωρίζουν ό ένας από τόν άλλον, έστηναν τούς έκρηκτικούς μηχανισμούς τους. Τό έκπληκτικό όμως είναι ότι, άνεξάρτητα ό ένας από τόν άλλον, έβαλαν τά ρολόγια τους στήν ίδια ώρα, και σαράντα χρόνια άργότερα έξερράγησαν ταυτόχρονα στή Δυτική Εύρώπη τα γραπτά του Ντοστογιέφσκι, του Ρεμπώ και του Λωτρεαμόν.

Γιά νά είναι κανείς ακριβέστερος θά μπορούσε, από τό συνολό του έργου του Ντοστογιέφσκι, νά ξεχωρίσει τό σημείο εκείνο πού στήν πραγματικότητα δημοσιεύτηκε μόλις τό 1915: τήν « Έξομύληση του Σταβρόγκιν» από τούς *Δαιμονισμένους*. Τό κεφάλαιο αυτό, πού θρίσκειται πολύ κοντά στό τρίτο άσμα των *Chants de Maldoror*, περιλαμβάνει μιά απολογητική του κακού, ή όποία εκφράζει πολύ έντονότερα όρισμένα θέματα του υπερρεαλισμού άπ' όσο όρισμένοι από τούς σημερινούς του εκπροσώπους. Γιατί ό Σταβρόγκιν είναι υπερρεαλιστής *avant la lettre*. Κανείς δέν έχει συλλάβει όπως αυτός πόσο ανυποψίαστοι είναι οί μικροαστοί, όταν πιστεύουν ότι τό καλό μέν, για τόν έναρτο πού τό πράττει, εμπνέεται από τό Θεό, τό κακό όμως είναι προϊόν τής ατομικής μας παρόρμησης και σέ σχέση μέ αυτό είμαστε άνεξάρτητα και αυτόόουλα όντα. Κανείς δέν μπόρεσε νά διακρίνει όπως αυτός άκόμη και στήν πύ ποταπή πράξη, ίσως δέ άκριβώς σ' αυτήν, τήν έμπνευση.

Εκείνος είδε την κακία σαν κάτι πού, μέσα στη ροή του κοσμου, ύπαρχει εκ των προτερων σχηματισμένο μέσα μας, πού μας υποβάλλεται, άν δέν μας επιβάλλεται, όπως άκριβώς βλέπει ό ιδεαλιστής αστός στήν άρετή. Ό Θεός του Ντοστογιέφσκι δημιούργησε όχι μόνο τόν ουρανό και τή γή, τόν άνθρωπο και τό ζωό, αλλά και τήν ποταπότητα, τήν εκδίκηση και τή σκληρότητα. Και άκόμη κι έδω δέν άφησε τόν άνίδεο διάβολο ν' ανακατευτεί στή δουλειά του. Γι' αυτό στό έργο του είναι ολοι τόσο αυθεντικοί, ίσως όχι «έξαισιοι» αλλά αιώνια νεοί «όπως τήν πρώτη μέρα», και σέ τεράστια άπόσταση από τα στερεότυπα μέσα από τά όποία ό φιλισταίος μικροαστός βλέπει τήν άμαρτία.

Τό πόσο μεγάλη είναι ή ένταση, ή όποία δίνει στους ποιητές πού μνημονεύσαμε τήν έκπληκτική ικανότητά τους νά ενεργούν έξ' άποστάσεως, τό μαρτυρεί μέ σχεδόν κωμικό τρόπο ή επιστολή, τήν όποία άπευθύνει στις 23 'Οκτωβρίου 1869 στον εκδότη του ό Isidore Ducasse, για νά του έξηγήσει τήν ποιηση του. Εκεί τοποθετεί τόν έαυτό του στήν ίδια σειρά μέ τόν Μικιέβιτς, τόν Μίλντον, τόν Σούθεϋ, τόν Άλφρέντ ντέ Μυσσέ και τόν Μπωντλαίρ και λέει: «Φυσικά έδωσα έναν κάπως πύ δυναμικό τόνο για νά έμφυσήσω νέα πνοή σ' αυτό τό είδος τής λογοτεχνίας πού τραγουδάει τήν άελπισία μόνο και μόνο για νά καταθλίψει τόν άναγνώστη και νά τόν κάνει νά ποθήσει περισσότερο τό καλό ως θεραπεία. Έτσι, ύμνεί κανείς τελικά μόνο τό καλό, μόνο πού ή μέθοδος είναι φιλοσοφικότερη και λιγότερη άφελής από εκείνην τής παλιάς σχολής, από τούς εκπροσώπους τής όποίας βρίσκονται άκόμη στή ζωή μόνο ό Βίκτωρ Ουγκώ και μερικοί άλλοι». Άλλά άν τό παραπλανητικό διβλίό του Λωτρεαμόν έχει κάποιο πλαίσιο άναφοράς, ή έστω άν μπορεί κανείς νά τό συνδέσει μέ κάτι τέτοιο, τό πλαίσιο αυτό είναι ή έπανάσταση.

Διότι δέν μᾶς ὠφελεῖ σέ τίποτε νά ὑπογραμμίσουμε μέ πάθος καί φανατισμό τήν αἰνιγματική πλευρά τοῦ αἰνιγματικοῦ, ἀλλά ἀντίθετα εἰσχωροῦμε βαθύτερα στό αἰνigma μόνο στό μέτρο πού τό ξαναβρίσκουμε στήν καθημερινότητα δυνάμει μᾶς διαλεκτικῆς ὀπτικῆς, πού ἀναγνωρίζει τό καθημερινό ὡς ἀδιαπέραστο καί τό ἀδιαπέραστο ὡς καθημερινό. Καί ἡ πύο παθιασμένη ἔρευνα τῶν τηλεπαθητικῶν φαινομένων γιά παράδειγμα δέν πρόκειται νά μᾶς διδάξει οὔτε τά μισά σχετικά μέ τό διάβασμα (τό ὁποῖο ἄλλωστε εἶναι κατ' ἐξοχήν τηλεπαθητικό φαινόμενο) ἀπ' ὅσα θά μᾶς διδάξει ἡ θύραθεν φώτιση τῆς ἀνάγνωσης βιβλίων σχετικῶν μέ τά τηλεπαθητικά φαινόμενα. Ἀκόμη δέ καί ὁ μέγιστος ἐρευνητικός ὁιστρος γύρω ἀπό τήν ἔκσταση πού προκαλεῖ τό κάπνισμα τοῦ χασίς δέν πρόκειται νά μᾶς διδάξει οὔτε τά μισά σχετικά μέ τή σκέψη (πού εἶναι ἐπιφανές ναρκωτικό) ἀπ' ὅσα μᾶς διδάσκει ἡ θύραθεν φώτιση διά τῆς σκέψης πάνω στήν ἔκσταση ἀπό τό κάπνισμα τοῦ χασίς. Ὁ ἀναγνώστης, ὁ στοχαζόμενος, ὁ ἀναμένων, ὁ flâneur, εἶναι ἐξίσου τύποι τοῦ φωτισμένου ἀνθρώπου ὅπως ὁ ὀλιοφάγος, ὁ ὄνειροπόλος καί ὁ ἔκστατικός. Καί ἐπιπλέον περισσό-τερο ἐγκόσμιος προσανατολισμένοι. Γιά νά μή μιλήσουμε γιά τό φοβερότερο τῶν ναρκωτικῶν — τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας — πού τό γευόμαστε τίς ὥρες τῆς μοναξιᾶς μας.

«Νά κερδίσουμε τίς δυνάμεις τῆς μέθης ὑπέρ τῆς ἐπανάστασης» — μέ ἄλλα λόγια ποίηση στήν πολιτική; «Αὐτό τό ἔχουμε δοκιμάσει. Ὅτιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπ' αὐτό!». Λοιπόν θά σᾶς ἐνδιαφέρει ἀκόμη περισσότερο νά δεῖτε τό πόσο μιά ποιητική παρέκβαση ξεκαθαρίζει τά πράγματα. Γιατί τί εἶναι τό πρόγραμμα τῶν ἀστικῶν κομμάτων; Ἐνα κακό ποίημα γιά τήν ἀνοιξη παραγεμισμένο μέχρι σκασιμοῦ μέ παρομοιώσεις. Ὁ σοσιαλιστής βλέπει «τήν ὁμορφιά τοῦ μέλλοντος τῶν παιδιῶν καί τῶν ἐγγόνων μας» στό ὅτι, τότε, ὅλοι θά ἐνεργοῦν «σάν νά εἶναι ἄγγελοι» καί ὅλοι θά ἔχουν ἀρκετά «σάν νά εἶναι πλούσιοι» καί ὁ καθένας θά ζεῖ «σάν νά εἶναι ἐλεύθερος Ὅμως οὔτε ἴχνος ἀγγέλων, πλούτου ἢ ἐλευθερίας». Ὅμως οὔτε ἴχνος ἀγγέλων, πλούτου ἢ ἐλευθερίας. Μόνο εἰκόνες. Καί τό θησαυροφυλάκιο τῶν εἰκόνων τῆς φαντασίας τῶν ποιητῶν τῶν σοσιαλιστικῶν συλλόγων; Τό δικό τους Gradus ad Parnassum; Ἡ αἰσιοδοξία. Ἄλλος ἀέρας φαίνεται ὡστόσο νά πνέει στό κείμενο τοῦ Ναβίλ, πού ἀνάγει τήν «ὀργάνωση τῆς ἀπαισιοδοξίας» σέ αἷτημα τῆς ἡμέρας. Στό ὄνομα τῶν πνευματικῶν του φίλων διατυπώνει ἕνα τελεσίγραφο, ἀπέναντι στό ὁποῖο αὐτή ἡ ἀσυνείδητη, ἐρασιτεχνική αἰσιοδοξία θά πρέπει ἀναπόφευκτα ν' ἀνοίξει τά χαρτιά της; Πού βρίσκονται οἱ προϋποθέσεις τῆς ἐπανάστασης; Στήν ἀλλαγὴ τοῦ φρονήματος ἢ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν; Αὐτό εἶναι τό κύριο ἐρώτημα πού καθορίζει ἡ σχέση ἠθικῆς καί πολιτικῆς καί τό ὁποῖο δέν ἐπιδέχεται καμιά σγκάλυψη. Ὁ ὑπερρεαλισμός στάθηκε πάντα πλησιέστερος πρὸς τήν κομμουνιστική ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό. Κι αὐτό σημαίνει ἀπαισιοδοξία σέ ὀλόκληρο τό μέτωπο. Πέρα γιά πέρα. Δυσπιστία ἀπέναντι στή μοῖρα τῆς λογοτεχνίας, δυσπιστία ἀπέναντι στή μοῖρα τῆς ἐλευθερίας, δυσπιστία ἀπέναντι στή μοῖρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρωπισμοῦ, προσπάντων ὁμως δυσπιστία, δυσπιστία καί πάλι δυσπιστία ἀπέναντι σέ κάθε εἶδος συνεννόησης; μεταξύ τῶν τάξεων, μεταξύ τῶν λαῶν, μεταξύ τῶν ἀτόμων. Καί ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη μόνο στήν I.G. Farben καί στήν εἰρηνική τελειοποίηση τῆς πολεμικῆς ἀεροπορίας. Ὅμως τώρα τί γίνεται; Μετά τί γίνεται;

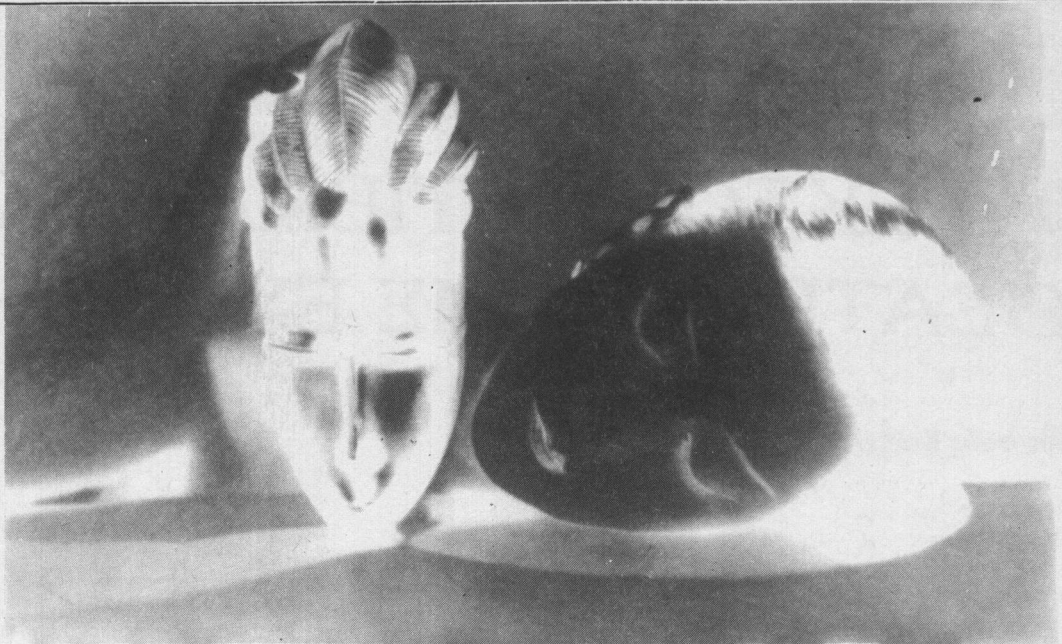
Ἐδῶ ἔρχεται νά πάρει τή θέση πού τῆς ἀξίζει ἡ παρατήρηση πού ὑπάρχει στό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Ἀραγκόν *Traité du sty-*

le καί ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ νά γίνει ἡ διάκριση ἀνάμεσα στήν παρομοίωση καί τήν εἰκόνα. Εὐτυχῆς παρατήρηση σέ θέματα ὕφους πού χρειάζεται νά ἐπεκταθεῖ. Ἐπέκταση: πουθενά ἄλλοῦ αὐτά τά δύο — παρομοίωση καί εἰκόνα — δέν συγκρούονται τόσο δραστικά καί τόσο ἀσυμφιλίωτα ὅπως στήν πολιτική.

Ἦταν λοιπόν ἀπόλυτα εὐλογη καί στήν πραγματικότητα ἀρκετά διορατική ἡ ἀπόπειρα πού ἔκανε ὁ Σουπώ τό 1927 στήν ἔκδοση τῶν ἀπάντων, νά γράφει μιά πολιτική βιογραφία τοῦ Ἰοιτόρ Ντυκάς. Δυστυχῶς δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γι' αὐτήν καί τό ὅτι ὁ Σουπώ βρήκε ὀρισμένα ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα κάποιας σύγχυσης. Ἀντίθετα, εὐτυχῶς, πέτυχε μιά ἀντίστοιχη προσπάθεια στήν περίπτωση τοῦ Ρεμπώ, καί εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ Μαρσέλ Κουλόν τό ὅτι ὑπερασπίστηκε τήν πραγματική εἰκόνα τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι στό σφετερισμό τῆς ἀπό τήν καθολικιστική ἀποψη τοῦ Κλωντέλ καί τοῦ Μπερισόν. Ὁ Ρεμπώ εἶναι βέβαια καθολικός, ἀλλά καθολικός, ὅπως ὁ ἴδιος λέει, μέ τό χειρότερο μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, τό ὁποῖο δέν παύει νά καταγγέλλει καί νά παραδίδει στό μίσος καί τήν περιφρόνηση τόσο τῆ δική του ὅσο καί τῶν ἄλλων. Εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο πού τόν ἀναγκάζει νά ὁμολογεῖ ὅτι δέν κατανοεῖ τήν ἐξέγερση. Ἀλλά αὐτή εἶναι ἡ ἐξομολόγησις ἐνός μαχητῆ τῆς Κομμουνίας, πού θεωροῦσε τόν ἑαυτό του ἀνεπαρκή, καί ὁ ὁποῖος, ὅταν γύρισε τήν πλάτη του στήν ποίηση, εἶχε ἤδη πρό πολλοῦ, στά πρώτα τοῦ ποιήματα, ἀποχαιρετήσει τή θρησκεία. «Μίσος, σ' ἐσένα ἐμπιστεύτηκα τόν θησαυρό μου», γράφει στήν *Ἐποχή στήν Κόλαση*. Καί πάνω σ' αὐτή τή φράση θά μπορούσε νά ἀναρριχηθεῖ ὀλόκληρο τό φυτό τῆς ποιητικῆς τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, πού θά εἶχε τή δυνατότητα νά ἀπλώσει τίς ρίζες του βαθύτερα ἀπ' ὅ,τι ἡ θεωρία τῆς «ἐκπληξης» τοῦ αἰφνυδιασμοῦ ποιητῆ, πού ἀνάγεται στόν Ἀπολλινναῖο, καί νά φτάσει μέχρι τά βάθη τῆς σκέψης τοῦ Πόε.

Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μπακούιν δέν ὑπῆρξε στήν Εὐρώπη ριζοσπαστική ἀντίληψη τῆς ἐλευθερίας. Οἱ ὑπερρεαλιστές ἔχουν μιά τέτοια ἀντίληψη. Εἶναι οἱ πρώτοι πού ἀρνοῦνται τό ἀποστεωμένο φιλελεύθερο-ἠθικό-οὐμανιστικό ἰδεῶδες τῆς ἐλευθερίας, ἐπειδή τοὺς εἶναι ξεκάθαρο ὅτι «ἡ ἐλευθερία, πού σ' αὐτή τή γῆ μπορεῖ νά ἐξαγοραστεῖ μόνο μέ χιλιάδες σκληρότατες θυσίες, πρέπει νά ἀπολαμβάνεται χωρίς περιορισμούς σέ ὅλη τῆς τήν πληρότητα καί χωρίς κανένος εἶδους πραγματιστικό ὑπολογισμό, γιά ὅσο διαρκεῖ». Καί αὐτό τοὺς ἀποδεικνύει ὅτι «ὁ ἀπελευθερωτικός ἀγῶνας τῆς ἀνθρωπότητας στήν ἀπλοῦστερη ἐπαναστατική μορφή του (ἡ ὁποία ἐξάλλου δέν εἶναι παρά ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό κάθε ἀποψη) παραμένει ἡ μόνη ὑπόθεση, ἄξια νά τήν ὑπηρετήσει κανεὶς». Καταφέρνουν ὁμως νά συνδέσουν αὐτή τήν ἐμπειρία τῆς ἐλευθερίας μέ τήν ἄλλη ἐπαναστατική ἐμπειρία, τήν ὁποῖου ὀφείλομε ὡστόσο νά ἀναγνωρίσουμε, μιά καί τῆ δοκιμάσαμε ἤδη, δηλαδή μέ τήν ἐποικοδομητική δικτατορική πλευρά τῆς ἐπανάστασης; Καταφέρνουν, μέ ἄλλα λόγια, νά συνδέσουν τήν ἐξέγερση μέ τήν ἐπανάσταση; Πῶς μπορούμε νά φανταστοῦμε μιά ὑπαρξη προσανατολισμένη ὀλοκληρωτικά πρὸς τό Boulevard Bonne Nouvelle σέ χώρους χτισμένους ἀπό τόν Λέ Κορμπυζιέ καί τόν Οἰντ;

Νά κερδίσει τίς δυνάμεις τῆς μέθης ὑπέρ τῆς ἐπανάστασης — αὐτός εἶναι ὁ ἄξωνας γύρω ἀπό τόν ὁποῖο περιστρέφεται ὁ ὑπερρεαλισμός μέ ὅλα τά βιβλικά καί τά ἐγχειρήματά του. Αὐτό θά μπορούσε νά τό ἀποκαλέσει τήν κατ' ἐξοχήν ἐπιδιώξη του. Γιά τοὺς ὑπερρεαλιστές δέν εἶναι ἀρκετό τό ὅτι, ὅπως ξέ-ρουμε, μέσα σέ κάθε ἐπαναστατική πράξη εἶναι ζωντανό ἕνα

στοιχείο μέθης. Τό στοιχείο αυτό ταυτίζεται με την αναρχία. Αλλά τό νά τονίσουν αποκλειστικά αυτό τό στοιχείο, θά σήμεινε νά παραμελήσουν τή μεθοδική καί επιστημονική προετοιμασία τής επανάστασης πρός όφελος μιās πρακτικής πού παραπαίει άνάμεσα σέ προπόνηση καί προεόρτια. Σ' αυτό έρχεται νά προστεθεί μιά μάλλον έλλιπής όσο καί μη διαλεκτική αντίληψη γιά τήν ούσία τής μέθης. Η αισθητική του ζωγράφου, του ποιητή «en état de surprise», τής τέχνης ως αντίδρασης ενός άτόμου πού έκπλησσεται, είναι δέσμια μερικων έξαιρετικά όλέθριων προκαταλήψεων. Κάθε σοβαρή έξερευνηση των άπόκρυφων, ύπερρεαλιστικων, φαντασμαγορικων χαρακτηρισμάτων καί φαινομένων προϋποθέτει μιά διαλεκτική διασταύρωση τήν όποία δέν θά μπορέσει ποτέ νά συλλάβει μιά ρομαντική διάνοια.

Γιά τό νά όργάνώσει κανείς τήν άπαισιοδοξία δέν σημαίνει τίποτε άλλο από τό νά έξοδεύσει τήν ήθική μεταφορά από τήν πολιτική καί νά ανακαλύψει στον χώρο τής πολιτικής δράσης τή σφαίρα τής πλήρους κατίσχυσης των εικόνων. Η σφαίρα αυτή των εικόνων όμως δέν είναι πιά δυνατόν νά εκμεταλλευθεί θεωρησιακά. Αν ή διπλή άποστολή τής επαναστατικής διανόησης είναι νά ανατρέψει τήν πνευματική κυριαρχία τής αστικής τάξης καί νά άποκαταστήσει τήν έπαφή με τίς προλεταριακές μάζες, στο δεύτερο σκέλος τής άποστολής τής έχει σχεδόν ολοκληρικά άποτύχει, άφού δέν μπορεί πιά νά τό πραγματοποιήσει θεωρησιακά. Ωστόσο αυτό δέν έμπόδισε πολλούς νά τό επιχειρούν ξανά καί ξανά, σαν αυτό νά ήταν δυνατόν, καί νά ζητούν τή συνδρομή προλεταριακων ποιητων, στοχαστων καί καλλιτεχνων. Απαντώντας σ' αυτό τό αίτημα ό Τρότσκι, ήδη στο έργο του *Λογοτεχνία καί Έπανάσταση* έπείσημανε ότι τέτοιοι καλλιτέχνες θά προέλθουν μόνο μέσα από μιά νικηφόρα επανάσταση. Στην πραγματικότητα ενδιαφέρει πολύ λιγότερο τό νά κάνει κανείς τόν καλλιτέχνη με τήν άστική καταγωγή μαιτρ τής «προλεταριακής τέχνης», απ' όσο νά τόν κάνει, έστω καί εις βάρος τής καλλιτεχνικής του δράσης, νά λειτουργήσει σέ σημαντικά σημεία αυτής τής σφαίρας των σταδιοδρομίας θά άποτελούσε ούσιαστικό τμήμα αυτής τής νέας του λειτουργίας;

Για άστεία πού διηγείται γίνονται όλο καί καλύτερα. Και τό διηγείται όλο καί καλύτερα. Γιατί, καί στο άστέιο καί στη θρησία καί στην παρεξήγηση, παντού όπου μιά δράση προβάλλει τήν ίδια τής τήν εικόνα, τήν άπορροφά καί τήν καταδροχθίζει καί γίνεται ή ίδια τής ή εικόνα, καί όπου ή έγγύτητα γίνεται ένα με τόν έαυτό τής, ανοίγεται ή περιπόθητη εκείνη σφαίρα των εικόνων, ό κόσμος τής καθολικής καί ολοκληρωτικής επικαιρότητας, στον όποιο λείπει τό «καλύτερο δωμάτιο» — ή σφαίρα δηλαδή, με μιά λέξη, στην όποία ό πολιτικός ύλισμός καί ό φυσικός κόσμος μοιράζονται με διαλεκτική δικαιοσύνη τόν έσωτερικό άνθρωπο, τήν ψυχή, τό άτομο ή οτιδήποτε άλλο τους ρίξουμε μπροστά τους, έτσι ώστε νά μη μείνει κανένα μέλος άκέραιο. Ωστόσο — καί ακριβώς μετά από έναν τέτοιο διαλεκτικό εκμηδενισμό — ό χώρος αυτός θά εξακολουθήσει νά είναι χώρος εικόνων καί πιά συγκεκριμένα χώρος σωμάτων. Γιατί δέν όφειλε νά μήν παραδεχτοΰμε στο τέλος ότι ό μεταφυσικός ύλισμός του τύπου του Vogt καί του Μπουχάριν δέν μπορεί, όπως μās δείχνει ή έμπειρία των ύπερρεαλιστων καί παλαιότερα του Χέγκελ, του Γκέοργκ Μπύχστερ, του Νίτσε, καί του Ρεμπώ, νά οδηγηθεί σέ έναν ανθρωπολογικό ύλισμό χωρίς νά έχει προηγηθεί κάποιο ρήγμα. Παραμένει ένα ύπόλοιπο. Καί τό συλλογικό έχει ένα σώμα. Καί ή φύσις, ή όποία οργανώνεται προς χάριν του στην τεχνολογία, μπορεί νά παραχθεί σέ όλη τής τήν πολιτική καί αντικειμενική πραγματικότητα μόνο μέσα σέ εκείνη τή σφαίρα των εικόνων, στην όποία μās μνει ή θύραθεν φώτιση. Μόνο όταν, μέσα σ' αυτήν, τό σώμα καί ή σφαίρα των εικόνων αλληλοδιαπερνώνται τόσο βαθιά, ώστε κάθε επαναστατική ένταση νά γίνεται συλλογικός σωματικός έρεθισμός καί κάθε σωματικός έρεθισμός τής συλλογικότητας επαναστατική έκτόνωση, μόνο τότε ή πραγματικότητα ξεπερνάει τόν έαυτό τής, όπως άξιώνει τό κομμουνιστικό μανιφέστο. Για τήν ώρα μόνο οι ύπερρεαλιστές έχουν συλλάβει τή σημερινή του έπιταγή. Ανταλλάσσουν, ένας προς έναν, τό παιχνίδι των χαρακτηριστικων του προσώπου τους με τήν όψη ενός ξυπνητηριου πού κάθε λεπτό χτυπάει επί έξήντα δευτερόλεπτα.

Μετάφραση: Στέλλα Νικολούδη

ΤΟ ΕΚΤΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΕΝΩΣΗΣ ΘΕΑΤΡΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

της Διώνης Καγγελάρη

Τό 6ο Φεστιβάλ της Ένωσης Θεάτρων της Ευρώπης — γέφυρα γνωριμίας με το θέατρο των ευρωπαϊκών κρατών — πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη από τις 23 Σεπτεμβρίου ως τις 31 Οκτωβρίου. Πρόεδρος της Ένωσης είναι ο Τζόρτζιο Στρέλερ, ενώ στα μέλη της συμπεριλαμβάνεται και το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος που φιλοξένησε στη δική του έδρα ή φετινή συνάντηση.

Δώδεκα θίασοι και δεκατρείς παραστάσεις σε τρεις διαφορετικούς χώρους: στην Αποθήκη 1 στο Λιμάνι, στο Θέατρο Αύλαία, στο Θέατρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Προβολές βίντεο, έκθεσης σκηνογραφίας κορυφαίων Ευρωπαίων σκηνογράφων, σεμινάρια.

Και κάθε φορά διαγραφόταν στο τέρμα των πεντακοσίων χιλιομέτρων ή υπόσχεση μιάς άλλης θεατρικής έμπειρίας και ή πρόγευση άρχιζε ήδη από τον δρόμο...

Μέ πανσπερμία ήθοποιών από διάφορες χώρες-μέλη της Ένωσης παίχτηκε ή πολυγλωσσική, διασκευασμένη Τρικυμία, συμπαραγωγή της Ένωσης των Θεάτρων της Ευρώπης και του Δημοτικού Θεάτρου Κολωνίας. Σε σκηνοθεσία της Κάριν Μπάγκερ ανέδειξε σε πρωτεύοντα ρόλο τους άρμονικούς ήχους των ευρωπαϊκών γλωσσών. Τό άπαύγασμα του σαιξπηρικού έργου για την εύθραυστη ύλη τή δική μας και των ονείρων, για τή νέμεση και τή μαγεία τής ποίησης σε μιά παράσταση-άφρό.

Τό φεγγάρι δέν λάμπει πάντα. Η Μίλδα τραγουδάει ένα νέο Μπρέχτ. Ο τίτλος τής παράστασης του Πίγκολο Τέατρο του Μιλάνου είναι δανεισμένος από ένα τραγούδι σε μουσική του Κούρτ Βάιλ. Ο υπότιτλος αναφέρεται στην ποιικιλία των επιλεγμένων τραγουδιών. Ο Τζόρτζιο Στρέλερ θυμήθηκε τόν «δάσκαλο» Μπρέχτ κι έριξε τό σύνθημα:

Κι αν «τό άλμα μας προς τόν ούρανό δέν πέτυχε» άς συνεχίσουμε νά προσπαθούμε. Και όδήγησε τήν ντίδα του μούζικ-χάλ στα μονοπάτια του αντί-στάρ μπρεχτικού συστήματος. Γιατί στό θέατρο τό «άλμα» προϋποθέτει τόν ενεργητικό θεατή πού δέν έπικεντρώνει τήν προσοχή του στη λάμψη του πρωταγωνιστή άλλά συμμετέχει έν ενεργό-σει σ' όλα τά σημεία τής παράστασης.

Σ' ένα ρεσιτάλ ήθοποιίας ή Κορίνα Χάρφουχ (άνακυρήχτηκε φέτος ή καλύτερη ήθοποιός τής Γερμανίας) ζωντάνεψε επί σκηνής τήν Εύα Μπράουν, λίγες ώρες μετά τό γάμο

της με τον Αδόλφο Χίτλερ, λίγο πριν την αυτοκτονία της Εύα. Η αγαπημένη του Χίτλερ του Στέφαν Κόλντιτς, σε σκηνοθεσία Στέφαν Σούσκε από τό Μπερλίναρ Άνσαμπλ. Δοκιμάζοντας ρούχα και παπούτσια, μιλάει για τή ζωή της και τόν μικρόκοσμο των φιλοδοξιών της ενώ ύφέρπει ή άγωνία για τήν έκβαση του πολέμου και ή ναζιστική καθημερινότητα εισβάλλει άθελά της.

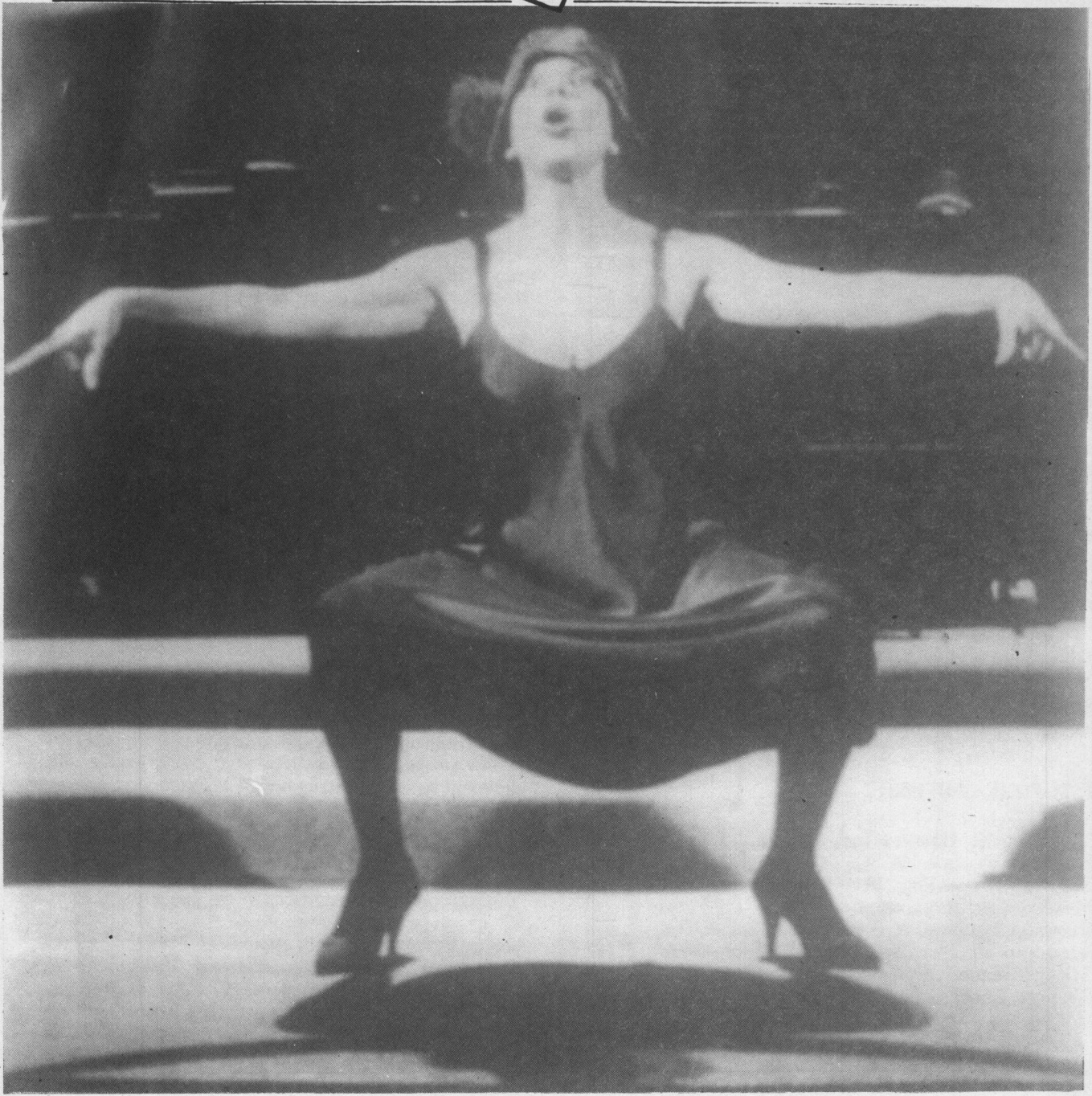
Άνεπιτυχώς θέλησε νά παρωδήσει τό Κουαρτέτο του Χάινερ Μύλλερ ή παράσταση του Θεάτρου Λιούρε τής Βαρκελώνης. Διδακτικότετη ήταν ή Κατάρα του Στανισλάβ Βισπιάνσκι πού σκηνοθέτησε ό Άντρέι Βάιντα. Δέν ανταποκρίθηκε σκηνικά στό δάρος των φιλοδοξιών της ή παράσταση του Θεάτρου Μπουλάντρα του Βουκουρεστίου μέ τό 1794, πού βασίστηκε σε κείμενα των Καμίλ Περεσκου, Γκέοργκ Μπίχνερ και Πέτερ Βάις. Παρά ταύτα μετά στό σύνολο των θεαμάτων του Φεστιβάλ, άκόμη και τά λιγότερο έπιτυχή έγχειρήματα μάς έδωσαν τήν ευκαιρία νά διαμορφώσουμε μιά ολοκληρωμένη γνώμη για τίς έπιτευξεις και τά κενά του ευρωπαϊκού θεάτρου σήμερα.

Πάντως, τό γεγονός του Φεστιβάλ ήταν οι δύο παραστάσεις του ρωσικού θεάτρου Μάλι, σε σκηνοθεσία Λέο Ντόντιν.

Στό Γκαουντεάμους, πολυβραβευμένη παράσταση που στηρίζεται σε διασκευή του (άπαγορευμένου άκόμη και επί Γκορμπατσόφ) μυθιστορήματος του Σεργκέι Καλέντιν Ταγμα Κατασκευών δεκαεννέα εξαιρετικοί νέοι ήθοποιοί έξορκισαν μέ τό ταλέντο τους και τήν τεχνική τους τίς δάνασες συνθήκες του σοβιετικού στρατού. Σ' ένα κεκλιμένο χιονισμένο τοπίο έπαιξαν, τραγούδησαν, χόρεψαν κι έδειξαν τίς δυνατότητές τους άκόμη και στη χρήση μουσικών όργάνων και μέ πικρό χιούμορ και ποιητική διάθεση μίλησαν για τόν ρατσισμό και τήν άδικία, για τήν πρέζα και τό έγκλημα, άλλά και για τήν όμορφία τής νεότητας και του έρωτα.

Μέ τήν έναρξη τής δεκάωρης παράστασης των «Δαμιονισμένων» άρχισαν νά καταρρίπτονται οι επιφυλάξεις πού άναπόφευκτα είχαν προηγηθεί: πώς θά χωρέσουν χίλιες τόσες σελίδες σε δέκα ώρες παράστασης; Μπορεί ή διασκευή νά άποφύγει τή διαδικασία των εκπτώσεων και των άπλουστεύσεων και

Καί γρ μματα γνωρίζω

νά διαφυλαχτεί ή πολυπλοκότητα τής ντοστογιεφσκιτικής μυθογραφίας:

Ο Ρώσος σκηνοθέτης αποδείχτηκε βαθυστόχαστος του Ντοστογιέφσκι και με τή διασκευή μετέφερε στή γλώσσα του θεάτρου τήν πεμπτοσύία τών *Δαιμονισμένων*. Χωρίς τή μεσολάβηση του τριτοπρόσωπου αφηγητή, με ελάχιστα σκηνικά μέσα, ο πολυπληθής θίασος του θεάτρου Μάλι από τήν Πετρούπολη — λαμπρό σύνολο και έξοχες μονάδες — ζωντάνεψαν τόν «Πρίγκιπα Χάρη» Νικολάι Στουρόγκιν, τή γάμαζονα Λιζάβετα, τή στρατηγίνα Βαρβάρα Πετρόβνα και τόσους άλλους ήρωες. Για τόν Ντόντιν και τόν θίασό του ή φόρμα δέν είναι ποτέ μιά άδειανή υπόθεση.

Θα θυμάμαι μαζί με αυτή την παράσταση την ώρα της αποθέωσης. Όταν όλοι οι θεατές (που στό μεταξύ μέσα στην κοινή δεκάωρη περιπέτεια είχαν αρχίσει νά συμπεριφέρονται ως κοινό) χειροκροτούσαμε κατασιγκνημένοι σάν νά φωνάζαμε για τήν παράσταση που χάθηκε πιά από μπροστά μας: «άθλινατη».

Σάν μιά μετωνυμία του Φεστιβάλ λειτουργεί τώρα αυτή ή εικόνα: ο κοσμοπολιτισμός του θεάτρου και ο πανανθρώπινος κώδικας τής συγκίνησης.